

SBF Dergisi

Cilt:2 Sayı: 1 Yıl:2020
ISSN: 2667-8063

SIYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

(NEU SBF Dergisi)

Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF)

Cilt/Volume: 2, Sayı / Issue: 1 (Haziran / June 2020)

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı Adına /
On Behalf of Necmettin Erbakan University The Faculty of Political Science
Prof. Dr. Birol MERCAN

Editör / Editori-in- Chief

Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yayın Türü / Publication Type

Sürelî Yayın / Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır/ Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Haziran / June 2020

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Köyceğiz Yerleşkesi, Dere Aşıklar Mahallesi Demeç Sokak
Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, No: 39, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 53

Web: <http://dergipark.org.tr/neusbf>

E-posta / E-mail: neusbfdergisi@gmail.com

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEU SBF Dergisi), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir /
Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF) is an international peer reviewed bi-annual journal

ISSN: 2667-8063 E- ISSN: 2687-5063

DergiPark
AKADEMİK

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ameer MOSBAH (Algiers 3 University, Algeria)
Prof. Dr. Jamal OTHMAN (The National University of Malaysia, Malaysia)
Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN (The University of New Orleans, United State of America)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Mustafa ACAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Özgür TUNA (Duke University, United State of America)
Assoc. Prof. Dr. Nurcan ATALAN (Skidmore College, United State of America)
Asst. Prof. Dr. Gökhan BOZBAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Ayman HAYAJNEH (Yarmouk University, Jordan)

Sayı Hakemleri / Reviewers of The Issue

- Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet University, Turkey)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN (Selçuk University, Turkey)
Prof. Dr. Tayfur BAYAT (İnönü University, Turkey)
Doç. Dr. Egemen İPEK (Tarsus University, Turkey)
Doç. Dr. Erhan TECİM (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Doç. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK (Karamanoğlu Mehmet Bey University, Turkey)
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü APAYDIN (Nevşehir Hacı Bektaş University, Turkey)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Nevfel ELGÜN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÖMLEKSİZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Çalışma Ortamında Algılanan İş Stresinin İşgörenler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi Examining of the Effects of Perceived Work Stress on Workers in the Work Environment.....	1
Zafer Adıgüzel, İrem Küçüköğlü	

Anayasa Hukuku ve Vatandaşlığın Birlikteliği: Anayasal Vatanseverlik Kavramına Giriş Constitutional Law and its Association of Citizenship: Introduction to the Concept of Constitutional Patriotism.....	17
Gökhan Çinkara, İsmail Doğukan Bölükoğlu	

G. W. Bush ve H. B. Obama Dönemlerinde ABD'nin Afrika'yla Ticari İlişkilerine Yönelik Bir Değerlendirme An Appraisal Towards US Commercial Relations with Africa During the Periods of G. W. Bush and H. B. Obama	34
Hasan AYDIN	

Türkiye ve Şangay Beşlisinde Makroekonomik Kırılganlığın Karşılaştırmalı Analizi Comparative Analysis of the Macro-Economic Fragility Turkey and the Shanghai Cooperation Organisation.....	48
Sultan ABDİLABEKOV, Fatih KALECİ	

Çalışma Ortamında Algılanan İş Stresinin İşgörenler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

Zafer Adıgüzel ¹, İrem Küçükkoğlu ²

¹ İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye, zadiguzel@medipol.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

² İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye, ireemkckglu@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 12.11.2019

Kabul: 24.03.2020

Yayın: 30.06.2020

Anahtar Kelimeler:

Algılanan İş Stresi,
Çalışmaya
Tutkunluk,
Çalışan Performansı.

Yoğun rekabet ortamının getirdiği yoğun çalışma temposu çalışanlarda iş yüküyle birlikte stresinde oluşmasına neden olabilmektedir. Çalışanlarda oluşan stres, çalışanların performansının ve yaratıcılıklarının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Stres ortamında işlerini severek yapan, işlerini tutkuyla yapan çalışanlar stress ortamından az etkilenebilme özelliğine sahip olabilmektedirler. Bu durumda stress faktörü etkisiz olabilmektedir. Bu doğrultuda, üretim sektöründe faaliyet gösteren firmalarda çalışan beyaz yakalıların çalışma koşullarında yaşadıkları stresin, yaptıkları işe olan tutkularını ve performanslarını, nasıl ve ne yönde etkilediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklem kitlesini üretim sektöründeki 360 beyaz yakalı çalışanlar arasından rasgele örnekleme ile belirlenmiştir. Elde edilen bulgular IBM SPSS 25 ve AMOS programlarında faktör ve güvenilirlik analizleri yapıldıktan sonra, Araştırma modelinde incelenen değişkenlerin analizleri için, korelasyon analizi; değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi, regresyon analizi; hipotezlerin test edilmesi, sobel testi ve hayes process; aracı değişken etkisinin analizi için yapılmıştır. Araştırma sonucunda: Yoğun iş temposunda ve stres altındaki çalışanların, örgüt içinde yaşadıkları stres artırıcı etkenler, hem performanslarını düşürmekte hem de işlerine olan tutkularını olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak stresin olmadığı çalışma koşullarında, işlerine tutkuyla bağlı olan çalışanların performansları da olumlu yönde etkilenmektedir. Çalışmaya tutkunluk derecesinin baskın olduğu çalışma koşullarında stresin etkisi performansa yansımaktadır. Bu durum çalışanların yoğun iş temposunda dahi olsalar işlerine tutkuyla yaptıkları taktir de stresin etkisinin hissedilmediği sonucuna varılmaktadır.

Examining of the Effects of Perceived Work Stress on Workers in the Work Environment

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 12.11.2019

Accepted: 24.03.2020

Published: 30.06.2020

Keywords:

Perceived Work
Stress,
Passion to Work,
Employee
Performance.

Intense work pace brought by the intense competition environment may cause stress in the employees together with the workload. The stress that occurs in the employees causes the performance and creativity of the employees to be negatively affected. Employees who love their jobs in a stress environment and do their jobs with passion can have the ability to be less affected by the stress environment. In this case, the stress factor can be ineffective. In this regard, it is aimed to investigate how and in what way the stress experienced by white-collar workers working in the companies operating in the production sector affects their passion and performance towards the work they do. The sample size of the study was determined by random sampling among 360 white collar employees in the production sector. Findings After the factor and reliability analyzes were performed in IBM SPSS 25 and AMOS programs, correlation analysis was used for the analysis of the variables examined in the research model; analysis of relationships between variables, regression analysis; testing hypotheses, sobel test and hayes process; mediation variable effect analysis. The stress-increasing factors experienced by employees under intense work tempo and under stress both decrease their performance and affect their passion for their work negatively. The effect of stress is reflected on performance in working conditions where the degree of passion for work is dominant. It is concluded that the effect of stress is not felt even if the employees do their job passionately, even if they are busy.

Atıf/Citation: Adıgüzel, Z. ve Küçükkoğlu İ. (2020). Çalışma ortamında algılanan iş stresinin işgörenler üzerindeki etkilerinin incelenmesi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-16.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Yoğun rekabet ortamının örgütlere getirdiği dinamik ve güçlü olma zorunluluğu, çalışma hayatının temposu içinde çalışanlara yansımaktadır. Örgütlerin buldukları sektörde rakipler karşısında başarılı olmalarının yolu, doğru koltuğa doğru çalışan bulabilmenin yanında, aynı zaman da çalışma ortamının koşullarında çalışanların verimli çalışabilmesi yönünde düzenlenmesi gerekmektedir. Çalışanların verimli bir şekilde performansa yönelik katılım sağlamaları isteniyorsa, huzurlu ve refahı yüksek, fiziksel bakımından rahat, maddi ve manevi tehdit içermeyen çalışma koşulları oluşturulması gerekmektedir. Dünyanın en iyi kurumlarına bakıldığında da, örneğin; Google, Facebook, Apple, Amazon, Microsoft gibi şirketlerin çalışma ortamlarında çalışanların rahatlığının ne kadar önemli olduğu da görülebilmektedir. Çalışanlardan istenen performans, örgütün çalışanlara sunduğu imkânlarla doğru orantılıdır. Çalışma ortamı çalışanın kendisini stresli hissetmesine neden olabilmektedir. İşyerinde strese maruz kalan çalışanlar, fiziksel ve psikolojik olarak etkilenmektedir (Kivimäki & Kawachi, 2015). Stresin yoğun olduğu bir çalışma ortamında da çalışanların performansları ve işlerine olan tutkuları istenilen seviyede olamamaktadır. Literatür araştırmalarında, performans kavramı; yapılan bir işi amaçlara uygun bir şekilde yerine getirme, belirlenen hedefe ulaşmak için gerçekleştirilen etkin bir çaba ve bu yapılan işin yürütülmesinden tamamlanmasına kadar geçen başarılı bir süreci ifade etmektedir. Performans; çalışanların yaptıkları işlerde, bireysel ve/veya takım olarak, örgüt ve/veya kendileri tarafından belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi açısından nicel ve nitel bir ifadedir (Baş & Artar, 1990). Çalışanlar için performans algısı, belirledikleri hedeflere ulaşabilmek için kendi potansiyellerini, bilgilerini, becerilerini ve yeteneklerini nasıl kullanmaları gerektiğini açıklayan bir kavramdır. Alınan görevin ve/veya yapılan işin belirlenen süre içinde başarıyla tamamlanabilmesi için insanların kapasitelerini kullanma yüzdesidir (Yıldız et al., 2008). Çalışmaya tutkunluk, çalışanların buldukları örgüt yapısına göre farklı potansiyel sonuçlar meydana getirmektedir. Yaptıkları işe tutkuyla bağlı olan çalışanlar hem işlerinden tatmin olmakta hem de örgütlerine karşı kendilerini bağlı hissedebilmektedirler. Ancak çalışanların örgüt içinde yaşadıkları olumsuz durumlar; stres, aşırı iş yükü, huzurlu ve ferah bir çalışma ortamının olmaması gibi durumlar, çalışanların yaptıkları işe tutkuyla bağlanmalarını engelleyebilmektedir (Locke, 1976). Aynı zamanda, çalışanların örgüt içindeki memnuniyetlik seviyeleri, çeşitli ödüllendirilme sistemleri, çalışanlar arasındaki ilişkiler, iş talepleri ve çalışma koşulları, yapılan işi olumlu ya da olumsuz yönde etkili olabilmektedir (Çelik, 2002; Deci & Ryan, 2000). Bu kapsam çerçevesinde, geliştirilen ve test edilmek istenen hipotezlerin araştırma modelinde incelenmesi için çalışanların örgüt içinde yaşamış oldukları stresin performanslarını nasıl etkilediği ve aracı değişken etkisinde çalışmaya tutkunluk değişkeninin etkisi incelenmektedir.

LİTERATÜR

ALGILANAN İŞ STRESİ

Örgütlerin çalışma ortamlarındaki sağlıksız koşullar, yöneticilerin baskısı, huzurlu bir çalışma ortamının sağlanamaması, çalışanların stres yaşamasına neden olan etkenler arasında bulunmaktadır. Hem örgütlerin hem de çalışanların hedeflerine ulaşmasında stres engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Lazarus, 2006). Hedefler, kişilere ve örgütlere göre farklılık gösterse de, yoğun rekabet ortamında başarılı olabilme adına herkes için önem taşımaktadır (Leary, 1999). Herhangi bir başarısızlık durumunda, ilk bakılan etkileyici faktörlerden biri strestir, çünkü stres yaşayan bireyler daha düşük performans gösterebilmektedirler, bu durum çalışanların kimliklerine de zarar vermektedir (Semmer et al., 2007). Çalışma koşullarında çalışanlara aşırı iş yüklenmesi, belirsiz ve çeşitli taleplerde bulunulması, performanslarını da olumsuz yönde etkilemektedir (Barling et al., 2004). Anlamsız ve iş tanımlarıyla uyummayan ekstra işler verilmesi çalışanlarda stressin başlangıcı olarak

kabul edilebilmektedir (Ashforth et al., 2008). Eğer çalışanlar sorumlu oldukları işleri tam olarak yerine getiremez ve yeterli seviyeye ulaşamazlarsa hem performansları zarar görmekte hem de benlik ve sosyal saygılarını yitirmektedirler (Lazarus, 2006). Yapılacak işin zorluk derecesi ve stresli bir çalışma ortamının olması çalışanların, performansını etkilemektedir. Çalışanların başarılı olabilmeleri açısından hedeflerine ulaşabilmelerinin de performansları önem taşımaktadır (Pierce & Gardner, 2004). Çalışanlara sunulan olanakların yetersiz olması ve motivasyonlarını düşürücü stres ortamının olması, örgütlerdeki iş devir hızı oranını yani çalışan sirkülasyonunun artmasına sebep olabilmektedir (Semmer et al., 2015). Araştırma modeli kapsamında, algılanan iş stresinin, hem çalışmaya tutkunluk hem de performansa etkisi incelenmektedir.

ÇALIŞAN PERFORMANSI

Çalışanların performansına ilişkin yapılan araştırmalarda, çalışanların örgüte olan bağlılıklarının güçlü olması, örgütsel vatandaşlık seviyesinin yüksek olması (Organ, 1988), çalışanların performanslarına da olumlu yönde yansımaktadır (Borman & Motowidlo, 1997). Çalışanların performanslarını olumsuz yönde etkileyen unsurlar arasında örgüt kültürüne uygun olmayan negatif yönde kararlar alınması, dış çevrenin örgüt üzerinde oluşturduğu olumsuz durumlar etkili olabilmektedir (Bennett & Robinson, 2000). Örgütsel değişim sürecinde, örgütlerin gelişmesini inceleyen bir bakış açısı geliştirilmiş; Örgüt içerisindeki iletişim kalıpları, yöneticilerin tutumları ve işten çıkarılan kişilerin performansları incelenmiş; güçlü örgütlerin, örgütsel değişim sürecinden sonra da güçlü kaldığı tespit edilmiştir. Değişim sürecinde en önemli faktörlerden biri çalışanlara verilen örgütsel destektir. Çünkü her değişim beraberinde riskleri de getirebilmekte, bu durum çalışanlar üzerinde stres olarak ortaya çıkabilmektedir. Doğal olarak değişim süreci çalışanlar bakımından karmaşık bir süreç olarak algılanmaktadır (De Meuse et al., 2010). Örgütsel değişim süreci ile çalışanların mücadele etme yöntemleri performanslarını sınırlamaktadır (Judge et al., 1999). Önemli olan durum, çalışanların algıladıkları stresin minimum seviye de tutulabilmesi ve performanslarının olabildiğince olumlu yönde olmasının sağlanması gerekmektedir. Çalışanların yaptıkları işten tatmin olması yani yaptıkları işe tutkuyla bağlı olmaları, performanslarına da olumlu yönde yansımaktadır (Petty et al., 1984). Çalışanların örgütlerinden destek görmeleri, hem çalışanlar arasındaki ilişkilerin gelişmesinde hem de örgütün performansını arttırmada etkisi bulunmaktadır. Örgüt içinde çalışanlara karşı adaletli bir sistem oluşturulduğunda, hem çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarına hem de performanslarına olumlu yönde etki ettiği, ancak çalışanlara hakkaniyetli davranılmadığında çalışanların işlerine karşı olan davranışlarında ve performanslarında negatif yönde bir etki olduğu belirtilmektedir (Cohen-Charash & Spector, 2001). Literatür incelemesi sonucunda oluşturulan araştırma modeli kapsamı içinde algılanan iş stresi ve çalışmaya tutkunluk değişkenlerinin çalışan performansı üzerindeki etkileri incelenmektedir.

ÇALIŞMAYA TUTKUNLUK

Vallerand ve arkadaşları 2003 yılında yapmış oldukları çalışmada, çalışmaya tutkunluk kavramına yeni motivasyonel bir yaklaşım getirmişlerdir (Vallerand et al., 2003). Motivasyonun çalışanların işlerine tutkuyla bağlanmasında önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Tutku kavramı, bireylerin yaptıkları işleri güçlü bir istekle yerine getirme arzudur. Çalışanların işlerini tutkuyla yerine getirmesi hem zaman hem de enerji bakımından verimli bir iş süreci olarak düşünülmektedir. Çalışma tutkunluğu, uyumlu ve takıntılı olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. Uyumlu tutku; çalışanların özgürce davrandığı durumlarda görülmektedir (Ho et al., 2011). Uyumlu olan bireyler örgütlerdeki faaliyetlerde kendilerini bir işi yapma konusunda zorunluluk hissiyatında görmezler, aksine kendilerini görevlerini yerine getirme konusunda gönüllü olarak yani sevdikleri işi yapma hissiyatında görürler. Çalışanlar sevdikleri işi yaptıklarında iş'ten duydukları tatmin duygusu da

yükselmektedir. Çalışanların yaptıkları iş’de tatmin duygularının yüksek olması, çalışanları motive etmektedir. İş tatmininin ve çalışma tutkunluğunun çalışanlar da birlikte görülmesi, çalışanların örgüte olan bağlılıklarını olumlu yönde desteklemektedir. Tutkunluk kavramı; Çalışanın hobileriyle, arkadaşlarıyla, ailesiyle uyumlu kalmasını sağlamaktadır. İşlerinin tutkuyla yapan çalışanlar, belirli bir faaliyette bulunsalar dahi sürece hakim olduklarından dolayı, işlerine kolaylıkla odaklanabilmektedirler (Zigarmi et al., 2009). Takıntılı (Obsesif) iş tutkusu ile çalışan bireyler ise, kontrollü bir içselleştirme yaşamaktadırlar. Yapılacak işin üzerinde kimliklerini kullanma yetkilerini kaybetmişlerdir. Yaptıkları İş’te kendilerini üzerlerinde baskı varmış gibi hissetmektedirler (Breevaart et al., 2012). Takıntılı iş tutkusuna sahip çalışanlar, sosyal kabul ve özgüven eksikliği yaşamaktadırlar (Forest et al., 2012). Çünkü bu tür iş tutkusuna sahip çalışanlar, sürekli iş düşündükleri için sosyalleşme konusunda eksiklik yaşamaktadırlar. Sosyalleşme eksikliği yaşadıklarından dolayı iletişim konusunda kendilerini başarısız görmektedirler. Bu yüzden, takıntılı bir tutuma sahip çalışanlar da özgüven eksikliği oluşmaktadır. Bu nedenle, çalışmaya tutkunluk kavramının çalışanlar üzerinde takıntı hale getirilmeden pozitif yönde kontrol edilmesi ve pozitif yönde işlerine tutkuyla bağlı olmaları gerekmektedir. Takıntılı bir durum haline geldiğinde çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu için performansları da negatif yönde etkilenmektedir. Araştırma modeli kapsamında çalışmaya tutkunluk kavramının algılanan iş stresi ve çalışan performansı arasındaki ilişkide aracı değişken etkisi analiz edilmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın amacı kapsamında 360 beyaz yakalı çalışandan toplanan veriler analiz edilmiştir. Analizler IBM SPSS 25 ve AMOS programı kullanılarak yapılmıştır. Anket formu 5’li likert ölçeğinde hazırlandığı için faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Faktör analizinin sonuçları AMOS da yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile kontrol edilmiştir. Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için, regresyon analizi de hipotezlerin test edilmesi için yapılmıştır. 5’li likert ölçeğinde (1. Kesinlikle katılmıyorum – 5. Kesinlikle katılıyorum) hazırlanan anket formundaki sorular 3 değişkeni temsil etmektedir. Değişkenleri temsil eden ölçeklerin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar: Algılanan İş Stresi ölçeği; Baltas ve diğerleri (1998), Revicki ve diğerleri (1991), Bayar ve Öztürk (2017), House ve Rizzo (1972), tarafından yapılan çalışmalarda ölçeklerden faydalanılmıştır. Çalışmaya Tutkunluk ölçeği; Schaufeli ve diğerleri (2006), Balducci ve diğerleri (2010), Fong ve Ng (2012), tarafından yapılan çalışmalarda ölçeklerden faydalanılmıştır. Çalışan Performansı ölçeği; Rahman ve Bullock (2004), Şehitoğlu ve Zehir (2010), yıllarında yapmış oldukları çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

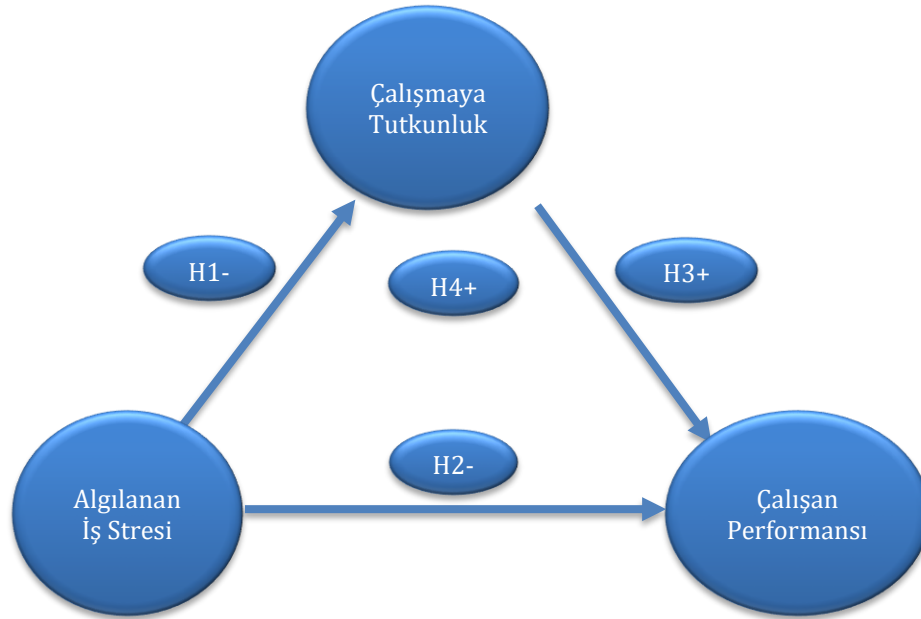
Örneklem/Çalışma Grubu/Katılımcılar

Araştırma üretim sektöründe faaliyet gösteren firmalarda çalışan beyaz yakalılar’ın yaşadıkları stres’in çalışmalarına olan tutkunluklarını ve performanslarını nasıl etkilediği araştırılması amaçlanmıştır. Algılanan iş stresi bağımsız değişken, çalışmaya tutkunluk aracı değişken, ve çalışan performansı ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. Çalışma için üretim sektöründe beyaz yakalılar dan toplanan veriler analiz edilmiştir, değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ölçek; firmaların değişik departmanlarında çalışan 360 beyaz yakalı çalışan üzerinde uygulanmıştır. Ankete 252 (73%) erkek 108 (27%) kadın beyaz yakalı cevap vermiştir. Katılımcıların 148’i (%37) 17-27 yaş gurubunda yer alan 148 (%37) katılımcı; 28-40 yaş gurubunda yer alan 199 (%49.7) katılımcı; 53 (%13.3) katılımcı ise 41 yaş üzeri yöneticidir. Anketi cevaplayan çalışanların 280’i (%65,3) üniversite mezunu iken; 80’i (%20) yüksek lisans derecesine sahiptir. Anket’de ayrıca sorulan, bireylerin hedeflerine ulaşma düzeylerine bakıldığında; “Çok Düşük” seviyede hedeflerine ulaştıklarını belirten 34 çalışan; “Düşük” seviyede hedeflerine ulaştıklarını belirten 57 çalışan; “Orta” seviyede hedeflerine

ulaştıklarını belirten 117 çalışan; “Yüksek” seviyede hedeflerine ulaştıklarını belirten 106 çalışan; “Çok Yüksek” seviyede hedeflerine ulaştıklarını belirten 46 çalışan bulunmaktadır.

Araştırma Çerçevesi

Araştırmada, nicel bir yaklaşım benimsendiğinden dolayı istatistiksel kavramlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde veriler analiz edilmiştir. Nicel bir araştırmada, Bağımsız değişken yada bağımsız değişkenler, bağımlı değişken üzerindeki etkileri yargılamada kullanılmaktadır (Thomas et al., 2015).

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışmada Şekil 1. de verilmiş olan araştırma modeli analiz edilmiştir. Algılanan iş stresinin çalışmaya tutkunluk (h1) ve çalışan performansı (h2) üzerindeki olumsuz etkisi, çalışmaya tutkunluğun çalışan performansı (h3) üzerine olumlu etkisi ile çalışmaya tutkunluğun algılanan iş stresi ve çalışan performansı arasındaki mediatör etkisi (H4) analiz edilmiştir.

Analizler

Faktör analizi, araştırmada kullanılan ölçeğin geçerliliğini araştırmak için yapılmıştır. Araştırma modeli kapsamında birbirileriyle ilişkili değişkenlerin faktör analizi ile birlikte anlamlı fakat az sayıda ilişkisiz yeni değişkenlerin keşfedilmesi amacıyla kullanılan istatistiksel bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2005). Kaiser-Meyer Olkin (KMO) örneklem uygunluğu testi, ön uygulamadan elde edilen verilerin uygun olup olmadığını belirlemede kullanılmakta, ve korelasyon matrisinin köşegen değerlerini incelemek için de Bartlett küresellik testi yapılmıştır. SPSS 25 programında yapılan Faktör analizi için Kaiser Mayer Olkin (KMO) and Bartlett's Test değeri .912 olarak bulunmuştur. KMO'nun .90'dan yüksek olması “mükemmel” sonuç olarak yorumlanır (Tavşancıl, 2002). Bu değer verinin analize uygun olduğunu gösterirken Bartlett's Test sonucunda sig. değerinin .000 (sig<0.05) olması da yine verinin faktör analizi için uygun olduğunu elde edilen Chi-Square değerinin anlamlı olduğunu ve verilerin çok değişkenli bir normal dağılımdan geldiğini gösterir. Çalışmada, 5'li likert ölçeğinde (1. Kesinlikle Katılmıyorum – 5. Kesinlikle Katılıyorum) değişkenleri temsil eden 26 ölçek ile anket formu hazırlanmış ve analizleri yapılmıştır. Değişkenler;

Algılanan İş Stresi, Çalışmaya Tutkunluk ve Çalışan Performansı faktör analizine tabi tutulmuştur. 9 Soru faktör analizi sonucunda, faktör dağılımına düşmediğinden ve güvenilirliği etkilediğinden çıkarılmıştır. Faktör analizi tablosu 1’de görüldüğü üzere kalan 17 soru ile 3 faktörde dağılım gösteren değişkenlerin korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Faktör Analizi

	Rotated Component Matrix ^a		
	Component 1	Component 2	Component 3
AIS6. Çalıştığım kurumda işimi yaparken kendimi asabi hissediyorum.	0.842		
AIS7. Çalıştığım kurumda işimi yaparken oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum.	0.821		
AIS8. İşimle ilgili sorunlar uyku sorunu yaşamama neden oluyor.	0.812		
AIS5. İşimin aile hayatıma engel olduğunu hissedirim.	0.767		
AIS3. İş’te çevremdekiler tarafından hoşlanılmadığımı hissedirim.	0.719		
AIS4. İş’te çevremdekiler tarafından kabul edilmediğimi hissedirim.	0.705		
CT5. Yapmakta olduğum İş bana heyecan vermektedir.		0.848	
CT6. Yapmakta olduğum İş bana ilham vermektedir.		0.819	
CT3. Yoğun olduğum zamanlarda da kendimi mutlu hissedirim.		0.744	
CT2. Çalıştığım zamanlarda kendimi güçlü ve gayretli hissedirim.		0.708	
CT1. İşimde enerji dolu olduğumu hissediyorum.		0.685	
CT4. Çalışırken kendimi işime kaptırıyorum.		0.664	
CPO4. İşimle ilgili belirlediğim hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.			0.767
CPO5. İşimi layıkıyla ve kaliteli yaptığımdan fazlasıyla eminim.			0.756
CPO6. İşimle ilgili herhangi bir sorun gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.			0.733
CPO3. Görevimi tam zamanında tamamlıyorum.			0.689
CPO1. Devamsızlık oranlarım düşüktür.			0.501

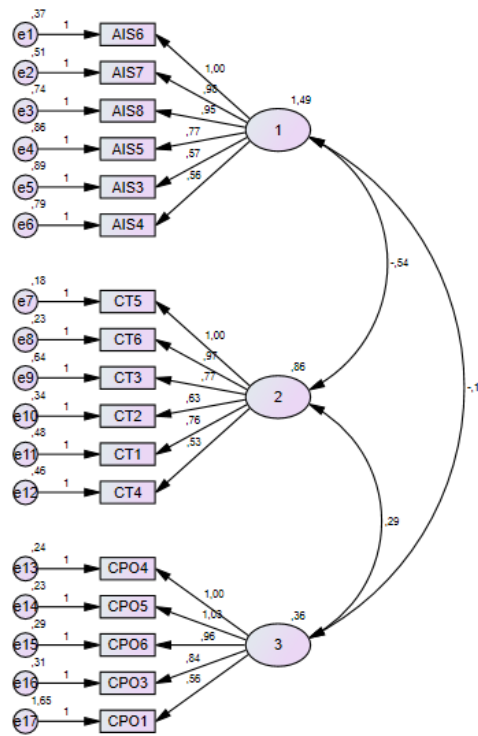
Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

AIS: Algılanan İş Stresi, CT: Çalışmaya Tutkunluk, CPO: Çalışan Performansı

Doğrulayıcı Faktör Analizi; Birden fazla değişkeni temsil eden ve birden fazla ölçülen veya gözlenen değişkenlerin bulunduğu araştırma modellerinde istatistiksel analizleri tanımlayabilmek için kullanılmaktadır (Özdamar, 2013).

Şekil 2. Doğrusayıcı Faktör Analizi

AIS: Algılanan İş Stresi, CT: Çalışmaya Tutkunluk, CPO: Çalışan Performansı

SPSS AMOS'da doğrulayıcı faktör analizi için kabul edilen değerler, model fit'de en çok bakılması uygun görülen değerlerdir; GFI, CFI, NFI, IFI ve RMSEA (İlhan & Çetin, 2014). Model Fit'de değerlere bakıldığında araştırma modeline göre uygunluk göstermektedir; $X^2/df=3.167<5$, $0<GFI<1=0.871$, $0.90<IFI=0.925$, $0.90<NFI=0.919$, $0.90<CFI=0.924$, $RMSEA=0.060<0.080$. Bu nedenle, SPSS 25 İstatistik programında yapılan açıklayıcı faktör analizi ile ortaya çıkan 3 faktörlü yapının geçerliliği aynı zamanda SPSS AMOS'da doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır.

Analiz sonuçlarında (Ki-Kare/Serbestlik Derecesi) değerlerinin yorumlandığı görülebilir. Bu değerlerin yorumlanmasında tam bir görüş birliği yoktur ancak bu değerlerin 0 ile 5 arasında olması model uyumunun çok iyi olduğunu gösterir (Wheaton et al., 1977; Sönmez Çakır, 2020). GFI değeri 0 ile 1 aralığında değer alır bu değerlerin 1'e yakın olması tercih edilir (Bryne, 1994).

Doğrusayıcı ve açıklayıcı faktör analizinden sonra, anket de değişkenleri temsil eden soruların içsel tutarlılığını ölçebilmek için güvenilirlik analizi yapılmaktadır. Nunnally'nin 1978 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda özellikle Cronbach Alfa katsayısının 0.70 ve üzeri olması yeterli görülmektedir (Nunnally, 1978; Hair et al., 2000).

Ölçek geliştirme çalışmalarında geçerlilikten önce güvenilirlik analizine bakıldığı literatür araştırmalarında görülmektedir. Öncelikle güvenilirliğe bakılmasının sebebi, güvenilir olmayan bir ölçeğin geçerli de olamayacağıdır. Geçerlilik çalışması yapılabilmesi için öncelikle güvenilirlik analizinden ölçeğin geçmesi gerekmektedir (Çelik & Bindak, 2005). Bu amaçla, taslak maddeler arasında madde seçme (Madde Analizi) sürecinde madde ya da ölçek puanları esas alınmaktadır (Bozdoğan & Öztürk, 2008).

Tablo 2. Güvenirlilik Analizi

Değişkenler	Değişkenleri Temsil Eden Ölçek Sayısı	Cronbach Alfa (α) Değerleri
Çalışmaya Tutkunluk	6	0.884
Algılanan İş Stresi	6	0.888
Çalışan Performansı	5	0.717

Korelasyon analizi, araştırma modeli kapsamı içinde değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin derecesini, kuvvetini ve yönünü test edebilmek, yorumlayabilmek ve açıklayabilmek için kullanılmaktadır (Kalaycı, 2006).

Değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanmasında, aralarındaki ilişkilerin istatistiksel olarak yorumlanmasında korelasyon analizi kullanılmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkilerde korelasyon analizi için -1 ile +1 değerleri arasında analiz ve yorumlar yapılmaktadır. Değişkenlerin almış olduğu değerler aralarındaki ilişkinin yönünü ve derecesini göstermektedir (Kalaycı, 2010; Ural & Kılıç, 2013). Değişkenlerden birinin azalması diğerinin artması ya da değişkenlerden birinin artması diğerinin azalması durumunda negatif bir ilişkinin olduğu açıklanabilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanmasında sıklıkla kullanılan pearson korelasyon katsayısı bu araştırma da kullanılmıştır.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

		Correlations		
		Algılanan İş Stresi	Çalışan Performansı	Çalışmaya Tutkunluk
Algılanan İş Stresi	Pearson Correlation	1	-.194**	-.457**
	Sig. (2-tailed)		0.000	0.000
	Sum of Squares and Cross-products	415.300	-48.185	-139.139
	Covariance	1.096	-0.127	-0.367
	N	360	360	360
Çalışan Performansı	Pearson Correlation	-.194**	1	.423**
	Sig. (2-tailed)	0.000		0.000
	Sum of Squares and Cross-products	-48.185	148.555	77.006
	Covariance	-0.127	0.392	0.203
	N	360	360	360
Çalışmaya Tutkunluk	Pearson Correlation	-.457**	.423**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	
	Sum of Squares and Cross-products	-139.139	77.006	223.204
	Covariance	-0.367	0.203	0.589
	N	360	360	360

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonucunda: değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, algılanan iş stresi diğer değişkenler ile arasında birbirleriyle negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Örgütlerde çalışanların yaşamış oldukları stress sonucunda, çalışanların örgütlerine karşı negatif düşünceler beslemesine sebep olduğunu korelasyon analizi sonucunda da açıklayabilmekteyiz.

Hipotezlerin Desteklenip Desteklenmediğini Analiz Edebilmek İçin Yapılan Regresyon Analizi Sonuçlarına Göre; bağımsız-bağımlı Değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde hipotezlerin testi için yapılan regresyon analizi sonucunda; Tablo 4'de desteklenen hipotezler belirtilmiştir.

Tablo 7. Hayes Process Aracı Değişken Analizi

PROCESS Procedure for SPSS Version 3.4
 Written by Andrew F. Hayes, Ph.D. www.afhayes.com
 Documentation available in Hayes (2018). www.guilford.com/p/hayes3
 Model : 4
 Y: CalisanP
 X: Algilana
 M: Calismay
 Sample
 Size: 360
 Indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Calismay	-,1155	,0258	-,1697

Partially standardized indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Calismay	-,1844	,0359	-,2576

Completely standardized indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Calismay	-,1931	,0384	-,2720

ANALYSIS NOTES AND ERRORS
 Level of confidence for all confidence intervals in output:
 95,0000
 Number of bootstrap samples for percentile bootstrap confidence intervals:
 5000
 NOTE: Variables names longer than eight characters can produce incorrect output.
 Shorter variable names are recommended.

H4 hipotezi için “çalışmaya tutkunluk” aracı değişkeninin etkisinin olup olmadığını analizinde indirect effect(s) of X on Y, sonucuna bakılmaktadır. BootLLCI ve BootULCI arasında “0” değeri var ise aracı etkiden söz edilememektedir. Yapılan test sonucunda BootLLCI ve BootULCI “0” değeri olmadığı için “çalışmaya tutkunluk” aracı değişkeninin regresyon analizi ve sobel testin de olduğu gibi hayes process testin de anlamlı bir etkisinin olduğu doğrulanmaktadır.

Hipotez Sonuçları;

Tablo 8. Aracı Değişken Etkisinin Hipotez Sonucu

Hipotezler	Desteklendi / Desteklenmedi	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
<i>H4: Algılanan iş stresi ile çalışan performansı arasındaki ilişkide çalışmaya tutkunluk aracı değişken etkisi vardır.</i>	Desteklendi	P<0.001

Sobel testi, hayes process ve regresyon analizi ile birlikte aracı değişken etkisi desteklenmektedir. Çalışan performansı değişkenini etkileyen algılanan iş stresi bağımsız değişkeni ile aralarındaki ilişkide çalışmaya tutkunluk aracı değişken etkisi girdiğinde, çalışan performansı artmaktadır. Bu nedenle çalışanların işlerini tutkuyla yaparken her hangi bir negative etki olmaması gerekmektedir. İşlerini tutkuyla yapan çalışanların performansı da olumlu yönde olmaktadır.

TARTIŞMA

Literatürde yapılan araştırmalarda, özellikle 1970-1980’li yıllarda, çalışma ortamında yaşamaya başlanan stres üzerine araştırmalar yapılmıştır (Karasek et al., 1981; Karasek Jr, 1979). Yapılan bu araştırmalarda görülmektedir ki, çalışanların aşırı iş yükü ve baskı altında çalışmaları, düşük bireysel

iş kontrolüyle birleştiginde fizyolojik rahatsızlıklar meydana gelebilmektedir. Örgüt içinde çalışanların yaşamakta oldukları İş stresi, örgütün fonksiyonlarının çalışanlar tarafından benimsenmesini güçleştirmektedir (Siegrist, 1996; Ferrie, 2001). Çalışanların gösterdiği çabalar ödül sistemi ile değerlendirilmesi, bireylerin kendilerini stresli hissetmelerine neden olmaktadır (Siegrist, 1996). Araştırma sonuçlarında, çalışanların algıladıkları stres, hem çalışmaya tutkunluğu hem de çalışan performansını negatif yönde etkilemektedir. Bu durum aşırı stresin negative yönde ne kadar güçlü bir faktör olduğunu da göstermektedir. Yapılan araştırmalar da, çalışanların örgüt içindeki iş güvensizliği (Ferrie, 1999; Ferrie, 2001), Uzun çalışma saatleri (Virtanen et al., 2012; Virtanen et al., 2015) ve yetersiz ücret risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Örgütlerin çalışanlarına sunacakları huzurlu, ferah ve güven ortamı, çalışanların performanslarına, işe olan tutkularına ve örgüte olan bağlılıklarına da pozitif yönde etki edecektir. Ancak günümüz de devam etmekte olan aile işletmelerinde ki bir takım yanlış yönetim anlayışlarından dolayı çalışan sirkülasyonu her sene devam etmekte ve bu durum kurumun performansını da olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışmaya tutkunluk kavramı genellikle bireylerin örgütlerdeki faaliyetlerinde işlerine bağlı olmaları kabul edilmektedir. Örgütlerin başarısında ve örgütlere olan bağlılık ölçütü değerlendirmesinde, çalışanların işlerini tutkuyla yapmaları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (Bureau et al., 2013). Araştırma sonuçlarında, çalışanların algıladıkları iş stresi, çalışanların işlerine olan tutkunluğunu negatif yönde etkileyerek, yaptıkları İş'ten soğumaya/uzaklaşmaya ittiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle örgütlerde çalışanların stres yaşamalarının önüne geçebilecek çalışma ortamlarının oluşturulması gerekmektedir. Algılanan iş stresin yüksek derecede olması, çalışanların düşük iş tatmini ve zayıf örgütsel bağlılık yaşamalarına neden olmaktadır. Aynı zamanda iş stresinden dolayı performansı düşen çalışanlar, tükenmişlik hissi de yaşamaktadırlar (Burke & Fiksenbaum, 2009). Araştırma analizleri sonucunda, çalışanların verimli olması ve performanslarını olumlu yönde geliştirebilmeleri için stresli iş ortamlarından uzak durmaları gerekmektedir.

SONUÇ

Örgütlerde belirlenen amaçlara ve hedeflere ulaşabilmek amacıyla uygulanan performans değerlendirme kriterleri bulunmaktadır. Çalışanların bu belirlenen kriterlere göre yaptıkları işlerde belirli bir performans göstermeleri beklenmektedir. Çalışanların gösterdikleri bu performans sonucunda, istenilen seviyeye ulaşıldığı takdirde; ücret artışı, prim, terfi gibi olanaklar sağlandığı gibi istenilen performansı göstermeyen çalışanlarında işlerine son verilebilmektedir (Grote, 2002). Örgütlerin çalışanların performanslarını arttırabilmek amacıyla işe alım kriterlerinden, örgüt içinde uygulanan eğitime kadar çeşitli insan kaynakları politikaları vardır. Aynı zamanda performans değerlendirme amaçları arasında; çalışanların performanslarıyla ilgili eksiklerini görebilmeleri amacıyla geri bildirimde bulunmak, yeni hedefler ve amaçlar oluşturmak, örgütün performansını geliştirici yönde stratejiler belirlemek, yeterli olmayan çalışanlara rehberlik etmek, gibi uygulamalar yer almaktadır (Mathis & Jackson 1991). Yapılan analizler sonucunda da stressin çalışanların performansını olumsuz yönde etkilediğini görülebilmektedir. Bu nedenle örgüt içinde çalışanların stress den uzak koşullar içinde görevlerini yerine getirmesi amaçlanmalıdır. Çalışma Tutkusu çalışanların yaptıkları işi içselleştirmelerinden dolayı meydana gelmektedir (Forest et al., 2011). Çalışma tutkusuna sahip çalışanlar yaptıkları işlerden haz duydukları için işten ayrılma niyeti düşüncesine girmemektedirler (Firth et al., 2004). Stressin olmadığı, yaptıkları İş'ten memnuniyet duyan çalışanlar örgütlerine güçlü bir bağlılık hissetmektedirler. Bu durum aynı zamanda kurumların performanslarına da olumlu yönde etki etmektedir. Örgütlerde uygulanan performans değerlendirme kriterleri; çalışanların eksiklerini yada yanlışlarını görmesini sağlayarak daha iyi performans göstermelerini sağlamakta, örgütün kendilerinden beklenen performans kriterleriyle birlikte örgüte olan inançları ve düşünceleri netleştirmek, hem beceri ve yeteneklerine göre kendilerini tanımlayabilmekte hem de elde ettikleri başarılarla iş tatmin duygularını yaşayabilmektedirler, performans değerlendirmenin olumlu etkileri sayesinde çalışanların yeni atılımlar ve yeni görevler almaya hazır hale gelmiş olurlar. Araştırma modeli kapsamında yapılan analizler sonucunda işlerine tutkuyla sahip çıkan çalışanların performansları da olumlu yönde etkilenmekte ancak stressin yoğun olduğu çalışma ortamında bulunan çalışanların bu durumdan negatif yönde etkilendikleri açıklanabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aroian, L. A. (1944/1947). The probability function of the product of two normally distributed variables. *Annals of Mathematical Statistics*, 18, 265-271.
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H., & Corley, K. G. (2008). Identification in organizations: An examination of four fundamental questions. *Journal of management*, 34(3), 325-374.
- Balducci, C., Fraccaroli, F., & Schaufeli, W. B. (2010). Psychometric properties of the Italian version of the Utrecht Work Engagement Scale (UWES-9). *European Journal of Psychological Assessment*.
- Baltaş, Z., Atakuman, Y., & Duman, Y. (1998). Standardization of the perceived stress scale: Perceived stress in Turkish middle managers. In *İstanbul: Stress and Anxiety Research Society 19th International Conference*.
- Barling, J., Kelloway, E. K., & Frone, M. R. (Eds.). (2004). *Handbook of work stress*. Sage publications.
- Baş, İ. M., & Artar, A. (1990). *İşletmelerde verimlilik denetimi: -ölçme ve değerlendirme modelleri*. MPM.
- Bayar, H. T., & Öztürk, M. (2017). İş Stresinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(2).
- Bennett, R. J., & Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 349-360.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: the meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99-109.
- Bozdoğan, A. E., & Öztürk, Ç. (2008). Coğrafya ile ilişkili fen konularının öğretimine yönelik öz-yeterlilik inanç ölçeğinin geliştirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(2), 66-81.
- Breevaart, K., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Hetland, J. (2012). The measurement of state work engagement. *European Journal of Psychological Assessment*.
- Bryne, B. (1994). Structural equation modeling with EQS and EQS. *Windows: Basic Con.*
- Bureau, J. S., Vallerand, R. J., Ntoumanis, N., & Lafreniere, M. A. K. (2013). On passion and moral behavior in achievement settings: The mediating role of pride. *Motivation and Emotion*, 37(1), 121-133.
- Burke, R. J., & Fiksenbaum, L. (2009). Work motivations, work outcomes, and health: Passion versus addiction. *Journal of business ethics*, 84(2), 257.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: a meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86, 278-321.
- Çelik, H. C., & Bindak, R. (2005). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin bilgisayara yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 27-38.
- De Meuse, K. P., Marks, M. L., & Dai, G. (2011). Organizational downsizing, mergers and acquisitions, and strategic alliances: Using theory and research to enhance practice. *APA handbook of industrial and organizational psychology*, 3, 729-768.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The " what" and " why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268.
- Ferrie, J. E. (1999). Health consequences of job insecurity. *WHO Regional Publications European Series*, 59-100.
- Ferrie, J. E. (2001). Is job insecurity harmful to health?. *Journal of the royal society of medicine*, 94(2), 71-76.
- Firth, L., Mellor, D. J., Moore, K. A., & Loquet, C. (2004). How can managers reduce employee intention to quit?. *Journal of managerial psychology*, 19(2), 170-187.
- Fong, T. C. T., & Ng, S. M. (2012). Measuring engagement at work: Validation of the Chinese version of the Utrecht Work Engagement Scale. *International journal of behavioral medicine*, 19(3), 391-397.

- Forest, J., Mageau, G. A., Crevier-Braud, L., Bergeron, É., Dubreuil, P., & Lavigne, G. L. (2012). Harmonious passion as an explanation of the relation between signature strengths' use and well-being at work: Test of an intervention program. *human relations*, 65(9), 1233-1252.
- Forest, J., Mageau, G. A., Sarrazin, C., & Morin, E. M. (2011). "Work is my passion": The different affective, behavioural, and cognitive consequences of harmonious and obsessive passion toward work. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 28(1), 27-40.
- Goodman, L. A. (1960). On the exact variance of products. *Journal of the American Statistical Association*, 55, 708-713.
- Grote, R. C. (2002). *The performance appraisal question and answer book: A survival guide for managers*. AMACOM/American Management Association.
- Hair, J. F., Bush, R. P., & Ortinau, D. J. (2000). *Marketing research: A practical approach for the new millennium*. Irwin Professional Publishing.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford publications.
- Ho, V. T., Wong, S. S., & Lee, C. H. (2011). A tale of passion: Linking job passion and cognitive engagement to employee work performance. *Journal of Management Studies*, 48(1), 26-47.
- House, R. J., & Rizzo, J. R. (1972). Role conflict and ambiguity as critical variables in a model of organizational behavior. *Organizational behavior and human performance*, 7(3), 467-505.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Pucik, V., & Welbourne, T. M. (1999). Managerial coping with organizational change: A dispositional perspective. *Journal of applied psychology*, 84(1), 107.
- Kalaycı, Ş. (2006). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri [SPSS applied multivariate statistical techniques]. Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.
- Karasek Jr, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 285-308.
- Karasek, R., Baker, D., Marxer, F., Ahlbom, A., & Theorell, T. (1981). Job decision latitude, job demands, and cardiovascular disease: a prospective study of Swedish men. *American journal of public health*, 71(7), 694-705.
- Kivimäki, M., & Kawachi, I. (2015). Work stress as a risk factor for cardiovascular disease. *Current cardiology reports*, 17(9), 74.
- Lazarus, R. S. (2006). *Stress and emotion: A new synthesis*. Springer Publishing Company.
- Leary, M. R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current directions in psychological science*, 8(1), 32-35.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. *Handbook of industrial and organizational psychology*.
- MacKinnon, D. P., Warsi, G., & Dwyer, J. H. (1995). A simulation study of mediated effect measures. *Multivariate Behavioral Research*, 30, 41-62.
- Mathis, R. L., & Jackson, J. H. (1991). *Personnel/human resource management*. St. Paul, MN: West Publishing Company.
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric methods*. New York: McGraw-Hill
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington: Lexington Books.
- Özdamar, K. (2013). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi [Statistical data analysis with packet programs]. Eskişehir, Turkey: Nisan Yayıncılık.

- Petty, M. M., McGee, G. W., & Cavender, J. W. (1984). A meta-analysis of the relationship between individual job satisfaction and individual performance. *Academy of Management Review*, 9(4), 712–721.
- Pınar, B. (2012). İş Tasarımı Tekniklerinin Çalışan Performansı Üzerine Etkisi (Business Design Techniques Impact on Employee Performance). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Pierce, J. L., & Gardner, D. G. (2004). Self-esteem within the work and organizational context: A review of the organization-based self-esteem literature. *Journal of management*, 30(5), 591-622.
- Rahman, S. U., & Bullock, P. (2005). Soft TQM, hard TQM, and organisational performance relationships: an empirical investigation. *Omega*, 33(1), 73-83.
- Revicki, D. A., May, H. J., & Whitley, T. W. (1991). Reliability and validity of the Work-Related Strain Inventory among health professionals. *Behavioral medicine*, 17(3), 111-120.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and psychological measurement*, 66(4), 701-716.
- Semmer, N. K., Jacobshagen, N., Meier, L. L., Elfering, A., Beehr, T. A., Kälin, W., & Tschan, F. (2015). Illegitimate tasks as a source of work stress. *Work & Stress*, 29(1), 32-56.
- Semmer, N., Jacobshagen, N., Meier, L., & Elfering, A. H. (2007). Occupational stress research: The stress-as-offense-to-self perspective.
- Siegrist, J. (1996). Adverse health effects of high-effort/low-reward conditions. *Journal of occupational health psychology*, 1(1), 27.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models. In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology* (290-312). *San Francisco: Jossey-Bass.*
- Sönmez Çakır, F. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi- SmartPLS 3.2 Uygulamaları, *Gazi Kitabevi, Ankara.*
- Şehitoğlu, Y., & Zehir, C. (2010). Türk kamu kuruluşlarında çalışan performansının, çalışan sessizliği ve örgütsel vatandaşlık davranışı bağlamında incelenmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(4), 87-110.
- Tavşancıl, E. (2002). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. *Nobel Yayıncılık, Ankara.*
- Thomas, J. R., Nelson, J. K., & Silverman, S. J. (2015). *Research methods in physical activity*. Human kinetics.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi, Detay Yayıncılık, 4. Baskı, *Ankara, 31.*
- Vallerand, R. J., Blanchard, C., Mageau, G. A., Koestner, R., Ratelle, C., Léonard, M., ... & Marsolais, J. (2003). Les passions de l'ame: on obsessive and harmonious passion. *Journal of personality and social psychology*, 85(4), 756.
- Virtanen, M., Heikkilä, K., Jokela, M., Ferrie, J. E., Batty, G. D., Vahtera, J., & Kivimäki, M. (2012). Long working hours and coronary heart disease: a systematic review and meta-analysis. *American journal of epidemiology*, 176(7), 586-596.
- Virtanen, M., Jokela, M., Nyberg, S. T., Madsen, I. E., Lallukka, T., Ahola, K., ... & Burr, H. (2015). Long working hours and alcohol use: systematic review and meta-analysis of published studies and unpublished individual participant data. *Bmj*, 350, g7772.
- Yıldız, O., Dağdeviren, M., & Çetinyokuş, T. (2008). İşgören Performansının Değerlendirilmesi İçin Bir Karar Destek Sistemi Ve Uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(1).
- Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D. F., & Summers, G. F. (1977). Assessing reliability and stability in panel models. *Sociological methodology*, 8, 84-136.
- Zigarmi, D., Nimon, K., Houson, D., Witt, D., & Diehl, J. (2009). Beyond engagement: Toward a framework and operational definition for employee work passion. *Human Resource Development Review*, 8(3), 300-326.

Examining of The Effects of Perceived Work Stress on Workers in The Work Environment

Introduction

The necessity of being dynamic and strong brought to the organizations by the intense competition environment is reflected to the employees in the pace of working life. The way for organizations to be successful against their competitors in the sector they are in must be arranged in order to find the right employee in the right seat and at the same time to ensure that employees can work efficiently in the conditions of the working environment. If employees are required to participate effectively in performance, peaceful and prosperous, physically comfortable, material and non-threatening working conditions should be created. The performance required by the employees is directly proportional to the opportunities provided by the organization to the employees. The working environment can make the employee feel stressed. Employees exposed to stress in the workplace are physically and psychologically affected (Kivimäki & Kawachi, 2015). In a stress-intensive work environment, employees' performance and passion for their jobs cannot be at the desired level. In literature research, performance concept; It means performing a job in accordance with the objectives, an effective effort to reach the determined target and a successful process from the execution of this work to its completion. Performance; It is a quantitative and qualitative expression in terms of achieving the goals determined by the organization and / or themselves, individually and / or as a team in their work (Baş & Artar, 1990). Performance perception for employees is a concept that explains how to use their own potential, knowledge, skills and talents in order to reach the goals they set. It is the percentage of people using their capacities in order to complete the task and / or work successfully within the specified time period (Yıldız et al., 2008). Passion for work brings different potential results according to the organizational structure of the employees. Passionately committed to their work, employees are both satisfied with their work and may feel connected to their organization. However, the negative situations experienced by employees in the organization; stress, excessive workload, the absence of a peaceful and spacious working environment, such as employees, they can prevent the passion to engage in their work (Locke, 1976). At the same time, employee satisfaction levels within the organization, various rewarding systems, employee relations, job demands and working conditions can be positively or negatively influenced (Çelik, 2002; Deci & Ryan, 2000). Within the scope of this scope, in order to examine the hypotheses developed and wanted to be tested in the research model, the effect of the stress of the employees on their performances and the effect of the passion of working on mediating variable are examined.

LITERATURE

PERCEIVED WORK STRESS

Unhealthy conditions in the working environments of the organizations, the pressure of the managers, the lack of a peaceful working environment are among the factors that cause the employees to experience stress. Stress is a factor preventing both organizations and employees to achieve their goals (Lazarus, 2006). Although goals vary according to individuals and organizations, they are important for everyone in order to be successful in intense competition (Leary, 1999). In the event of a failure, one of the first factors that are looked at is stress, because individuals experiencing stress may perform poorly, which may also damage employee identities (Semmer et al., 2007). Excessive workload, unclear and various demands on employees under working conditions also affect their performance negatively (Barling et al., 2004).

EMPLOYEE PERFORMANCE

In the researches conducted on the performance of the employees, the strong commitment of the employees to the organization and the high level of organizational citizenship (Organ, 1988) are positively reflected in the performance of the employees (Borman & Motowidlo, 1997). Among the factors that negatively affect the performance of employees, negative decisions that are not appropriate to the organizational culture and negative situations created by the external environment on the organization can be effective (Bennett & Robinson, 2000). Employees' satisfaction with their work, that is, their passion for their work, is reflected in their performance positively (Petty et al., 1984). Employees' support from their organizations has an impact both on the development of relations between employees and on improving the performance of the organization.

PASSION TO WORK

In their study conducted in 2003, Vallerand et al. Brought a new motivational approach to the concept of passion for work (Vallerand et al., 2003). It is stated that motivation is an important factor in passionately engaging employees in their work. The concept of passion is the desire of individuals to perform their work with a strong

desire. Passion of the work of the employees with passion is considered to be an efficient process in terms of both time and energy. The concept of passion; It ensures that the employee stays in harmony with his hobbies, friends and family. Employees who do their jobs with passion can easily focus on their work because they dominate the process even if they do a certain activity (Zigarmi et al., 2009).

METHOD

The data collected from 360 white collar employees were analyzed. The analyzes were performed using IBM SPSS 25 and AMOS program. As the questionnaire was prepared on a 5-point Likert scale, factor and reliability analyzes were conducted. The results of factor analysis were checked by confirmatory factor analysis in AMOS. Correlation analysis was used to examine the relationships between variables and regression analysis was used to test hypotheses. The 5-point Likert scale (1. Strongly disagree - 5. Strongly agree) questions in the questionnaire form represent 3 variables. Sources used to create scales representing variables: Perceived work Stress Scale; Baltas et al. (1998), Revicki et al. (1991), Bayar and Öztürk (2017), House and Rizzo (1972). Passion to work scale; Schaufeli et al. (2006), Balducci et al. (2010), Fong and Ng (2012) used the scales in the studies. Employee Performance Scale; Rahman and Bullock (2004), Şehitoğlu and Poison (2010) were created by making use of their studies.

Sample / Working Group / Participants

The aim of this study was to investigate the effects of white-collar workers' stress and passion on their performance. Perceived work stress was considered as an independent variable, a passion for working as a variable, and employee performance as a dependent variable. For the study, the data collected from white collar in the production sector were analyzed and the relationships between the variables were examined. Scale; 360 white collar employees working in different departments of companies. 252 (73%) males and 108 (27%) females answered the questionnaire. 148 (37%) of the participants were 148 (37%) participants in the 17-27 age group; 199 (49.7%) participants in the 28-40 age group; 53 (13.3%) participants were managers over 41 years of age. 280 (65.3%) of the respondents were university graduates; 80 (20%) have masters degree. When asked about the level of achievement of the objectives of the individuals also asked in the survey; 34 employees stated that they have achieved their "Very Low" targets; 57 employees stated that they have achieved their "low" level targets; 117 employees stated that they have achieved their "intermediate" targets; 106 employees stated that they have achieved their "high" level targets; There are 46 employees who stated that they have achieved their "Very High" level targets.

DISCUSSION

In the studies carried out in the literature, especially in the 1970-1980s, studies on stress that began to be experienced in the work environment were made (Karasek et al., 1981; Karasek Jr, 1979). In these studies, it is seen that physiological disturbances may occur when the workers' workload and pressure are combined with low individual work control. Occupational stress of employees within the organization makes it difficult for employees to adopt the functions of the organization (Siegrist, 1996; Ferrie, 2001). Evaluating the efforts of the employees with the reward system causes individuals to feel stressed (Siegrist, 1996). According to the results of the research, the perceived stress of the employees negatively affects both the passion for the work and the employee performance. This also shows how strong stress is a negative factor. The researches are evaluated as insecurity of the employees within the organization (Ferrie, 1999; Ferrie, 2001), Long working hours (Virtanen et al., 2012; Virtanen et al., 2015) and insufficient wage risk factor.

CONCLUSION

There are performance evaluation criteria applied in order to achieve the objectives and targets determined in the organizations. Employees are expected to perform a certain performance in their work according to these defined criteria. As a result of this performance of the employees, if the desired level is reached; opportunities such as wage increases, premiums and promotions are provided, and the employees who do not perform the desired performance can be terminated (Grote, 2002). Organizations have various human resources policies ranging from recruitment criteria to trainings implemented within the organization in order to improve employee performance.

Anayasa Hukuku ve Vatandaşlığın Birlikteliği: Anayasal Vatandaşlık Kavramına Giriş

Gökhan Çinkara¹ , İsmail Doğukan Bölükoğlu²

¹ Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi, Ankara, Türkiye
gcinkara@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

² Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye dogukanbolukoglu@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 22.04.2020

Kabul: 27.06.2020

Yayın: 30.06.2020

Anahtar Kelimeler:

Anayasal kimlik,

Post Milliyetçi

Dönem,

Anayasa Hukuku,

Anayasal

Yurtseverlik.

Bu akademik çalışmada, anayasa hukuku ve siyaset bilimi özelinde, anayasal vatandaşlık kavramının İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki tarihsel gelişimi, siyaset bilimi teorisi olarak tanımlanması, disiplinler arası bilimsel çalışmaların anayasal vatandaşlık konseptine katkısı, anayasal vatandaşlık kavramına getirilen eleştiriler ve anayasal vatandaşlık kavramının teorisyenleri tarafından eleştirilere ilişkin açıklamalar ele alınmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nda ırka ve etnik yapıya dayalı siyaset (Nazi Almanyası özelinde) soykırım, işkence ve toplama kampları (Amerikalı Japonların toplama kamplarına alınması, Yahudi toplama kampları ve Yahudi soykırımı) gibi savaş suçlarını ve insan hakları ihlallerini doğurmuştur. Liberal demokratik anayasal sistemin İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan insan haklarını ihlallerinin yeniden yaşanmasını engelleyeceği öngörülmüştür. Anayasal vatandaşlık konsepti liberal demokratik değerlerin anayasal normlar olarak yer almasıyla toplumu oluşturan bireylerin anayasal normlar ekseninde birlik ve beraberlik sağlaması düşüncesinden doğmaktadır. Toplumun anayasal normlara olan bağlılığı ve liberal değerler ile bireylerin birbirine gösterdiği saygı anayasal vatandaşlık olarak tanımlanmaktadır.

Anayasal vatandaşlık kavramı bir siyaset bilim teorisi olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, post-milliyetçi dönemde Batı Almanya'da ortaya çıkmış bir kavramdır. Anayasal vatandaşlık kavramı temelinde geleneksel toplumsal kimlik tanımının aksine post-geleneksel (etnik, ulusal kültürel ve tarihsel değerlerden faydalanılmadan) bir toplumsal kimlik tanımlanmıştır. Dolf Sternberger tarafından 1979 yılında Batı Almanya'da ilk kez siyaset bilimi literatüründe anayasal vatandaşlık kavramı kullanılmıştır. Sonrasında anayasal vatandaşlık kavramı Jürgen Habermas tarafından geliştirilmiş ve liberal değerler ekseninde yeniden düzenlenerek İngilizce literatüre kazandırılmıştır. Jan-Werner Müller tarafından ise anayasal vatandaşlık kavramı detaylandırılmış, toplumsal birlik ve beraberliğin yasama ve yürütme faaliyetlerine, devletin kamusal otoritesine ilişkin anayasal normlar üzerinde olmasının yeterli olduğu savunulmuştur. Müller, toplumu oluşturan bireylerin yerel, kültürel, tarihsel değerlerine göre diğer anayasal normları yorumlamasının ise siyasal partilerin doğmasını sağlayacağını ve anayasal kültürün oluşacağını belirtmiştir. Siyaset bilimci George Kateb ve William E. Connolly; hukukçu Chaim Gans ve Joseph Weiler tarafından anayasal vatandaşlık kavramına getirilen eleştiriler disiplinler arası çalışmalardan da faydalanılarak anayasal vatandaşlık kavramının teorisyenleri olan Habermas ve Müller tarafından cevaplandırılmıştır. Liberal demokratik değerler ekseninde toplumsal huzur ve barışın sağlanmasını hedefleyen anayasal vatandaşlık kavramı evrensel düzeyde devletler arasında da barışı sağlamayı hedeflemektedir.

Constitutional Law and its Association of Citizenship: Introduction to the Concept of Constitutional Patriotism

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 22.04.2020

Accepted: 27.06.2020

Published: 30.06.2020

Keywords:

Constitutional

Identity,

Post-National Era,

Constitutional Law,

Constitutional

Patriotism.

In this academic paper, constitutional patriotism is analyzed in several dimensions with special emphasis in fields of constitution law and political science. Firstly, historical development of constitutional patriotism is presented. Second, concept's place in theory of political science is stated. Third, contributions of interdisciplinary scientific studies on the concept of constitutional patriotism is assessed. Fourth, critics towards to constitutional patriotism is presented and finally responses to critics by the theorists of constitutional patriotism are discussed.

In World War II, racial and ethnically driven politics (especially in Nazi Germany) resulted in war crimes and human rights violations such as genocide, torture and concentration camps (taking American Japanese into concentration camps, Jewish concentration camps and Jewish genocide). Liberal democratic constitutional system is assumed to prevent repetition of violations against human rights. The concept of constitutional patriotism emerges from the idea that individuals forming the society provide unity and solidarity in the axis of constitutional norms, with liberal democratic values taking place as constitutional norms. Constitutional patriotism is described as adopting liberal values and multilateral respect among individuals which relies on society's loyalty to norms.

The concept of constitutional patriotism emerged in West Germany as a political science theory after the Second World War, in the post-nationalist era. In contrast to traditional social identity definition, in post traditional society constitutionalist patriotism is not rooted from ethnicity and national culture. The concept of constitutional patriotism was used by Dolf Steinberger for the first time in the political science literature in West Germany in 1979. Afterwards, the concept of constitutional patriotism was developed by Jürgen Habermas and re-arranged in the axis of liberal values and brought into the English literature. The concept of constitutional patriotism was elaborated by Jan-Werner Müller, and it was advocated that social unity and solidarity were above the constitutional norms regarding legislative and executive activities and the public authority of the state. Müller stated that the interpretation of other constitutional norms according to the local, cultural and historical values of the individuals who constitutes the society will lead to the birth of political parties and constitutional culture will be formed. The criticisms brought to the concept of constitutional patriotism by jurists Chaim Gans and Joseph Weiler; and political scientists George Kateb and William E. Connolly; were responded by founding theoreticians Habermas and Müller, by referencing interdisciplinary studies. The concept of constitutional patriotism, which aims to provide social peace and peace in line with liberal democratic values, aims to achieve peace among states at the international level.

Atıf/Citation: Adıgüzel, Z. ve Küçüköğlü İ. (2020). Anayasa hukuku ve vatandaşlığın birlikteliği: anayasal vatandaşlık kavramına giriş, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 17-33.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDAKİ TARİHSEL SÜREÇTE ANAYASAL VATANSEVERLİK KAVRAMININ GELİŞİMİ

Bu akademik çalışmada liberal demokratik değerler etrafında kurgulanan anayasal metinlerin etnik milliyetçiliği ve ırkçılığı kamusal alanda sınırlandırırken eş anlı olarak kapsayıcı bir vatandaşlık modeli olarak anayasal vatandaşlığı oluşturacağı varsayımı öne sürüldü. Başta vurgulanan sorunsala uygun olarak nitel bir yöntem izlenmesi düşünüldü. Sınırlı bir vaka olarak anayasal yurtseverliğin ilgili literatür içerisinde betimlenmesi hedeflendi. Betimleyici ve eleştirel metot ile benzeşmeler ve ayrışmalar kavram ve süreç düzeylerinde ele alındı. Unutulmaması gerekir ki, hukuki düzenlemelerin başat metni olan anayasal belgelerin siyasal ve toplumsal radikalleşmeyi sınırlandıracak sihirli bir reçete olmadıklarıdır. Toplumların demokratikleşme süreçlerini deneyimlemeleri ve bu tarihsel-toplumsal gerçekliğin liberal ve demokratik değerler etrafında kurgulanan anayasal metinleri mümkün kılacağına gerekli olduğu düşünülmektedir.

Liberal demokratik bir sistemin varlığından bahsedebilmek için demokratik prensiplere göre hazırlanmış bir anayasanın olması gerek şart olabilir. Ancak sadece liberal değerlere uygun bir anayasanın varlığı yeterli değildir, aynı zamanda bu anayasanın uygulanıyor ve anayasaya karar vericiler ve etkilenenler tarafından uyuluyor olması gereklidir. Liberal demokratik değerlerin baskın olduğu bir toplumun vatandaşları arasında birlik ve beraberliği sağlayan anayasal metin kadar toplumsal kimlik oluşturulması önem kazanmaktadır. Toplumların kimliklerine ilişkin olarak bireylerin geçmişe eğilimli kalıplarının olması, vatandaşların kimliklerini dinsel, etnik, ırksal, dilsel ve kültürel olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası post-milliyetçi dönemde (Nazi Almanyası özelinde) ırka ve etnik yapıya dayalı siyasetin soykırım, işkence ve toplama kampları (Amerikalı Japonların toplama kamplarına alınması, Yahudi toplama kampları) gibi savaş suçlarını doğurması sebebiyle devletlerin vatandaşlarına yönelik kimlik tanımlarının hukuki ve siyasi olarak güçleştiği söylenebilir (Hayward, 2007, s. 182-183).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal değerlere ve ulus kavramına önem veren milliyetçi dönem sona ermiş, küresel aktörlerin önem kazandığı post-milliyetçi döneme geçildiği görülmüştür. Post-milliyetçi dönemin önemli küresel aktörlerinden NATO 1949 yılında; Avrupa Birliği (AB)'nin öncüsü olan Avrupa Ekonomik Topluluğu 1957 yılında kurulmuştur. Avrupa'nın kilit aktörlerinden Alman toplumunu yakın tarihte en çok etkileyen travmatik olayların Nazi Almanyası döneminde gerçekleştiği söylenebilir. Nazi Almanyası ırk temelli devlet modeliyle saldırgan, yayılcı politikalar izlemiş ve Yahudi soykırımını gerçekleştirmiştir. Nazi Almanyası, 1918 yılında kurulan Weimar Cumhuriyeti olarak adlandırılan demokratik bir anayasal sisteme sahip Almanya içerisinden doğmuştur. Bu nedenle Alman siyaset bilimciler tarafından Alman toplumunun tekrar Nazi dönemi tecrübesini yaşamaması adına anti-demokratik rejimlere karşı kendini savunma yeterliliğine sahip liberal ve demokratik anayasal bir sistemin kurulması planlanmıştır. Bu duruma örnek teşkil etmesi için Batı Almanya'da kurulacak yeni siyasal sistem anayasal ahlak¹ kavramının doğmasını da sağlamıştır (Müller, 2006, s.279-280).

Almanya ve AB post-milliyetçi dönemde kolektif kimlik oluşturma konusunda Jürgen Habermas'ın fikirlerinden faydalanmıştır. Habermas, toplumsal barışın sağlanması adına toplumu oluşturan bütün kesimlerin temsil edildiği kolektif bir kimlik oluşturulması gerektiğini savunmuştur (Habermas, 1998, s.105-154). Habermas'ın kolektif kimlik oluşturma konusundaki siyasal düşünceleri anayasal vatandaşlık kavramının doğmasını sağlamıştır (Habermas, 1998, s.105-154). Anayasal vatandaşlık kavramı, anayasanın ortaya koyduğu normlar doğrultusunda toplumun birleşmesini öngörmüş; ancak

¹ Anayasal ahlak, toplumun anayasaya olan bağlılığını ortaya koyarken, anayasaya aykırı anti-demokratik eylem ve faaliyetlerin "ahlak-dışı" olduğunu ortaya koymaktadır. Anayasal normlara uymak evrensel bir ahlak kuralı olarak sunulmaktadır.

ne milliyetçilik ne de Martha Nussbaum tarafından savunulan yerel nitelikteki değerlere değil evrensel değerler ve düşüncelere aidiyet hissedilmesi gerektiğini savunan (komüniteryanizm ve milliyetçilik karşıtı) kozmopolitanizmden faydalanmıştır (Müller ve Scheppele, 2008b, s.67; Nussbaum, 1996).

Anayasal yurtseverlik kavramı Batı Almanya (Federal Almanya)'da, 1979 yılında, Federal Cumhuriyet'in otuzuncu yılında Alman filozof, siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından ilk kez ortaya konulmuştur (Sternberger, 1979). Ancak küresel ölçekte, özellikle İngilizce konuşan dünyada, anayasal vatandaşlığın duyulmasını Habermas sağlamıştır (Müller, 2006, s.278). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Almanya'da Nazizm sebebiyle milliyetçilik güç kaybetmiş, anayasal vatandaşlık toplumsal barışın sağlanmasına katkı sunması amacıyla gündeme gelmiştir. Anayasal vatandaşlık etnik, dini, sosyal eksenler başta olmak üzere toplumsal farklılıkların çatışmalara yol açmasını engelleme hedefi taşımaktadır. Anayasal vatandaşlık kolektif kimlik üzerinden anayasal yurttaşlık kavramı ile ilişkili olup toplumsal eşitsizliklerin ve farklılıkların bulunmasına rağmen toplumu oluşturan her kesimi bir arada tutmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede devletlerin toplumda siyasal istikrar sağlamaları açısından anayasal yurtseverlik kavramı çok önemli bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda Bosna'nın Müslüman lideri Aliya İzzetbegović tarafından anayasal vatandaşlık temelinde bir devletin kurulmasının Yugoslavya'nın dağılması ve Yugoslavya'daki iç savaşın sona ermesinden sonra toplumsal farklılıklara rağmen kolektif kimlik oluşturulmasının elzem olduğu kavranmıştır (Ceric, 2006). ABD'li filozof Richard Rorty, anayasal vatandaşlık kavramının teokrasiden demokrasiye anayasal geçiş açısından önemli bir kavram olduğunu, İran örneği üzerinden belirtmiştir (Müller ve Scheppele, 2008b, s.68; Postel, 2007).

Anayasal vatandaşlık kavramı post-milliyetçi dönemde, 1980'li yıllarda Jürgen Habermas tarafından İngilizce literatüre sokulduğu belirtilmiştir. Tarihsel bağlam olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya savaşı kaybetmiş, Batı Almanya ve Doğu Almanya olarak ikiye bölünmüştür. Almanya'da savaş döneminde görev yapan Nazi subay ve yöneticiler ise başta Yahudi Soykırımı olmak üzere bir dizi suçtan yargılanmış ve akabinde savaş suçlusu ilan edilmiştir. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte Nazizm özelinde radikal milliyetçi ve etnik temelde bir devlet olmasından dolayı yeni kurulan Federal Alman devleti (Batı Almanya) Nazi Almanyası döneminde yaşanan tarihi olayların sorumluluğundan dolayı millet ve milliyetçilik üzerine inşa edilememiştir. Federal Almanya Dolf Sternberger tarafından ortaya koyulan anayasal vatandaşlık anlamına gelen '*Verfassungspatriotismus*' (anayasal vatandaşlık) kavramı üzerine kurulmuştur (Sternberger, 1990). Anayasal vatandaşlık kavramı ırktan, dilden, tarihten, etnik ve kültürel temelden uzak ve bunları aşan evrensel ve aşkın bir kimliği incelemektedir. Bu tanım Habermas tarafından liberal demokratik anayasa ve anayasal yurttaşlık üzerinden kurgulanmış, anayasal normların bütün yurttaşların ortak iradesi ile oluşması ve bu normlar karşısında bütün yurttaşların eşit ve özgür olmalarına dayandırılmıştır. Bu haliyle, Habermas'ın anayasal vatandaşlık düşüncesinin Kant çizgisinde idealist olduğu görülmektedir (McCarthy, 2008, s.739). Anayasal vatandaşlık, yurttaşların anayasal normlar karşısında eşitliğine dayanan bu sebeple de kamu yararı için vatandaşların fedakârlık yaptığı evrensel (bölgesel, yerel, tarihsel ve kültürel temellerden uzak) bir kavramdır (McCarthy, 2008, s. 739).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Federal Almanya'da (Batı Almanya) Nazi Almanyası'nın Yahudiler özelinde savaş suçlusu konumunda olması sebebiyle tarihe ve kültüre dayalı etnik bir kimlik tanımı oluşturulamamıştır. Buna ek olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde küreselleşmenin hız kazanması, işçi göçlerinin akıntı şeklinde gelmesi, uluslararası ekonomik faaliyetlerin artmasıyla ülkelerin çok uluslu ve kültürlü hale olması sonucunu doğurmuştur. Bu da tek bloklu kimlik tanımı (etnik ve dinsel temelli) yapılmasını zorlaştırdığı söylenebilir. Jürgen Habermas gibi fikir adamlarının da desteğiyle bu koşullarda Federal Almanya'da Nazi Almanyası'nın değerlerini ve zihin dünyasını

reddeden liberal demokratik değerler ışığında bir toplumsal kimlik oluşturmaya çalışmıştır (Habermas, 1989). Toplumların geçmiş siyasal yaşantılarının etkisinde kaldığı düşünüldüğünde Avrupalı devletler için Avrupa tarihi ve kültürü toplumsal barışın, birliğin sağlanmasında önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Habermas toplumların çok uluslu ve kültürlü olmalarına rağmen Avrupalılık temelinde buluştuğunu düşünerek, Avrupa tarihi ve kültürünün merkeze koyulduğu toplumsal bir kimlik oluşturulması gerektiğini belirtmiştir (Hayward, 2007, s.184).

Jan-Werner Müller tarafından anayasal vatandaşlık kavramının evrensel ve yerel değerlerin birleşimiyle anayasa içerisinde ortaya çıkacağı düşünülmüştür (Müller, 2007; McCarthy, 2008). Müller anayasal vatandaşlığın toplumun her kesiminin anayasa yapım aşamasına katılmalarını sağladığını vurgulayarak (toplumsal normların toplum tarafından koyulması) eşit ve özgür vatandaşların birbirlerine saygı duymalarını sağladığını beyan etmiştir (Müller, 2007; McCarthy, 2008). Karol Soltan, Müller ile aynı şekilde anayasal vatandaşlığın yerel değerler ile evrensel değerlerin ortak paydada buluşturulması anlamına geldiğini düşünmüştür (Soltan, 2008; Müller ve Scheppele, 2008b, s.70). Ayrıca Soltan tarafından, vatandaşların farklı siyasal eğilimlere sahip olsa da anayasal yurtseverlik sayesinde sosyal farklılıklar dolayısıyla ortaya çıkabilecek yıkıcılığın ve şiddetin engellenerek toplumsal barışın sağlanacağı belirtilmiştir (Soltan, 2008). David Abraham ve Mattias Kumm toplumun temelini oluşturan bireylerin kendilerini eşit bir yurttaş olarak görüp kendi menfaatlerini kamunun yararına feda etmelerini devletlerin anayasal vatandaşlığı topluma hangi şekilde sunacağına bağlı olduğunu vurgulamışlardır (Müller ve Scheppele, 2008b, s.70). Kumm, bu duruma örnek teşkil eden AB Anayasa tasarısının Fransa ve Hollanda tarafından reddedildiğini açıklamış, Abraham da AB Anayasa tasarısının anayasal vatandaşlık bağlamında sosyal devlet ilkesinin benimsendiği Avrupa ülkelerinde vatandaşlara doğru şekilde sunulmadığını beyan etmiştir (Kumm, 2008). Abraham sosyal devlet ilkesinin benimsendiği Avrupa ülkelerinde vatandaşların kamu menfaati adına anayasal vatandaşlık kapsamında fedakârlık yapmaları için devletin onlara uygun ortamı sosyo-ekonomik olarak sağlamak zorunda olduğunu vurgulamıştır (Abraham, 2008).

İnsan haklarını önceleyen, özgürlükçü, eşitlikçi, kişinin kendini gerçekleştirmesine izin veren liberal demokratik değerler temelinde kurulan anayasal sistem içerisinde bireylerin sistem tarafından onlara sunulan vatandaş kimliklerinin benimsenmesi sağlanmıştır. Bu durum devlet ve vatandaş arasında toplumsal barış ve birliği sağlamaktadır. Anayasal vatandaşlık savunucularına göre liberal demokratik anayasal sistem içerisinde siyasal ve sosyal haklara sahip vatandaş anayasa temelinde kurulan liberal demokratik sistemin devamlılığı için fedakârlık yapmak istemiş, ahlaki olarak sisteme kendini borçlu hissetmiştir (Müller ve Scheppele, 2008b). Bu bağlamda anayasal vatandaşlıktan bahsetmek doğru olacaktır. Anayasal vatandaşlık, sadece devlete, ülkeye topluma duyulan sevgiden kaynaklanmamakta liberal değerlere olan bağlılığın bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Habermas, evrensel liberal değerlerin temel hatları aynı kalmakla beraber, Alman toplumu tarafından yorumlanmasıyla Almanlar tarafından kabul göreceği ve bağlılık gösterileceğini belirtmiştir (Habermas ve Derrida, 2003). Ancak Habermas, evrensel değerler ile yerel, kültürel, tarihsel değerlerin harmanlanması ile oluşacak toplumun her kesimini içine alan çoğulcu anayasal sistemde anti-demokratik ve anti-liberal değerlerin sistemi yıkmaması adına önlem² alınması gerektiğini vurgulamıştır (Hayward, 2007, s.185-186).

Müller ise anayasal vatandaşlığın bir ahlaki değer olarak yurttaşlara sunulması gerektiğini beyan ederek bu sayede azınlıkların da toplumun bir parçası olarak topluma eklenebileceğini ve toplumsal barışın inşa edilebileceğini belirtmiştir (Müller, 2007; Müller, 2008a). Kumm ulus-ötesi değerlerle anayasal vatandaşlığın toplumda inşa edilebileceğini düşünürken, Abraham milli

² Habermas bu noktada askeri ve saldırgan demokrasi anlayışının benimsenmesini istemiştir.

değerlerin anayasal vatandaşlığın topluma kabul ettirilmesinde önemli bir etken olduğu belirtilmiş, Soltan ise anayasa üstü evrensel değerlerle ile anayasal vatandaşlığın toplumun her kesimi tarafından kabul edileceğini vurgulamıştır (Müller ve Scheppele, 2008b, s.70-71).

ANAYASAL VATANSEVERLİK KAVRAMININ GELİŞİMİNDE DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMALARIN KATKILARI

Rasyonalist filozoflar Hans Kierkegaard ve Martin Heidegger bireylerin içerisinde doğdukları koşulları değiştiremeyeceğini ancak içinde yaşadıkları koşulları değiştirebileceklerini belirterek kişinin toplumsal kimlik hususunda iradesinin önemi vurgulamışlardır (Backhouse, 2008, s.22). Jan-Werner Müller, Kierkegaard ve Heidegger'in bu siyasal düşüncelerinden etkilenmiş, Habermas'ın anayasal vatandaşlık kavramını geliştirmiştir. Müller, Habermas tarafından yapılan anayasal vatandaşlık tanımının evrensel niteliklerine ek olarak yerel nitelikler eklemiş, bireylerin kendi hayatı konusunda verdiği kararların ve bu kararları verirken ahlaki sorumluluklarının bulunması hususu yurttaş olmanın yükümlülükleri ve vatandaşlık bağlamında yapılacak fedakârlıklar konusunda etkili olduğunu belirtmiştir. Bunun sonucunda, toplumsal kimliğin oluşturulması hususunda bireylerin ortak iradesinin önemi ortaya koyulmuştur (McCarthy, 2008, s.739).

Walter Benjamin tarafından yapılan çalışmalar neticesinde yabancı (barbar) olarak görülen insan topluluklarının yerli insan toplulukları ile teması geçmesi ile siyasal, kültürel geleneklerin toplumda meydana geldiği sonucuna varılmıştır (Steinberg, 1996). İç savaşlar, kitlesel göçler, küreselleşen ekonomik faaliyetler, işçi göçleri, beyin göçleri ve savaşlar sebebiyle toplumların homojen hale gelmesi mümkün olmamakta, her toplum çok kültürlü ve çok uluslu hale gelmektedir. Liberal demokratik anayasal kurumlar ve anayasal vatandaşlık kavramının toplumsal barışın ve siyasal istikrarın sağlanması adına yalnızca savaş sonrası Federal Almanya'da değil, Bosna'da, otonom bölgelere sahip İspanya'da ve Kuzey İrlanda'da da olmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (McCarthy, 2008, s.740).

Jan-Werner Müller, Habermas'ın anayasal vatandaşlık kavramını geliştirmiş, evrensel değerlerin (normların) toplumda karşılık görmesi için yerel tarihsel, kültürel değerlerle harmanlanması gerektiğini belirtmiştir. Müller bu sayede anayasal vatandaşlık kavramını, çift saç ayağı üzerine, evrensel ve yerel değerler üzerine kurgulamıştır. Habermas'ın çalışmalarına ek olarak Müller, John Rawls'ın (Rawls, 2003) adalet teorisinden etkilenerek anayasal normlar huzurunda bütün toplumun eşit olduğunu ancak alt sosyo-ekonomik sınıfta bulunan bireyleri toplumun diğer kesimleri ile eşitlemek adına (pozitif ayrımcılık) bu ilkedan taviz verilebileceğini vurgulamıştır. Toplumu oluşturan farklı kesimlerin siyasal arzu ve talepleri her ne kadar farklı olsa anayasal vatandaşlık kavramı sayesinde anayasal normlar, liberal demokratik sistem ve ortak vatandaş buluşmaları sağlanmıştır (McCarthy, 2008, s.740).

ABD ve Birleşik Krallık kökenli siyaset teorisyenleri Kıta Avrupalı meslektaşlarının aksine anayasal vatandaşlık kavramına yeterince değer vermemişlerdir. ABD ve Birleşik Krallık'ta anayasal vatandaşlık kavramının Federal Almanya (Batı Almanya)'nın Nazi döneminin soykırım ve insanlık suçlarıyla dolu karanlık geçmişinden arınmak için ortaya koyduğu bir çözüm olarak gördükleri gerçeği yatmaktadır. Ayrıca, Amerikalı ve İngiliz siyaset teorisyenleri tarafından anayasal vatandaşlık bağlamında liberal demokratik evrensel değerler ile yerel kültürel, tarihsel değerlerin harmanlanması çelişkili görülmüştür (Müller, 2006, s.278-279).

Anayasal vatandaşlık kavramının siyaset bilimi literatüründe yayılmasına her ne kadar Jürgen Habermas öncülük yapmış olsa da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde liberal filozof Karl Jaspers'in katkıları yadsınamazdır (Müller, 2000). Jaspers, 1946 yılında "Suçluluk Sorunu (Die Schuldfrage)"

isimli kitabı kaleme almış ve Alman toplumunun içerisinde Nazi Almanyası'nın, Nazi destekçilerinin çıkmasını incelemiştir. Jaspers, ahlak kurallarına uymamanın ahlaki, ceza kanunlarına uymamanın da kriminal suç olduğunu ortaya koymuş, toplumun birbiriyle dayanışma içerisinde olmamasının ise suçun muhatabının yaratıcı olduğuna vurgu yaparak metafizik suç olduğunu belirtmiştir. Jaspers, politikanın yalnızca siyasilere bırakılmayacak kadar değerli olduğunu siyaset makamlarının verdikleri kararların toplumun her kesimini etkilediği için halkın siyasete katılım göstermesi gerektiğini belirtmiştir (Jaspers, 1946, s.10-14). Bu sebeple toplumu derinden etkileyen yanlış siyasal kararlar alındığında toplumun her kesiminin bundan sorumlu olduğu politik suç kavramı Jaspers tarafından tasvir edilmiştir (Jaspers, 1946, s.17). Jaspers bu bağlamda demokratik değerler ekseninde toplumsal birlik ve beraberliğin (*Gemeinsamkeit*) sağlanmasını, anti-demokratik siyasal hareketlere karşı toplumun kolektif sorumluluğu olduğunu belirtmiştir (Jaspers, 1946, s.10-14). Nazi Almanyası'nın kuruluşunun ve Yahudi soykırımının Almanlar tarafından engellenebilecek nitelikte olduğu, bu sebeple Nazilerin gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerinden Alman toplumunun kolektif olarak sorumlu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Müller, 2006, s. 280).

Weimar Cumhuriyeti 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı sonrasında demokratik temelde Alman İmparatorluğu yerine kurulmuş bir Alman devletidir. Ancak Weimar Cumhuriyeti demokratik anayasaya sahip olmasına rağmen onu koruyacak demokrat elitlerin yeteri kadar güç sahibi olmadıkları için Adolf Hitler'in şansölye olmasıyla 1933 yılında yıkılmış ve yerine Nazi Almanyası'na bırakmıştır. Alman hukuk profesörü olan Carl Schmitt demokratik liberal değerlere bağlı siyasal sistemin başkanlık hükümet sistemi içerisinde güçlü bir başkan, devlet bürokrasisi ve sendikalar (sivil toplum kuruluşları) tarafından korunacağını öngörmüştür (Schmitt, 1967, s.37-62). Liberal demokratik sistemin korunması adına 1951 yılında Almanya Federal Anayasa Mahkemesi kurulmuş, 1958 yılında mahkemenin verdiği "Lüth Kararı"³ ile mahkemenin temel hak ve hürriyetler temelinde yaptığı incelemelerin esasları oluşturulmuştur. Alman teolog ve hukukçu olan Rudolf Smend'in 1994 yılında yazdığı "entegrasyon (birleştirme) teorisi" bağlamında Alman Federal Anayasa Mahkemesi hukuki olarak gerekçelendirilmiştir. Smend'in entegrasyon teorisi devlet ile sivil toplumun bütünleşmesini savunmuş, haliyle pozitivistliğe bağlı ve içtihat sistemini benimsemiş hukukçulara muhalefet etmiştir (Smend, 1994). Smend, toplumsal yaşamın ve siyasal yaşamın dinamik olduğunu belirterek toplumu oluşturan bireylerin siyaset içerisinde kalmalarının sağlanmasını bu sayede bireysel entegrasyonun gerçekleşeceğini belirtmiştir. İkinci olarak ise siyasal karar alma sürecine dâhil olup apolitik olmayan toplumun seçimler ve parlamento aracılığıyla sivil toplumun fonksiyonel olarak devletle entegrasyonun sağlanacağını beyan etmiştir (Smend, 1994). Ayrıca Smend, sivil toplumun devletle objektif (somut) entegrasyonun ise milli marşlar, bayrak, referandum gibi demokratik yerel siyasal değerleri ifade eden sembollerle gerçekleşeceğini vurgulamıştır (Smend, 1994). Bu bağlamda Federal Anayasa Mahkemesi siyasal karar alma sürecine demokratik değerler anlamında sivil toplum adına müdahale etmesi sağlanacaktır. Federal Anayasa Mahkemesi sivil toplumun siyaset ve devlet içerisindeki görünümü olacaktır (Müller, 2006, s.281-282).

Batı Almanya'nın kuruluşunun otuzuncu yıldönümünde (1979) siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından anayasal vatandaşlık kavramı ilk kez siyaset bilimi literatüründe tanımlanmıştır. Sternberger, liberal demokratik siyaset teorisine Batı Almanya'da Karl Jaspers, Hannah Arendt ile katkı sağlamış bir siyaset bilimcidir. 1959 yılı başlarında Sternberger, anayasal devlet içerisinde vatandaşlık düşüncesini ileri sürmüş, 1960'lı yıllarda da devletle işbirliği içerisinde sivil toplum kavramını (*Staatsfreundschaft*) oluşturmuş ve bu işbirliğinin ve ilişkinin rasyonel bir tutkuyla

³ İfade hürriyeti bağlamında Federal Anayasal Mahkemesi'nin verdiği bir karardır. Dava konusu ise Alman yazar ve film yönetmeni olan Erich Lüth'un Veit Harlan tarafından yönetmenliği yapılan Nazi Almanyası döneminin anlatan "Unsterbliche Geliebte" isimli filmi boykot etmesidir.

gerçekleştiğini belirtmiştir (Sternberger, 1980). Bu rasyonel tutkunun devletin üzerine kurulduğu demokratik değerlere ilişkin bir tutku olduğu ve sivil toplumun devletin liberal demokratik değerlerini korumak adına devleti koruyup, bu değerlerin düşmanlarına karşı mücadele edeceği unutulmamalıdır. Sternberger tarafından, Aristocu⁴ bir bakış açısıyla Hannah Arendt'in cumhuriyetçilik ve yurttaşlık⁵ kavramları ulus devlet öncesindeki siyasal sistemlerde olduğu gibi bütünleştirilerek hukukun üstünlüğüne, temel hak ve hürriyetlere olan bağlılığı ifade eden anayasal vatandaşlık kavramı ortaya koyulmuştur (Müller, 2006, s.283). Sternberger her ne kadar liberal, demokratik değerlere bağlı bir anayasal vatandaşlık tanımı yapsa da Max Weber'in otorite⁶ kavramı Sternberger tarafından kabul görmemiş, Alman devletçilik (etatizm)⁷ düşüncesini benimsemiştir (Müller, 2006, s.284). Bu bağlamda anayasal vatandaşlık bireyin devlete olan bağlılığının bilincinde (Staatsbewubtsein) olmasıdır (Sternberger, 1972).

POST-MİLLİYETÇİ DÖNEMDE YURTTAŞLIK VE HUKUK DEVLETİ EKSENİNDE YENİDEN TANIMLANAN ANAYASAL SİSTEM

Anayasal vatandaşlık liberal ve demokratik sistemin vatandaşlar tarafından korunduğu koruyucu (militan) demokrasi (streitbare demokratie) kavramını gündeme getirmiştir. Militan demokrasi ilk olarak 1937 yılında Naziler tarafından sürgüne gönderilmiş Alman siyaset bilimci Karl Loewenstein tarafından kullanılmış ve tanımlanmıştır (Loewenstein, 1937). Loewenstein, 2. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da faşist hareketlerin yükselişe geçip iktidarı ele geçirmelerini demokratik köktencilik ve kanunlara sıkı sıkıya bağlı körlüğün neden olduğunu belirtmiştir. Demokratik sistemlerin kendi temel değerlerini anti-demokratik yasalara, siyasal parti ve örgütlenmelere karşı koruyacak bir yapıya sahip olmaları gerektiği Loewenstein tarafından vurgulanmıştır (Loewenstein, 1937, s. 424). Bu bağlamda anti-demokratik hareketlere karşı ifade hürriyeti, siyasal parti kurma ve örgütlenme hakkı gibi hakların devlet tarafından kısıtlanması gerektiği belirtilmiştir (Müller, 2006, s. 284).

Federal Almanya (Batı Almanya) militan demokrasi etkisinde Nazi Sosyalist Reich Partisi (Sozialistische Reichspartei) ve Almanya Komünist Partisi (Kommunistische Partei Deutschlands)'ni 1950 'li yıllarda anti-demokratik faaliyetlerinden ötürü kapatmış, Federal Anayasa Mahkemesi liberal demokratik değerlerin koruyucusu olmak adına sağ ve sol radikalizme eşit oranda izin vermemiş ve mücadele etmiştir. Sternberger bu bağlamda koruyucu anayasal vatandaşlık ile siyasal istikrar ve toplumsal birlik, beraberliğin sağlanacağını belirtmiş, siyasetin en nihayetinde amacının toplumsal barış olduğunu vurgulamıştır (Behrmann, 1993). Vatandaşlık vatandaşların ülkelerinde tabiri caizse evinde hissetmeleri ve evlerine duyduğu bağlılıktan ötürü korumak istemeleridir. Anayasal vatandaşlık kavramında ise bağlılığın her ne kadar liberal, demokratik kurumlara ve değerlere olduğu belirtilse de anayasal değerlerin yerel değerler ekseninde şekillenmesiyle vatandaşların bu bağlamda vatandaşlığı sağlanmış olacaktır (Müller, 2006, s. 285-286).

Federal Almanya (Batı Almanya) İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Nazi Almanyası ve Yahudi soykırımı başta olmak üzere Nazi iktidarında gerçekleştirilen insanlık suçlarının yükünden kurtulmak ve Batı İttifakı içerisinde yer almak istemiştir. Nazi iktidarında ırk temelinde oluşturulan toplumsal kimlik sebebiyle Jürgen Habermas, liberal demokratik değerlere sahip Batı dünyasına Alman toplumunun entegre edilebilmesi için liberal demokratik değerlere aidiyet hisseden bir Alman toplumu

⁴ Eşitliğin olduğu çok zengin ve çok fakir yurttaşların bulunmadığı devlet yapısı Aristo tarafından ideal devlet yapısı olarak öngörülmüştür.

⁵ Arendt'in liberal değerlere bağlı cumhuriyetten bahsetmektedir. Arendt ırk, dil, din ayırt etmeksizin toplumun her bireyinin yurttaş olduğu bir kavramdan bahsetmektedir.

⁶ Weber otoriteyi üçe ayırarak incelemektedir, rasyonel otorite; diğer bir ismiyle hukuki otorite kanundan, hukuktan kaynaklanan egemenliği, karizmatik otorite; kişinin liderlik karizması ile toplum nezdinde kazandığı egemenliği, geleneksel otorite ise kişinin tarihsel, kültürel, dini ilişkiler sebebiyle çoğunlukla saltanat şeklinde görülen egemenliği ifade etmektedir.

⁷ Etatizm: devletin bireyin üzerinde kontrolünün olduğu, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahale edebildiği siyasal sistemdir.

oluşturulmasını planlamıştır. Bu bağlamda geleneksel kimlik tanımlarının aksine din, ırk, tarih ve kültür yerine evrensel ahlak kuralları haline gelmiş temel hak ve hürriyetler, demokratik anayasal normlardan faydalanılmıştır. ABD vatandaşı psikolog Lawrence Kohlberg tarafından ortaya koyulan psikoloji modeli⁸ kapsamında “post-konvansiyonel kimlikler” Alman toplumunun birlik ve beraberliğinin sağlanması adına Habermas tarafından kullanılmıştır (Müller, 2006, s.286). Habermas, geleneksel-sonrası (post-traditional) toplumunun, konvansiyonel kimlik tanımları üzerinden din ve ırk temelli değil, Kohlberg’in ortaya koyduğu evrensel ahlak değerlerine bağlı post-konvansiyonel bir toplumsal kimlik tanımı yapılması ile sağlanacağını belirtmiştir. Kohlberg’in post konvansiyonel kimlik tanımı ise liberal demokratik değerlerin, temel hak ve hürriyetlerin, anayasal normların genel ahlak kuralı olarak tanımlandığı bir toplumsal kimlik tanımıdır (Müller, 2006, s.286-287).

Habermas, Sternberger’in anayasal vatandaşlığa ilişkin teorisinin fazla devlet merkezli olduğunu düşünerek, yurttaş temelli hale getirmiştir (Müller, 2007: 22-25; Sternberger, 1990). Sternberger klasik Alman siyasal düşüncesinde olduğu gibi devletçi bir bakış açısıyla liberal demokratik değerlere bağlı olan devletin toplum tarafından demokratik kurumlar aracılığıyla korunmasını öncüleştirmiştir (Sternberger, 1990; Müller, 2007). Habermas devletin liberal, demokratik, anayasal normlarla bağlı, yurttaşların temel hak ve hürriyetlerine saygılı bir hukuk devleti (Rechtsstaat) olduğunu buna ek olarak sosyal haklar temelinde de toplumun refahını sağlayan sosyal devlet (Sozialstaat) olduğunu bu bağlamda devletin otoritesinin vatandaşlarına toplumsal konular ile ilgili kamuoyu oluşturmaları adına (siyasete katılma) alan açtığı bir devlet modelinden bahsetmektedir (Specter, 2010, s.167). Sternberger’in aksine Habermas, devlet ekseninde devletin halkını tanıması sayesinde toplumun yurttaşlara dönüştüğü bir sistem yerine toplumun liberal, demokratik evrensel değerlere riayet etmesi sebebiyle devleti tanıyarak yurttaş olduğu bir siyasal sisteme vurgu yapmıştır. Bu sayede tarihsel süreç ile gelen kültürel, dini, milli değerlerle evrensel ahlaki değerler çatıştığı zaman toplum evrensel ahlaki değere dönüşmüş olan liberal değerleri tercih etmiş olacaktır. Habermas toplumun geçmişte kim olduğundan ziyade rasyonel bir felsefe ile kim olmak istediği ile kimliğinin belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Müller, 2006, s.288).

Evrensel değerlere bağlılık gösteren yurttaşlar arasında toplumsal birlik ve beraberliğin nasıl sağlanacağı hususunda Habermas eleştirilmiştir. Habermas bu eleştirilerin yersiz olduğunu belirterek, Alman tarihindeki Nazi iktidarı ve Nazi iktidarında gerçekleştirilen Yahudi soykırım dâhil insanlık suçlarının tekrar Alman toplumunda yaşanmaması ve anti-demokratik yönetimlerin görülmemesi için evrensel, liberal, demokratik değerlerin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Habermas post-faşist Alman toplumunda demokratik kimlik oluşturulurken, toplumsal kimliklerin tarihsel süreç içerisinde edinildiğini belirtmiş, Nazi iktidarı döneminde gerçekleştirilen Yahudi soykırımının reddi yerine bu insan haklarına aykırı hadiseden Alman toplumunun tecrübe edinilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Alman toplumunda bir daha Nazi iktidarı benzeri anti-demokratik bir dönemin yaşanmaması ve anti-demokratik faaliyetlerin yinelenmemesi adına Alman toplumunun demokratik, liberal, evrensel değerlere bağlı bir kimliğe sahip olması gerektiği Habermas tarafından belirtilmiştir (Habermas, 1990, s.152). Habermas toplumsal kimliğin durağan özelliklerin aksine dinamik bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. Post-konvansiyonel ahlaki değerlere bağlı Alman toplumunun demokrasiye ve demokratik kurumlara inancıyla motive olarak toplumsal birlik ve beraberliği sağlayacağı öngörülmüştür. Demokrasinin kendini koruyamadığı, toplumun sadece anti-demokratik olsa bile yasama organı tarafından hazırlanan yasalara uyduğu bir sisteme anayasal liberalizm denilebilirse de demokrasi demek doğru olmayacaktır. Demokrasi hukuk devletinin varlığı hükümetin hesap

⁸ Kohlberg, pre-konvansiyonel ahlak, konvansiyonel ahlak ve post-konvansiyonel ahlak olmak üzere üç ayrı başlıkta bir psikolojik model oluşturmuştur. Pre-konvansiyonel ahlak hayatta kalma güdülerıyla insanın bağlı olduğu ahlaki kurallara iken; konvansiyonel ahlak hukuk ekseninde, toplumsal uzlaşma ile bağlı olunan ahlaki kuralları ifade etmektedir. Post-konvansiyonel ahlak kuralları ise yazılı kural olup olmadığına bakılmaksızın evrensel olarak doğru kabul edilen değerlerdir.

verebilirliği ve sorumluluğu yurttaş nezdinde bulunmaktadır, haliyle demokrasilerde alınan siyasi kararlarda toplumu sorumlu tutmak kaçınılmazdır. Ancak Habermas, Nazi iktidarındaki Almanya'da Adolf Hitler'in şansölye olduğu döneme kadar anayasal liberalizmin olduğunu belirtse de demokrasinin olduğunu düşünmemektedir. Daha doğru ifade etmek gerekirse kendi koruyan demokratik kurumları olmayan total bir demokrasinin bulunduğu söylenebilmektedir. Bu sebeple Habermas, Nazi iktidarında işlenen insanlık suçlarından dersler alınması gerektiğini belirtirken, Alman toplumunun genel kanaatinin aksine atalarının yaptığı hatadan sorumlu olmayacaklarını belirtmiştir, insanın tarihini, atalarını, doğuştan gelen ırk gibi özelliklerini değiştiremeyeceğini vurgulamıştır (Habermas, 1990, s.150). Habermas, Nazi iktidarında gerçekleştirilen insanlık suçlarından dolayı toplumu sorumlu tutmak yerine onu bir daha bu kötü tecrübelerin yaşanmaması adına evrensel ahlak değerleri olarak karşımıza çıkan liberal, demokratik, anayasal değerlerde bir araya getirmeyi amaçlamıştır (Müller, 2006, s. 289-292).

Anayasal vatanseverlik liberal, demokratik, anayasal değerlerin toplumda yerleşmesini amaçlayarak bu nitelikleri dolayısıyla bireyin o topluma ve devlete bağlılığını ortaya koymaktadır. Ancak milliyetçiliğin aksine anayasal vatanseverlik gurur, onur gibi duyguları temel olarak değil; suçluluk, gurur, onur, utanç gibi daha kompleks duyguların birleşimi ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Sternberger tarafından belirtildiği üzere Nazi iktidarında yaşananların tekrar etmemesi adına militan (saldırgan) demokrasi uygulanmalı, anti-demokratik örgütlenmelere ve eylemlere karşı demokratik kurumlar eliyle mücadele edilmelidir (Sternberger, 1990; Müller, 2007). 1985 yılında "Auschwitz Yalanı" (Auschwitz Lie) isimli bir kanun değişikliği Federal Almanya (Batı Almanya) parlamentosunda yapılmış, Yahudi soykırımının reddinin sadece Almanya'da yaşayan Yahudilere değil tüm Alman halkına hakaret suçu oluşturduğu belirtilmiştir.⁹ Bu şekilde demokratik, liberal, anayasal düzenin korunması adına Yahudi soykırımının reddine ilişkin söylemlerin ifade hürriyeti dışında olduğu vurgulanmıştır. Alman toplumu ortak geçmiş üzerinden evrensel ahlaki değerler ışığında birleşmiş, toplumsal birlik ve beraberlik bu değerler üzerinden sağlanmıştır (Müller, 2006, s.292-293).

SİYASET BİLİMİ TEORİSİ OLARAK ANAYASAL VATANSEVERLİK

Anayasal vatanseverlik kavramı Batı Almanya'da, Alman toplumunun tarihsel, kültürel sorunlardan oluşan yerel nitelikli tarihsel ve siyasal açmazlarının çözümü için ortaya koyulmuş siyasal teoridir. Nazi iktidarındaki Almanya'da başta Yahudi soykırımı olmak üzere insanlık suçları sebebiyle Alman toplumu dünya kamuoyu nezdinde kendisini suçlu görmektedir. Buna ek olarak, Nazi iktidarında ırk temelinde Alman toplumunun oluşturulmaya çalışılması ve toplumun bu tür motivasyonlarla ırkçı hale getirilmeye çalışılması, Alman toplumunun özgürlükçü ve evrensel tarihsel ve kültürel birikimine zarar vermiştir. Anayasal vatanseverlik kavramı bu sebeple ve bu ihtiyaçlardan dolayı Batı Almanya'da gelişen bir siyasal kavram olmuştur (Müller, 2007, s.46).

Her bilimsel teori gibi Anayasal vatanseverlik teorisinin de ortaya çıkış nedenleri olduğu gibi uygulama biçimi ve amacı bulunmaktadır. Anayasal vatanseverlik teorisi, normatif bir teori olup anayasal normlarla kurulmuştur. Liberal ve demokratik bir anayasal düzen içerisinde anayasanın toplumda hâkim olan en üstün normları ve devletle toplumun ilişkisini belirleyen hukuk belgesi olduğu gerçeğinden hareket eder. Bu bağlamda liberal bağlamda temel hak ve hürriyetlere sahip demokratik bir toplum organize edilmeli; devletin kurumları ise hukukun üstünlüğünü kabul edip vatandaşın sivil haklarına saygı duyması gerekir ki toplumun ortak normlar beraberinde devlete yurttaşlık aidiyeti sağlanmış olsun. Bireyin devlete olan aidiyeti anayasa üzerinden sağlandığı için bu

⁹ 1960 yılında Batı Almanya parlamentosu tarafından hazırlanan yasada Yahudi soykırımının reddinin Almanya'da yaşayan Yahudilere hakaret suçunu oluşturduğu belirtilmiştir.

bağlılığa normatif bağlılık adı verilmektedir. Yurttaşlık bilinci gelişen toplumda ise netice itibariyle toplumsal birlik ve beraberlik sağlanmış olacak ve böylelikle demokratik sisteminin devamlılığı için toplum tarafından devlet ve demokratik ve liberal düzen her türlü anti-demokratik saldırıya karşı korunacaktır (Müller, 2007, s.47).

Anayasal vatanseverlik, liberal ve demokratik değerlerin evrensel ahlaki değerler olduğunu kabul eden ve bu değerleri temel referans alan kavramdır. Milliyetçilik ve geleneksel (tarihsel veya kültürel) değer evrensel ahlak kurallarına liberal değerler temelinde (özellikle eşitlik bağlamında) aykırıdır. Eşitlik, özgürlük, demokrasi, temel hak ve hürriyetler kapsamında liberal değerlere dayanan toplum din, ırk ve kültüre dayanan vatanseverliğe ve liberal milliyetçiliğe karşı mücadele ederken aynı zamanda toplumsal birlik ve beraberlik sağlanmaktadır. Anayasal vatanseverlik, milliyetçilik ve yerel değerlere karşı toplumun mücadele etmesini sağlarken toplumsal birlik ve beraberliği sağlayarak çift yönlü etki yapmaktadır. Anayasal vatanseverliği diğer vatanseverlik tiplerinden ayıran konu evrensel ahlaki değerlere dayanması ve normatif olmasıdır. Anayasal normlara ve evrensel değerlere dayanan anayasal vatanseverlik kavramı bu haliyle “normatif fazlalık” (normative surplus) oluşturarak toplumun post-konvansiyonel şekilde ulus ötesinde yeniden dönüştürülmesine hizmet etmektedir (Müller, 2007, s.48-49).

Anayasal vatanseverlik kavramının siyaset bilimi ve hukuk teorisi olması dışında milli ve yerel değerlere dayanan konvansiyonel toplumsal kimlikten öte evrensel değerlere dayanan post-konvansiyonel toplumsal kimliğin oluşturulmasında rolü bulunmaktadır. Frank Michelman, anayasal vatanseverliği demokratik siyasal düzenin elde edilmesi, gerekçelendirilmesi ve korunması için araç olarak görmektedir (Michelman, 2001, s. 253-271). Liberal demokratik değerlerle temellendirilmiş anayasal düzene bağlı olan Alman toplumu, liberal değerleri ahlaki kurallar olarak benimsediği için demokrasi harici bir siyasal sistemi ahlaki bulmamıştır. Demokratik düzenin korunması içinse liberal değerler üzerinden ahlaki olarak kendini tanımlayan Alman toplumu demokratik ve liberal siyasal düzenin devamlılığının sağlanması için anti-demokratik eylem ve faaliyetlere karşı devletle beraber mücadele etmiştir. Eşitlik ve özgürlük temelinde düzenlenen anayasal normlara olan bağlılığı ile Alman toplumunu oluşturan bireyleri adil bir düzende eşit yurttaşlar haline getirme hedefindedir (Müller, 2007, s.50-52).

Toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması toplumu oluşturan bireylerin eşit, adil ve özgür yaşamasından fazlasıdır. Bu sebeple toplumu oluşturan azınlıklar dâhil olmak üzere toplumun her kesiminin üzerinde anlaşma sağlayacağı normların bulunması gerekmektedir. Toplumun bir arada tutacak prensipler filozof John Rawls’ın tabiriyle “ anayasal esaslardır” (Michelman, 2001, s.261). Anayasal esaslar toplumu bir arada tutma işlevini üstlenmektedir. Anayasal esasların varlığı hususunda toplumda oybirliği olması yeterli ve gereklidir. Anayasal esasların uygulanması sırasında toplumda yorum farklılıklarının olması ise anayasal kültürün gereğidir. Anti-demokratik bir örgütlenme ve faaliyet olmadığı sürece anayasal esasların farklı yorumlanması çok partili siyasal yaşamın koşullarını oluşturacaktır. Çok partili siyasal yaşam ise toplumun siyasete katılmasını sağlayarak liberal ve demokratik sistemin güçlü bir şekilde devamlılığını sağlayacaktır. Anayasal normlar altında toplumun buluşması anayasal kimliğin oluşması anlamına geliyorken; anayasasının toplum tarafından yorumlanması hususunda görüş ayrılıkları anayasal kültür anlamına gelmektedir (Müller, 2007, s.53-57).

Habermas ortak tarihsel ve kültürel değerler üzerinde toplumun birleştirilmesinin modern devletlere kurumsal açıdan istikrar ve süreklilik kazandırmayacağını altını çizmiştir. Bu nedenle Habermas’a göre yasama ve yürütmenin tabi olacağı normlar üzerinde yükselen toplum sözleşmesinin modern devletler için elzem olduğunu beyan etmiştir. Anayasal kimlik, anayasal normlar özellikle

yasama ve yürütmenin tabi olduğu kurallar toplumsal sözleşmeyle sağlanırken toplumdaki yerel tarihsel ve kültürel değerler ile anayasal normların yorumlanmasıyla anayasal kültür oluşmaktadır. Habermas tarafından geliştirilen anayasal vatandaşlık konsepti statik özellik arz etmemektedir. Anayasal vatandaşlık dinamik bir siyasal konsepttir. Anayasal vatandaşlık kavramı döngüsel-yansıtıcı (reflexive) niteliktedir (Habermas, 2001, s.766-781). Bu bağlamda demokratik değerler temelinde inşa edilmiş siyasal düzen, toplumun onu geliştirmesine ve korumasına ihtiyaç duymaktadır. Anayasal vatandaşlığın toplumdaki döngüsel-yansıtıcı etkisi odur ki anayasal ve demokratik siyasal sistem sürekli geliştirilmeye açık bir sistem olup toplumun onu muhafaza etmesine, demokratik kurumlar ve uygulamaların ise geliştirilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Aynı zamanda toplum içerisinde bulunan birçok farklı kültür özelinde liberal anayasanın farklı yorumlanması toplumdaki anti-demokratik eğilimleri olan bireylerin demokratik sisteme zarar vereceği korkusunu toplumda oluşturmuştur. Anayasal düzenin zarar göreceğine dair bu korku Müller tarafından ‘‘McCarthyizm’’ olarak bilinen siyasal cadı avı ile adlandırılmıştır. McCarthyizm diğer bir adıyla ‘‘İkinci Kızıl Korku’’ ABD’de de 1940’lı yılların sonunda başlayıp 1950’li yılların sonuna kadar devam eden komünist ideolojisinin ABD’yi demokratik sistem içerisinde etkisi altına alacağına dair siyasal korkunun ismidir. McCarthy ismi ise komünist olup toplumu manipüle etmeye çalıştığı iddiasıyla onlarca kişiyi zan altında bırakan ABD’li eski Wisconsin Senatörü Joseph Raymond McCarthy’dan soyadıdır (Müller, 2007, s.61-67).

Liberal ve demokratik, anayasal siyasal düzen çok sesliliği ve siyasal özgürlüğü desteklemektedir. Çok kültürlülük toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında toplumda anksiyeteye sebep olmaktadır. Bu bağlamda toplum tarafından başka ülkelerden anayasal ve kanuni düzenlemelerin ithal edilmesi istenilmemiştir. Bu durum anayasal milliyetçiliğin doğmasına sebep olmuştur ki anayasanın statik hale gelmesi, demokratik siyasal düzen ve anayasal vatandaşlık kavramının dinamik yapısıyla bağdaşmamaktadır. Toplum her ne kadar çok kültürlü olsa da anayasal vatandaşlık kavramı, anayasal değerlerin toplumu oluşturan her kesiminin yerel, tarihsel ve kültürel sahip olduğu değerlerin temelinde olmasını sağlamaktadır. Yahudi hukukçu akademisyen Joseph Raz toplumu oluşturan bireylerin kendi kültürel, tarihsel değerlerini korurken aynı zamanda demokratik prensiplere sahip olabileceklerini belirtmiştir (Raz, 2001, s.16-20). Raz tarafından belirtilen husus bağlamında anayasal vatandaşlık liberal milliyetçilikten farklılık göstermektedir. Buna ek olarak liberal milliyetçilikten farklı olarak anayasal vatandaşlık toplumsal birlik ve beraberliği evrensel değerler haline gelen liberal prensipler üzerinden anayasal normlarla yaparken liberal milliyetçilik toplumun duygularına ve tutkularına hükmederek toplumsal birliği sağlamaya çalışmaktadır. Anayasal vatandaşlık eşit ve özgür olarak her bireyin dünya vatandaşı olduğunu vurgulayan bir siyasal konseptken liberal milliyetçilik milli değerlerin üstünlüğüne dayanmaktadır. Bu yönüyle de anayasal vatandaşlık post-geleneksel-ulusal toplumsal kimlik oluşturmaktadır (Müller, 2007, s.61-67).

Anayasal vatandaşlığı toplumsal birlik ve beraberlik adına hiçbir şey yokken toplumu birleştiren bir siyasal konsept olarak görmek (ex nihilo-yoktan var eden) yerine Müller tarafından temelci (kurumsal) yanılsama (foundationalist fallacy) olarak adlandırılmıştır (Müller, 2007, s.70). Toplumlar tarihsel akış içerisinde bireyden topluma dönüşürken tarihsel ve kültürel koşullara göre değişiklik gösterecek şekilde doğal olarak ortak değerlere sahiptirler. Anayasal vatandaşlık bireylerin birbirlerine olan güvenlerini yurttaşlık temelinde güçlendirmektedir. Müller anayasal vatandaşlık temelinde liberal değerlerin toplum tarafından gönüllü olarak benimsendiği fikrini ise rasyonel gönüllülük yanılgısı olarak adlandırmıştır (Müller, 2007, s.70). Müller anayasal vatandaşlık tanımı özelinde liberal değerlerin toplumu değiştirip dönüştürdüğünü belirtmiştir. Müller anayasal vatandaşlık kavramı sayesinde yurttaş olma ile belli bir etnisiteye bağlı olma arasındaki farkı netleştirdiğini düşünmüş; bu sayede din, dil, ırk fark etmeksizin aynı toplumda yaşayan bütün bireyleri

yurttaşlık kavramında buluşturulmuştur (Müller, 2007, s.68-74).

Anayasal vatandaşlık kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’da doğmuş olsa da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da uygulanmak zorunda kalmıştır. Bunun nedeni ise savaş sonrası dönemde Avrupalı ülkelerde bulunan işçi ihtiyacı ve koloni ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasıyla koloni ülke vatandaşlarının bir kısmının Avrupalı devletlerin vatandaşı olmalarıdır. Savaş sonrası dönemdeki iş gücü kaybı nedeniyle Batı Almanya’ya Almanların tabiriyle “ Gastarbeiter ” yani farklı milletlerden “ konuk işçiler ” göç yoluyla kabul edilmiştir. Fransa’da da eski Fransız sömürgesi olan Kuzey Afrika ülkeleri, özellikle de Cezayir asıllı bireyler yaşamaktadır. Avrupa ülkelerinde yaşayan ve Avrupa kültüründen uzak milyonların marjinalleşmesini ve toplumdan kopuk vaziyette gettolarda yaşamalarını engellemek adına Avrupa kültürüne entegrasyonu gündeme gelmiştir. Ancak buradaki en önemli husus yabancı toplulukların asimile edilmesi değil Avrupa toplumuna dâhil edilmesidir. Ülkede bulunan ve ülke kültürüne yabancı bireylerin topluma entegre edilmesinin yolu ise anayasal vatandaşlık kavramı ekseninde liberal, demokratik değerler ile bütün bireylerin anayasal normlar ışığında eşit yurttaş olduklarının kabulüdür. Müller tarafından yapılan tasnife göre anayasal vatandaşlık konseptinin bir ülkede uygulandığını söylemek için birtakım şartların varlığı gerekmektedir. Öncelikle, bir ülkede mültecilerin topluma entegrasyonu için belirli bir politik ajanda olması ve siyasal değerlerin kabulüne dayanan bir yurttaşlık sistemi olması gereklidir. Aynı zamanda yurttaşlığa kabul bağlamında dayanılan siyasal değerlerin toplumu oluşturan hiçbir kesimi dışlamaması veya asimile etmiyor olması gerekmektedir. Bu bağlamda yurttaşlık kavramı ile ilgili dayanılan siyasal değerlerin anayasal normlara uygun ve gücünü anayasanın temellerinden alması da lazım gelmektedir. Ayrıca etnisite, kültür, dil ve din ayrımı yapılmaksızın toplumu oluşturan her kesimin anayasal kültür kapsamında demokratik sistemin içerisinde yer alması gerekmektedir. Çok kültürlülüğe toplumda müsaade ediliyor oluşu, toplumun çoğunluğunun sahip olduğu kimliğe ilişkin değerlerin de suç veya hukuka aykırı olmasını da gerektirmemektedir. Örnek vermek gerekirse, Fransa ve Almanya’da da yaşayan onlarca Avrupa dışından gelen topluluklar olmasına rağmen Fransız veya Alman olmak, Fransızca veya Almanca konuşmak ne bir suç ne de hukuka aykırı bir fiildir. Ancak toplumda baskın olarak bulunan kültürün ve o kültürün değerlerinin, tarihinin toplumu oluşturan her kesim tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Örnek verecek olursak yıllarca koloni olarak yaşayan toplulukların Avrupa nüfusuna dâhil olmasıyla Avrupa’nın sömürgeci tarihinden veya Yahudi soykırımından hayatta kalan Almanya Yahudilerinin Nazi Almanyası’nın insanlık suçu olarak nitelendirilen eylemlerinden sorumlu olmaması gerekmektedir. Anayasal vatandaşlık kavramı birçok siyaset bilimci ve hukukçu tarafından irdelenmiş ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Anayasal vatandaşlık konseptinin bir ülkede uygulanıp uygulanmadığına dair göstere ve belirtiler Müller tarafından ortaya koyulmuştur (Müller, 2007, s. 86-92).

SONUÇ: ANAYASAL VATANSEVERLİK KAVRAMINA GETİRİLEN ELEŞTİRİLER VE JAN-WERNER MÜLLER VE JÜRGEN HABERMAS’IN ELEŞTİRİLERE İLİŞKİN AÇIKLAMALARI

Anayasal vatandaşlık kavramı devlet temelli milliyetçiliğe (statist nationalism) hizmet ettiği yönünde eleştirilmiştir. Hukukçu Joseph Weiler devletin anayasal normlar ekseninde gücünün sınırlandırılmadığını devletin anayasal normlar ekseninde güçlendirildiğini belirterek anayasal vatandaşlık konseptinin devlet temelli milliyetçiliğe hizmet ettiğini beyan etmiştir (Cronin, 2003, s.9). Tel Aviv Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Chaim Gans, anayasal vatandaşlık kavramının kültürel ve siyasal milliyetçilik arasındaki fark olduğunu düşünmüştür (Gans, 2003, s.15).

Kültürel milliyetçilik, kültürü toplumsal birlik ve beraber için amaç olarak görmektedir. Ortak geçmiş(tarih), ahlaki değerler ve sosyal, siyasal kültürden gelen insanların nesilden nesile bu birikimlerini aktarmasıyla oluşan toplumsal birlik kültürel milliyetçiliğin beslendiği ana damardır. Siyasal milliyetçilik ise adalet, refah, özgürlük gibi siyasal değerler ve siyasal kültür ekseninde toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaktadır. Siyasal milliyetçilik kültürü toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması konusunda bir araç olarak görmektedir. Bu bağlamda, Gans anayasal vatandaşlık kavramının siyasal milliyetçilik ile iltisaklı olarak devlet temelli milliyetçi bir kavram olduğunu belirtmiştir (Müller, 2007, s.78; Gans, 2003). Bir başka eleştiri ise anayasal vatandaşlık kavramının liberal, anayasal ve demokratik değerlerin toplumsal birlik ve beraberlik için kutsanarak sivil din haline getirildiğine ilişkindir (Müller, 2007, s.75). Müller bu eleştirilerin yerinde olmadığı görüşündedir. Müller anayasal vatandaşlığın liberal milliyetçilik gibi toplumu homojen hale getirmeyi amaçlamadığını vurgulayarak anayasal vatandaşlık kavramının liberal değerler ekseninde farklı kültürel, tarihsel birikime sahip toplumun her kesiminden bireylerin siyasal anlamda kendini gerçekleştirebileceği ortak bir siyasal alan oluşturduğunu belirtmiştir. Anayasal vatandaşlık bağlamında özgürlük, eşitlik, adalet gibi liberal siyasal değerler temelinde toplumsal birlik ve beraberlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Anayasal vatandaşlık kavramında toplumsal birlik devlet temelinde değil liberal değerler, temel hak ve hürriyetler temelinde gerçekleşmektedir. Ayrıca anayasal vatandaşlık aynı kültürel, tarihsel geçmişten gelen insanların birbirine olan güvenine değil bireysel farklılıklarına rağmen toplumu oluşturan bireylerin, anayasal normlara altında, birbirlerine duydukları saygıya dayanmaktadır. Bu sebepler dolayısıyla Müller anayasal vatandaşlık kavramının devlet temelli, siyasal milliyetçilikten farklı olduğunu belirtmektedir (Müller, 2007, s.75-85).

Anayasal vatandaşlığın siyasal bir din olduğuna ilişkin getirilen eleştiriler siyasal din kavramının farklı boyutlarının incelenmesiyle açıklanmaktadır. Fransız siyaset bilimci Marcel Gauchet, modern-çağdaş toplumların dini temelden uzaklaşmasıyla (exit from religion) oluştuğunu belirtmektedir (Gauchet, 2005, s.373). Bu sebeple Gauchet modern toplumların ancak anti-demokratik bir şekilde totaliter rejimlerin topluma dayatılmasıyla dini temelde şekillendirilebileceğini düşünmektedir (Gauchet, 2005, s.373). Anayasal vatandaşlık kavramı demokratik ve liberal değerler üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda anayasal vatandaşlık kavramı sivil din ile bağdaşmamaktadır. Sivil din anlamında Rousseau'nun sivil din anlayışı bu durumun başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Rousseau, din adamlarının Katolik Kilisesi özelinde, toplumu kendi menfaatlerine yönlendirmesini engellemek adına cumhuriyetçi rejimin temel prensiplerinin topluma dini dogmaların yerine siyasal dogmalar olarak dayatılmasını öngörmüştür (Müller, 2007, s.81). Bu şekilde cumhuriyetçi rejimin değerleri toplumun sivil dini haline gelmiştir. Rousseau'nun sivil din anlayışı dini dogmalara ve din adamlarının manipülasyonuna karşı toplumu korumak adına fonksiyonel anlamda ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Rousseau'nun sivil din anlayışı cumhuriyetçi rejimin değerlerinin toplumsal kabulüne dayanması sebebiyle anayasal vatandaşlık kavramına benzese de anayasal vatandaşlık kavramı farklı olarak Fransız siyaset felsefecisi Jean-Marc Ferry'nin de deyişiyle toplumun bireylerin farklılıkları üzerinde mutabakat sağlamasıdır (Ferry, 2000, s.177). Ayrıca anayasal vatandaşlık kavramı din, millet, ırk gibi yerel değerlerden hiçbirine karşı mücadele etmemektedir, yalnızca demokratik sisteme yöneltilen anti-demokratik saldırılara karşı mücadele etmektedir. Anayasal vatandaşlık kavramı dahilinde demokratik, liberal değerlerin milli bayramlar, ülke bayrağı, milli marş özelinde sivil din haline gelerek toplum tarafından semboller üzerinden kutsandığı düşünülmüştür. Ancak anayasal vatandaşlık kavramı demokratik, liberal değerler özelinde toplumda yurttaşlık bilincinin oluşmasını amaçlamakta olup bireylerin birbirlerine eşit yurttaşlar olarak saygı duymalarını sağlamıştır. Anayasal vatandaşlık kavramı evrensel değerlerden beslenen bir kavramdır ve hiçbir değeri kutsamamaktadır. Anayasal vatandaşlık kavramı yerel düzeyde her kültürden insanı bir araya getirirken, evrensel

düzeyde ise her bireyi dünya vatandaşı olarak küresel sisteme entegre etme hedefindedir (Müller, 2007, s.75-85).

Anayasal vatanseverlik kavramı liberal, demokratik değerler üzerine kurulmuş olsa da siyasal pratik olarak başka bir doğrultuda evrilebilmektedir. Bunun sebebi ise siyasetçilerin demokratik sistem içerisinde toplumu anayasal vatanseverlik kavramının değerlerinden uzaklaştırıyor olması ve toplumun zaman zaman yerel değerleri evrensel değerlerden üstün görmesidir. Siyaset bilimci George Kateb, bu bağlamda anayasal vatanseverliğin toplumu ülke için kendini feda etme anlamında (şehitlik) dini temellendirildiğini ve toplumun tarihsel, kültürel değerlerini evrensel değerlerden üste koyarak tarihe dayanan bir vatanseverlik tanımı yapıldığını belirtmiştir¹⁰ (Müller, 2007, s.75-85; Vincent, 2002, s.125-135).

Habermas'ın anayasal vatanseverlik kavramının milli, yerel unsurlardan beslenmemesinin mümkün olmayacağı yönünde eleştiriler getirilmiş, anayasal vatanseverlik kavramının William E. Connolly'nin tabiriyle etnik radikal hareketlerin yükselmesine neden olacak bir "kara delik" olduğu vurgulanmıştır (Connolly, 2000, s.192). Diğer taraftan da Habermas tarafından ortaya koyulan anayasal vatanseverlik kavramının işlerliği olmayacak ölçüde zayıf olduğuna dair eleştiriler getirilmiştir. Anayasal vatanseverlik kavramının zayıf olduğu yönünde eleştiri getirenler öncelikle, Habermas'ın anayasal vatanseverlik kavramının toplumda birlik sağlamayacağı, bireyleri ikna etmekten uzak olduğu belirtilmiştir. Başka bir eleştiri ise, anayasal vatanseverlik kavramının toplumu vatandaşlık hususunda birleştirmek yerine bireyleri liberal demokratik sistemin kurumlarına bağlılığını arttırdığı ancak birlik olma bilinci aşılayamadığıdır. Habermas'ın anayasal vatanseverlik kavramına getirilen bir diğer eleştiri ise milli bilinç, ortak geçmiş, tarihsel ve kültürel birikime karşı ulus üstü oluşturulmaya çalışılan yurttaşlık tanımının yapay olduğudur. Oysa tarihsel, kültürel ilişkiler ve ortak geçmiş bireylerin doğal toplumsal bağlantısını sağlamaktadır (Hayward, 2007, s.186-187).

Habermas, anayasal vatanseverlik kavramının etnik temelde radikalleşmeye neden olmayacağını düşünmektedir. Liberal demokratik değerlerin 18.yy'da ulus devletlerle beraber doğmasının bir tesadüften ibaret olduğu Habermas tarafından vurgulanmıştır (Habermas, 1997). Ulus devlet düşüncesinin ve milliyetçiliğin liberal değerlerle pozitif korelasyonu bulunmadığı Habermas tarafından belirtilmiş olsa da "minimal grup paradigması" adı altında gerçekleştirilen sosyal psikoloji deneyi, bireylerin kendine doğal olarak yakın gördüğü bireylere diğer bireylere nazaran iltimaslı davrandığı gözlemlenmiştir (Hogg ve Abrams, 1988). Ortak geçmişin, tarihsel, kültürel birikimin varlığının insanların ilişkilerini etkilediği sosyal deneylerle de tespit edilmiş olması Habermas'ın bu savının yanlışlığını ispatlamaktadır. Habermas'ın anayasal vatanseverlik kavramının zayıf olduğu iddiaları ise tartışmalıdır. Anayasal vatanseverlik liberal demokratik, evrensel değerlerle ortaya koyulmuş olsa da her toplumun yerel dinamikleriyle evrensel değerlerin (tarih, kültür, dil, din gibi) yorumlanarak topluma sunulacağı ve yerel efsaneleşmiş (mitleşmiş) yaşanmışlıklardan toplumlar kopmayacağı için anayasal vatanseverlik kavramının zayıf olduğu iddiaları olgusal gerçekliği yansıtmamaktadır (Hayward, 2007, s.187-189).

Habermas'ın anayasal vatanseverlik kavramı liberal demokratik değerler ekseninde yurttaşlık bilinci oluşturarak toplumu birleştirmeyi amaçlamıştır (Habermas, 1994). Ancak liberal değerler ekseninde toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması ne etnik ne de kültürel asimilasyonla gerçekleştirilmemiştir. Liberal demokratik değerlerin evrensel değerler oluşu; özgürlük, bağımsızlık, eşitlik kavramlarının şiddet uzantısı olarak topluma dayatılmaması; liberal değerlerin din, ırk gibi

¹⁰ Agape kavramı hiçbir menfaat düşünmeden aşkla bağlanmak anlamında kullanılmaktadır. Yunanca bir kavramdır. Siyasetçiler tarafından toplumun ülkesine karşılıksız aşk duyması sağlanmak istenilmiş ve bu bağlamda patria yani vatana duyulan aşk olarak kullanılmıştır.

doğuştan gelen değerler olmaması; etnik ve kültürel asimilasyonla sonuçlanmamasını sağlamıştır. Devlet tarafından anayasal sistem üzerinden özgürlük ve eşitlik vurgusu yapıp liberal değerlerin benimsenmesi sağlanırken bireylerin etnik, kültürel kimliklerine müdahale edilmemesi; ırk, din, dil fark etmeksizin herkes tarafından liberal değerlerin benimsenebilen değerler olması anayasal yurtseverliğin gerçekleşmesini sağlamıştır (Hayward, 2007, s. 190).

Toplumsal birlik beraberliğin sağlanması beraberinde toplumun dışında tutulacakların belirleneceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Habermas tarafından liberal demokratik değerleri benimseyen toplumun bu değerlere karşı olanları yabancı olarak kabul etmesi planlanarak bu sorun çözülmüştür (Hayward, 2007, s.191). ABD Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesi'nin de temel değerlerinin bağımsızlık, eşitlik, özgürlük gibi liberal değerler olduğu bilinmektedir. Liberal değerler her ne kadar özü itibariyle saldırgan, sömürgeci politikalarından uzak olarak gözüke de bazı liderler tarafından bu değerler araçsallaştırılmış ve faydalanılmıştır. 2001-2009 yılları arasında ABD'nin 43. Başkanı olarak görev yapan George W. Bush bu liderlerden biridir. Bush, liberal değerlerin korunması adına ABD'nin tarihsel bir rolü olduğuna vurgu yapmış, ABD'nin mevcut sisteminin korunması için bu değerlere sahip olmayan toplumlarla Amerikan halkını mücadeleye çağırmıştır (NSHS ve NSSUSA, 2001). 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi Saldırısı sonrasında, saldırının radikal bir terör örgütü olan El-Kaide tarafından gerçekleştirildiğinin tespiti üzerine radikal gruplar özelinde liberal değerlere sahip olmayan bütün toplumlara karşı Başkan Bush Amerikan halkını mücadeleye davet etmiştir. Kamuoyu ile paylaşılan Vatan Savunması İçin Ulusal Strateji (National Strategy for Homeland Security -NSHS) ve ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi (National Security Strategy of the United States of America -NSSUSA) de Bush'un bu politikalarını doğrular niteliktedir (Hayward, 2007, s.191; NSHS ve NSSUSA, 2001).

Habermas'ın anayasal vatandaşlık kavramı evrensel liberal değerlere dayanarak yerel kimliklerin reddini öngörürken, tarihsel ve kültürel süreçle mücadele içerisinde bulunacaktır. Aynı şekilde çoğu toplum tarafından günümüzde kabul görmüş olan liberal değerler ekseninde şekillenen anayasal vatandaşlık kavramının yaslandığı liberal değerlerin evrensel niteliği sebebiyle liderler tarafından istismar edilmesi hem kolay hem de çelişkili bir şekilde zordur (Hayward, 2007, s.192).

Amerika Birleşik Devletleri'nde anayasal vatandaşlık kavramının uygulandığı söylenebilir. Vatandaşlığın herhangi bir din veya etnisiteye ait olmaktan kaynaklanmadığı yazılı bir anayasaya sahiptir. Bu şekilde bir ülke olmasına rağmen, "Amerikan istisnacılığı"¹¹ düşüncesi sebebiyle uluslararası arenada gösterdiği aktif müdahalecilik kendi toplumsal barış ve istikrarının sağlanmasına engel olagelmıştır. Bu sebeple Müller, federal uluslararası bir sistem ile değil konfedere uluslararası bir sistemle toplumsal barış ve istikrarın sağlanabileceğini öngörmüş, AB'nin bu hususta öncü olabileceğini planlamıştır. ABD ve diğer ülkelerin de bu uluslararası sisteme eklenmesinin gerekli olduğu düşünülmüştür. Ulus üstü bir sistemin parçası olarak bütün devletlerin farklı etnik, dini, tarihsel kültürden gelen vatandaşlarının dünya vatandaşı¹² olarak kendini görmesi sağlanmak istenmiştir. Toplumların yerel, ulusal değerlerini (anayasal vatandaşlık bağlamında) muhafaza ederek evrensel, ahlaki değerlere (normlara) adapte olması hedeflenmiş; evrensel ortak normlar olarak ise liberal demokratik anayasal değerler öngörülmüştür. Federal Almanya'da hâkim olan 'Streitbare Demokratie'¹³ ilkesi Müller tarafından ulus aşırı ve ulus üstü konumlandırılmak istenilmiş, bu sayede liberal demokratik anayasal değerlerin evrensel değerler olarak bütün toplumlar nezdinde korunması sağlanacaktır (McCarthy, 2008, s.741). Bu bir nevi küresel anayasal ütopyadır.

¹¹ Amerikan halkının Amerikan Devrimi ile beraber tarihi ve kültürü ile özel, üstün bir halk olduğu diğer uluslara liberal değerleri taşıma misyonunun olduğunu savunan siyasal görüştür.

¹² AB özelinde Avrupa vatandaşı örneği uygulanmaktadır.

¹³ Saldırgan, askeri demokrasi ilkesi; liberal demokratik anayasal değerlere karşı bir saldırı olduğu anda devletin bütün kurum ve kuruluşlarının bu saldırıyı bertaraf etmek için yetkilendirilmesidir.

Bu akademik çalışmada liberal demokratik değerler etrafında kurgulanan anayasal metinlerin etnik milliyetçiliği ve ırkçılığı kamusal alanda sınırlandırırken eş anlı olarak kapsayıcı bir vatandaşlık modeli olarak anayasal yurtseverliği oluşturacağı varsayımı öne sürüldü. Unutulmaması gerekir ki, hukuki düzenlemelerin başat metni olan anayasal belgelerin siyasal ve toplumsal radikalleşmeyi sınırlandıracak sihirli bir reçete olmadıklarıdır. Toplumların demokratikleşme süreçlerini deneyimlemeleri ve bu tarihsel-toplumsal gerçekliğin liberal ve demokratik değerler etrafında kurgulanan anayasal metinleri mümkün kılacağına gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abraham, D. (2008). Constitutional Patriotism, Citizenship, and Belonging, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 6, Issue 1, January 2008, s. 137–152.
- Backhouse, S. (2011). *Kierkegaard's Critique of Christian Nationalism*, Oxford University Press.
- Behrmann, G.C. (1993). 'Verfassung, Volk und Vaterland: Zur historischen, pädagogischen und politisch-kulturellen Verortung des Verfassungspatriotismus'. Schwalbach: Taunus.
- Ceric, M. (Jan 4, 2006). Der Wunsch nach einem Staat könnte radikaler sein [The Desire for a State could be More Radical], *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Connolly, W.E. (2000). "The Liberal Image of the Nation," in *Political Theory and the Rights of Indigenous Peoples*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cronin, C. (2003). "Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism," *European Journal of Philosophy* 11, no. 1. s. 1–28.
- Ernst Forsthoff zum 65. (1967). *Geburtstag*, Stuttgart: W. Kohlhammer, s. 37–62.
- Ferry, J.M. (2000). *La question de l'Europe*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, M (2005). *La condition historique : Entretiens avec François Azouvi et Sylvain Piron*. Paris : Gallimard.
- Gans, C. (2003). *Limits of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1989). *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historians' Debate*, ed. and tr. Shierry Weber Nicholsen. Cambridge, MA: MIT Press.
- Habermas, J. (1990). *Die nachholende Revolution*, Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1994). *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State* içinde Amy Gutmann, ed. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, s.107-48.
- Habermas, J. (1997). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Studies in Contemporary German Social Thought), "Appendix II: Citizenship and National Identity". Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Habermas, J. (1998). *The Inclusion of the Other*. Massachusetts: MIT Press.
- Habermas, J. (2001). "Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles?" *Political Theory* 29, no. 6. (s. 766–81).
- Habermas, J. ve Derrida, J. (September 2003). "February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe," *Constellations* 10, no. 3.
- Hayward, C. R. (2007). *Democracy Identity Problem*. *Constellations* Volume 14/2. New Jersey: Blackwell Publishing. s. 182-196.
- Hogg, M. and Abrams, D. (1988). *Social Identifications*. London: Routledge.
- Jaspers, K. (1946) *Die Schuldfrage: Ein Beitrag zur deutschen Frage*, Zurich: Artemis.
- Kumm, M. (2008). *Why Europeans Will Not Embrace Constitutional Patriotism*, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 6, Issue 1, January 2008, s. 117–136.
- Loewenstein, K. (1937). 'Militant democracy and fundamental rights- I', *American Political Science Review*. 31: 417–432.
- McCarthy, T. (2008). *Constitutional Patriotism*. *Ethics*, Vol. 118, No. 4. Chicago: University of Chicago Press. s. 739-742.
- Michelman, F. I. (2001). "Morality, Identity and 'Constitutional Patriotism,'" *Ratio Juris* Volume 14, Issue 3.
- Müller, J.-W. (2000). *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity*, London: Yale University Press.
- Müller, J. W. (2006). *Contemporary Political Theory: On the Origins of Constitutional Patriotism*. Londra: Palgrave Macmillan. s. 278-296.
- Müller, J. W. (2007). *Constitutional Patriotism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Müller, J.W. (2008a). *A General Theory of Constitutional Patriotism*, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 6, Issue 1, January 2008, s. 72–95.

- Müller, J. W. & Scheppele, K. L. (2008b). Constitutional Patriotism: An Introduction. *International Journal of Constitutional Law* 6/1. Oxford: Oxford University Press. (s. 67-71).
- Nussbaum, M. (1996). *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon.
- NSSUSA ve NSHS.(2001).The discussion of “smart borders” in the NSSUSA, 22–3; aynı dökümanın içerisinde “Domestic Counterterrorism, 25–8; and, in the NSSUSA, section V, titled “Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies, and Our Friends, with Weapons of Mass Destruction.”
- Postel, D.(June 2007). Last Words from Richard Rorty, THE PROGRESSIVE, (Erişim linki: http://www.progressive.org/mag_postel0607).
- Rawls, J. (2003), *The Theory of Justice*, Harvard University Press.
- Raz, J. (2001). *Value, Respect and Attachment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitt, C. (1967) ‘Die Tyrannei der Werte’, in *Säkularisation und Utopie — Ebracher Studien*:
- Smend, R. (1994) *Staatsrechtliche Abhandlungen und andere Aufsätze*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Soltan,K. E. (2008). Constitutional Patriotism and Militant Moderation, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 6, Issue 1, January 2008, s. 96–116.
- Specter, M. G. (2010). *Habermas an Intellectual Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steinberg, P., M. (1996). *Walter Benjamin and the Demands of History*, Cornell University Press.
- Sternberger, D. (1979, 23 Mayıs). *Verfassungspatriotismus [Constitutional Patriotism]*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Sternberger, D. (1972, 2 Şubat) ‘Böll, der Staat und die Gnade’, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Sternberger,D. (1990). ‘*Verfassungspatriotismus*’. Insel Verlag.
- Vincent, A. (2002) *Nationalism and Particularity*. Cambridge: Cambridge University Press.

G. W. Bush ve H. B. Obama Dönemlerinde ABD'nin Afrika'yla Ticari İlişkilerine Yönelik Bir Değerlendirme

Hasan Aydın

İstanbul Medeniyeti Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD
İstanbul, Türkiye, hsn-aydin@hotmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 23.04.2020

Kabul: 25.05.2020

Yayın: 30.06.2020

Anahtar Kelimeler:

G. W. Bush,
H. B. Obama,
ABD,
Afrika,
Ticaret.

Bu makalede Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afrika'yla olan ticari ilişkilerinin G. W. Bush ve H. B. Obama dönemlerindeki seyri ve söz konusu ilişkilerde etkili olan temel dinamikler ele alınmaktadır. Bush döneminde ülkesinin Afrika ile olan ticaret hacmi büyük oranda artış göstermiştir. Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası'nın (AGOA) desteklenilmesi, kıtadan genellikle enerji ürünlerinin ithal edilmesi ve dolayısıyla Washington yönetimi aleyhine büyüyen ticari açık bu dönemde iki taraf arasındaki ticaretin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Obama döneminde ise ülkesinin kıta ülkeleri ile olan ticaret hacmi sert bir düşüş göstermiştir. Bunu ortaya çıkaran faktörler 2008 yılında ABD'de patlak veren finansal krizin etkileri ve Obama yönetiminin enerjide dışa bağımlılığı azaltma çabaları olarak nitelendirilebilir. Özellikle bu dönemde ABD ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret açığı hızla giderilmiş, hatta 2014 ve 2015 yıllarında Washington yönetimi lehine bir ticaret fazlası ortaya çıkmıştır. Makalede ABD ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaretin muhtevasının bir bütün olarak analiz edilmesi ve bu ülkenin kıta ile olan ticari ilişkilerindeki değişimin karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmesi amaçlanmaktadır.

An Appraisal Towards US Commercial Relations with Africa During the Periods of G. W. Bush and H. B. Obama

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.04.2020

Accepted: 25.05.2020

Published: 30.06.2020

Keywords:

G. W. Bush,
H. B. Obama,
USA,
Africa,
Trade.

In this article, the course of trade relationships of the United States of America (USA) with Africa in the periods of G. W. Bush and H. B. Obama eras, and the basic dynamics affecting the relations in question are handled. During the Bush era, the trade volume of his country with Africa increased significantly. The supporting the African Growth and Opportunity Act (AGOA), the importation of energy products from the continent, and thus the growing trade deficit against the Washington administration had constituted the main framework of trade between the two sides during this period. In the Obama period, the trade volume of his country with the continental countries decreased sharply. The factors that led to this can be described as the effects of the financial crisis that erupted in the USA in 2008 and the efforts of the Obama administration to reduce foreign dependency in energy. Especially, in this period, the trade gap between the USA and African countries was rapidly resolved, and in 2014 and 2015, a trade surplus appeared in favor of the Washington administration. In the article, it is aimed to be analyzed the content of trade between the USA and African countries as a whole and examined the change in this country's trade relations with the continent by using comparative analysis method.

Atf/Citation: Aydın, H. (2020). G. W. Bush ve H. B. Obama dönemlerinde abd'nin afrika'yla ticari ilişkilerine yönelik bir değerlendirme, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 34-47.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Afrika'nın uluslararası siyasetteki önemi her geçen gün artmaktadır. 2000 yılında bu coğrafyayı “umutsuz kıta” (hopeless continent) olarak tasvir eden Amerikan medyası, aradan geçen kısa sayılabilecek bir zaman diliminin ardından burayı “yükselen kıta” (rising continent) olarak ifade etmeye başlamıştır (Yücel, 2018). Geçtiğimiz on yıl içerisinde Afrika'nın önemini vurgulayan Amerikalı diplomatlar ise, bu kıtayı “yarının savaş alanı” olarak nitelendirmektedirler. Afrika, mevcut şartlar altında, sahip olduğu doğal kaynakları, 1,2 milyarı aşkın nüfusu ve gelişime son derece elverişli pazar olanakları nedeniyle uluslararası siyasetteki devamlılığını sağlamak ya da etki alanını arttırmak isteyen bir aktörün kolay kolay görmezden gelemeyeceği bir coğrafya hüviyetindedir (Tandoğan, 2018).

Soğuk Savaş yıllarından günümüze kadar uzanan süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afrika'ya olan ilgisi sahadaki rakiplerinin ilgisiyle doğru orantılı olarak artmış ya da azalmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında, söz konusu coğrafyada artan Sovyet nüfuzuna paralel olarak etkisini arttıran Washington yönetimleri, bu ülkenin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından kıtaya olan ilgisini nispeten yitirmiştir. Buna rağmen kapitalizm-komünizm rekabetinin sona ermesini izleyen yıllarda dünya üzerindeki en nüfuzlu güç olan ve kıta ülkelerinin en büyük ticaret ortağı olma vasfını elinde bulunduran ABD'nin, kıtaya olan ilgisinin tekrar canlanması, 2000li yıllarda Çin'in Afrika'daki faaliyet alanlarını arttırması ve kıtada her geçen gün daha fazla nüfuz elde etmesiyle olmuştur. Çin'in kıta ülkeleri ile olan ilişkilerini bilhassa ekonomi sahasına yoğunlaştırması ve zaman içerisinde Afrika'nın en büyük ticaret ortağı olma vasfını ABD'nin elinden alması, ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin niteliğini daha da önemli kılmış ve söz konusu ilişkilerin incelenmesini kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

Bu nedenle, bu çalışmada Çin'in Afrika'da ekonomik olarak doruğa ulaştığı 2000li yıllarda ABD'nin Afrika ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri birbirinden oldukça farklı bir anlayışa sahip iki başkan olan George W. Bush ve H. Barack Obama'nın iktidarları üzerinden incelenecektir. Bu kapsamda, ABD'nin genelde Afrika ülkeleri ile özelde ise Çin-ABD rekabetinin yoğunlaştığı alan olan Sahraaltı Afrika bölgesi ile olan ticari ilişkilerine odaklanılan bu çalışmanın Giriş bölümünün ardından gelen ikinci ve üçüncü bölümlerinde, her iki başkan döneminde ABD'nin Afrika ülkeleri ile olan toplam ticaret hacmi, ticaret açığı, ticarete öne çıkan ürünler, ithalat-ihracat ortakları ve kıtadaki rakiplerine nispeten mevcut ticari başarıları ya da başarısızlıkları bir bütünün parçaları olarak ayrı ayrı ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Özetle, çeşitli akademik çalışmalardan, gazete ve dergi yazılarından, analizlerden ve raporlardan yararlanılarak oluşturulan bu çalışmada her iki başkan döneminde ABD'nin Afrika ile olan ticari ilişkilerinin nasıl şekillendiği, söz konusu ilişkilerin muhtevassını etkileyen temel etkenlerin ne olduğu ve başkanların ne yönde bir strateji izlediği sorularına yanıt aranacaktır. Ulaşılmaya çalışılacak olan nihai nokta Bush döneminden Obama dönemine doğru ilerleyen süreçte, ABD'nin kıta ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinde gerileme görüldüğü ve bu alanda rakiplerinin gerisinde kalmaya başladığı gerçeğidir.

BUSH DÖNEMİNDE ABD-AFRİKA TİCARETİ

2000 yılının kasım ayında düzenlenen başkanlık seçimlerini kazanan ve teamüller gereği 2001 yılının ocak ayında ABD'nin başkanlık koltuğuna oturan Bush, seçim kampanyası boyunca dillendirdiği milliyetçi ve ağırlıklı olarak iç politikayı hedef alan söylemleri nedeniyle içe kapanık bir başkan olacağı izlenimi uyandırmıştı. Ne var ki, iktidarının sekizinci ayı dolmadan 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terörist saldırılar Bush yönetiminin bütün iç ve dış politika stratejilerini derinden etkileyerek yeni başkanın Amerikan tarihinin en müdahaleci ve hatta çoğu görüşe göre en

saldırgan devlet başkanı haline gelmesine önemli katkılarda bulundu (Daalder & Lindsay, 2003: 79). Gelinen noktada, “Terörle Savaş (War on Terror)” adı altında İslami radikalizm ya da İslami terörizm olarak adlandırdığı şiddet hareketleri başta olmak üzere küresel terörizmi kendisine “yeni öteki” olarak seçen Bush yönetimi, bir yandan terörist unsurları besledikleri ve kimyasal silah bulundurdukları iddiaları nedeniyle Afganistan ve Irak’a bu doktrin kapsamında savaş açarken, diğer yandan demokrasinin teşviki, karşılıklı ticaret ve dış yardımlar yoluyla başarısız devletler (failed states) olarak ifade edilen siyaseten istikrarsız bazı devletler başta olmak üzere çeşitli dünya ülkelerini güçlendirerek terörist unsurların faydalanabileceği yönetilemeyen alanları en aza indirme yolunu seçti (Carothers, 2007: 4).

11 Eylül’de gerçekleşen saldırıların ardından ABD’nin iç ve dış politikasında güvenlik unsurunun ön plana çıkmasıyla birlikte, Şahinler olarak da isimlendirilen Yeni-Muhafazakâr (Neo-conservative) görüşü savunanların Bush’un yönetim anlayışı ve ABD dış politikası üzerindeki etkileri her geçen güç arttı. Güvenliğe ve demokrasiye ilişkin birçok yaklaşımlarının yanı sıra “içte ve dışta serbest piyasa ekonomisinin korunması” ve “küresel anlamda ticaretin geliştirilmesi” argümanlarını da şiar edinen bu grup, başkanlığı döneminde Bush’un dış politika stratejilerini şekillendirme noktasında oldukça önemli bir rol oynadı (Türkmen, 2005: 171). Bu doğrultuda, asırlardır yoksulluk, ilkelik, açlık, susuzluk vb. olumsuz ithamlarla ön plana çıkarılmasına rağmen gerek sahip olduğu kaynakları gerek nüfusu gerekse ticaret ve yatırım potansiyeli ile 21. yüzyılda uluslararası siyasetin başat aktörlerinin dikkatini üzerine çekmeye ve söz konusu aktörleri bu konuda bir rekabete sevk etmeye başlayan Afrika ülkeleri Bush yönetiminin de ilgisini celp etti. Bush yönetimi kıtaya yalnızca güvenlik vb. saikler üzerinde değil, ekonomik saikler üzerinden de yaklaşma arzusundaydı. Öyle ki, Başkan Bush tarafından 2002 ve 2006 yıllarında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejileri incelendiğinde kıta ülkelerinin refaha kavuşturulmasının ancak Afrika ülkeleri ile karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve serbest pazar pratiklerinin kıtada tam manası ile tatbik edilmesi ile mümkün olduğu iddia edilmekteydi (Bush, 2002; Bush, 2006).

Başkan Bush’un Afrika ile ilişkiler söz konusu olduğunda Ulusal Güvenlik Stratejilerinde sık sık vurgu yaptığı “Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası (AGOA)” Bush döneminde ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin amiral gemisi niteliğindeydi (Williams, 2015: 1). 2000 yılında Cumhuriyetçilerin ve Demokratların güçlü mutabakatıyla Kongre’den geçirilen ve Başkan Clinton tarafından ilan edilen bu yasa, başlangıçta Afrika’daki 35 ülkeden 6400 ürünün ve kobilerin Amerikan pazarına girişini kolaylaştıran bir anlaşma olarak dikkat çekmekteydi. Bush dönemine gelindiğinde ise yasadan yararlanan Afrika ülkelerinin sayısı 38’e çıkarıldı (Gerstenfeld & Njoroge, 2003: 14-15). Ne var ki AGOA, daha ziyade kıtanın enerji ürünlerine odaklanması, Amerikalı üreticilerin lehine birtakım düzenlemeler içermesi, ticaret ile ilgili olmadığı düşünülen bazı önkoşulları (demokrasi, iyi yönetim, şeffaflık vb.) içermesi nedeniyle sıklıkla eleştirilmekteydi. Amerikalı üreticilerinin önemli bir bölümü ise Afrika’dan getirilecek olan ürünlerin Amerikan pazarlarını istila edeceği endişesiyle bu yasaya karşı çıkmaktaydı (Ensor, 2013). Bütün bu eleştirilere rağmen, Bush’un iktidarı süresince, selefi ve demokrat bir başkan olan Clinton tarafından hayata geçirilmesine rağmen, AGOA güçlü bir şekilde desteklendi ve ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticaret hacminin artmasında ciddi manada bir katkı sağladı.

Bush’un iktidarının ilk yıllarında, AGOA’nın rüzgarını da arkasına alan ABD’li politika yapımcılar Afrika ülkeleri ile olan ticareti “oldukça sağlam”, “kapsamlı” ve “bütünsel” olarak ifade etmekteydiler (Corey, 2009). Bush’un başkanlığının ilk yılı olan 2001 yılında ülkesi ile kıta ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 37,5 milyar dolara karşılık gelmekteydi. Görev süresinin sona erdiği 2008 yılındaysa ABD ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret hacmi yaklaşık dört kat artarak 141,7 milyar dolara yükseldi (United States Census Bureau, 2019). Yine de ABD’nin kıta ülkeleri ile olan ticareti dünyanın

tamamına ilişkin ticareti ile kıyaslandığında oldukça küçük bir yüzdeye denk düşmekteydi. Örneğin, Bush yönetiminin iktidarının son yılında Sahraaltı Afrika ülkelerine gerçekleştirilen ihracat miktarı toplam ihracatının %1,6'sını, ithalat miktarı ile toplam ithalatının %4,1'ini oluşturmaktaydı (Jones, 2010: 6). Başkan Bush'un iktidarı boyunca Washington yönetimi ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi adına, karşılıklı ticaret hacminin yıllar içerisindeki değişimi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (United States Census Bureau, 2019):

Tablo 1: ABD'nin Kıta Ülkeleri ile Olan Toplam Ticaret Hacmi: 2001-2008

Yıl	Ticaret Hacmi (Milyar \$)
2001	37.5
2002	32.7
2003	42.6
2004	58.8
2005	80.5
2006	98.9
2007	115.4
2008	141.7

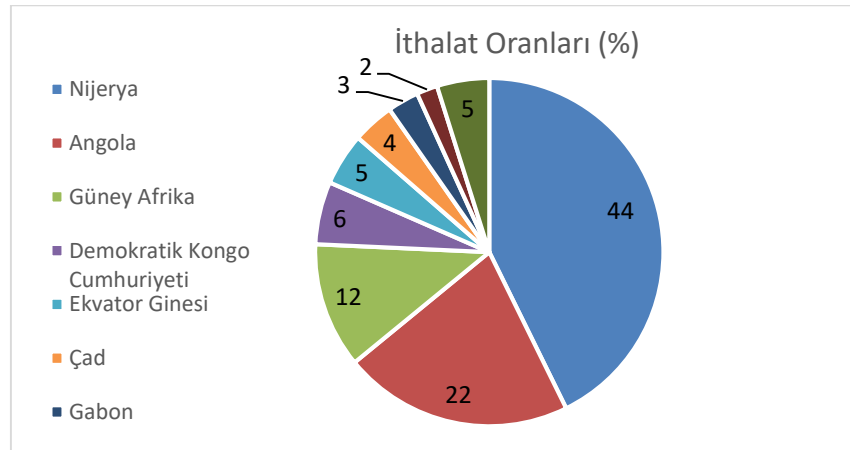
Karşılıklı aktörler arasındaki ticari ilişkilerin niteliğinin anlaşılabilmesi noktasında ticaret hacmi tek başına yeterli bir veri olarak görünmemektedir. Zira söz konusu ilişkileri incelerken, ticaret hacminin yanı sıra ithalat ve ihracat arasındaki dengeden/dengesizlikten kaynaklanan ticaret açığı, gerçekleşen ticaret sırasında hangi ürünlerin alınıp hangi ürünlerin satıldığı ve gerçekleşen ticarete hangi ülkelerin ön plana çıktığı gibi hususlara da odaklanılmalıdır. Ancak bu şekilde, aktörler arasındaki ticari ilişkinin niteliği anlaşılacaktır. Bu kapsamda, Bush döneminde ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler bir bütün olarak incelendiğinde, mevzubahis ticari ilişkilerin büyük oranda ABD aleyhine bir dış ticaret açığı yaratacak şekilde gerçekleştiği ve açık miktarının her geçen yıl arttığı görülmektedir. Örneğin Bush'un iktidarının ilk yılı olan 2001 yılında Afrika'ya yönelik olarak gerçekleştirdiği 12,1 milyar dolar değerindeki ihracata karşılık kıta ülkelerinden 25,4 milyar dolar değerinde ithalat yapan ABD, kıta ülkeleri ile olan ticari ilişkilerinde 13,3 milyar dolar değerinde bir dış ticaret açığının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bush'un iktidarı bıraktığı 2008 yılına gelindiğinde ise bu rakam 28,3 milyar dolar değerindeki ihracat hacmine karşılık 113,4 milyar dolarlık ithalat hacmi nedeniyle 85,1 milyara kadar yükselmiştir (United States Census Bureau, 2019). ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin kapsamının daha iyi anlaşılabilmesi adına, aşağıdaki tabloda Bush döneminde bu ülkenin Afrika'yla kurduğu ithalat-ihracat ilişkisi ve yıllar içerisinde ortaya çıkan ticaret açığı gösterilmektedir (Duffin, 2020; United States Census Bureau, 2019):

Tablo 2: Bush Döneminde ABD-Afrika Ticaret Dengesi: 2001-2008

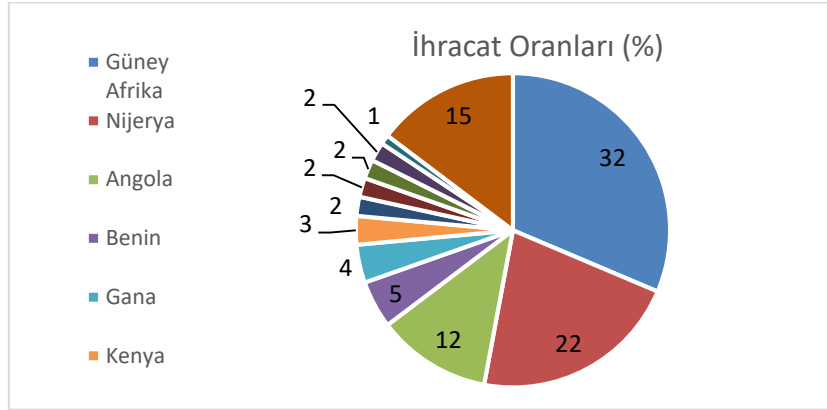
Yıl	İthalat (Milyar \$)	İhracat (Milyar \$)	Ticaret Açığı (Milyar \$)
2001	25.4	12.1	-13.3
2002	22.1	10.6	-11.5
2003	32.2	10.6	-21.6
2004	45.6	13.2	-32.4
2005	65.2	15.3	-49.9
2006	80.4	18.5	-61.9
2007	92	23.4	-68.6
2008	113.4	28.3	-85.1

ABD ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret hacminin Bush'un başkanlığının ilk yılından son yılına kadar yaklaşık 6,5 kat artmasının temel nedeni ise bu ülkenin kıta ülkelerinden gerçekleştirdiği enerji transferiydi. Zira Washington yönetiminin bilhassa Sahraaltı Afrika'dan ithal ettiği ürünlerin temelini enerji ürünleri oluşturmaktaydı. Öte yandan, platinyum ve elmas gibi değerli maden ve mineraller de tercih edilen ithalat ürünleri arasındaydı (Jones, 2010: 8). 2006 yılında bölge ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın %81'ini, 2008 yılında ise %83'ünü enerji ürünleri teşkil etmekteydi (Langton, 2008: 7). Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının dışında ise, tarım ürünleri, imalat sanayi ürünleri ve tekstil ürünleri kıta ülkelerinden ithal edilen başlıca ürünler arasındaydı (Meltzer, 2016). Bu ülkenin Afrika'ya ihraç ettiği ürünler ise çeşitlilik arz etmekteydi. Örneğin, 2008 yılında kıtaya ihraç edilen ürünlerin %22'sini makine ve ekipmanları, %17'sini nakliyat ekipmanları, %8'ini tarım ürünleri, %8'ini mineral yakıtlar, %7'sini uçaklar ve ekipmanları, %6'sını ile elektrikli makineler oluşturmaktaydı (United State International Trade Comission, 2019).

Bush'un iktidarda olduğu dönemde ABD'nin Sahraaltı Afrika ile olan ekonomik ilişkilerindeki ithalat ve ihracat ortakları incelendiğinde de, dış ticaret açığına ve ithalat ile ihracat ürünlerine benzer bir tablo ile karşılaşılmaktaydı. Zira belirtilen dönemde bu ülkenin başlıca ithalat ortaklarını Nijerya, Angola, Güney Afrika Cumhuriyeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Çad, Gabon ve Fildişi Sahili gibi ülkeler oluşturmaktadır. İhracat ortaklarında ise Güney Afrika Cumhuriyeti, Nijerya, Angola, Benin, Gana, Kenya, Etiyopya, Gabon, Namibya ve Fildişi Sahili gibi ülkeler ön plana çıkmaktaydı. 2008 yılı verileri göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin Afrika'dan gerçekleştirdiği toplam ithalatın yaklaşık %78'inin, gerçekleştirdiği toplam ihracatın ise %66'sının Nijerya, Güney Afrika ve Angola gibi kaynak zengini ülkelerle gerçekleştiği görülebilmektedir (United States International Trade Comission, 2019). Bu durum, Bush döneminde kıta ülkeleri ile ticari ilişkilerde enerji kaynaklarının ön plana çıkışını ve söz konusu ilişkide Washington yönetimi aleyhine gelişen ticaret açığını ortaya koyması itibarıyla önemlidir. Meselenin daha detaylı bir şekilde irdelenebilmesi adına, 2008 yılında ABD ile Sahraaltı Afrika ülkeleri arasındaki ithalat ve ihracatta ön plana çıkan ülkeler aşağıda gösterilmiştir (United States International Trade Comission, 2019):

Grafik 1: ABD'nin 2008 yılında Sahraaltı Afrika'da İthalat Alanındaki Ortakları

Grafik 2: ABD'nin 2008 yılında Sahraaltı Afrika'da İhracat Alanındaki Ortakları

Gelinen noktada, her ne kadar 21. yüzyıl ile birlikte Afrika'yla ilişkiler bağlamında ABD'ye rakip olarak sıvırlabilecek yeni kıta dışı aktörler ortaya çıkmışsa da, Bush yönetiminin iktidarı boyunca bu devlet kıtanın en önemli ticaret partneri olma vasfını sürdürmüştür. Zira 2008 yılında kıta ülkeleri ile 140 milyar doları aşan ticaret hacmine karşılık (United States Census Bureau, 2019), bu devletin kıtadaki ve uluslararası siyasetteki en önemli rakibi olarak ön plana çıkmaya başlayan Çin'in kıta ile ticaret hacmi 100 milyar dolar dolaylarında seyretmekteydi (China Africa Research Initiative, 2019). Bu ülkelerin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile olan ticareti göz önünde bulundurulduğunda da benzer bir durum söz konusuydu. ABD bu coğrafyadaki ülkelerin ithalat ortakları sıralamasında aktör bazında ikinci en büyük ortak, ülke bazında ise en büyük ortak konumundaydı. Bu doğrultuda, 99 milyar dolarlık ithalat hacmi ile ilk sırada yer alan Avrupa Birliği'ni 85,7 milyar dolar ithalat hacmi ile ABD, 43,6 milyar dolar ithalat hacmi ile Çin, 19,3 milyar dolar ithalat hacmi ile Hindistan, 13,5 milyar dolar ithalat hacmi ile Japonya ve 10,3 milyar dolar ithalat hacmi ile Brezilya takip etmekteydi. Bölge ülkelerinin ihracat ortakları bağlamında düşünüldüğünde ise ABD AB ve Çin'in ardından üçüncü en büyük aktör konumundaydı. Bu kapsamda, 85,3 milyar dolarlık ihracat hacmi ile belirtilen bölgenin en büyük ihracat ortağı olan AB'yi, 34,5 milyar dolarlık ihracat hacmi ile Çin, 18,2 milyar dolarlık ihracat hacmi ile ABD, 11,9 milyar dolarlık ihracat hacmi ile Hindistan, 9,3 milyar dolarlık ihracat hacimleri ile Japonya ve Güney Kore izlemekteydi (Jones, 2010: 8-10).

Sonuç olarak, 2002 ve 2006 yıllarında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi belgelerinde Afrika ile ekonomik ilişkileri geliştirme ve kıta ülkelerini küresel ekonomik sisteme entegre etme amaçları taşıyan Bush yönetimi bu amacına nispeten ulaşmış gibi görünüyordu. Zira kıta ülkeleri ile karşılıklı ticaret hacmi yaklaşık dört kat arttırılmıştı ve ABD Afrika ülkelerinin en büyük ticaret ortağı olma vasfını elinde bulunduruyordu. Her ne kadar bu ülkenin kıta ülkeleri ile olan ticareti büyük oranda enerji ürünlerine odaklansa ve dış ticaret açığı ABD'nin aleyhine her yıl biraz daha büyüse de, selefi Bill Clinton yönetiminin çizdiği AGOA kapsamındaki ekonomik yoldan ilerleyen Bush yönetimi, halefi Obama yönetimine Afrika'da başarılı olarak nitelendirilebilecek bir ekonomik miras devrediyordu.

OBAMA DÖNEMİNDE ABD AFRIKA TİCARETİ

Samuel P. Huntington'ın Beyaz, Anglosakson ve Proteston olarak nitelendirdiği (Huntington, 2004: 10) klasik Amerikalı tiplemesine uymayan iki başkandan biri olan Obama, 4 Kasım 2008'de gerçekleşen başkanlık seçimlerinde oyların %52,9'unu alarak Cumhuriyetçi rakibi McCain'i saf dışı bıraktı ve ABD'nin hem 44. Devlet başkanı hem de ilk Afro-Amerikan devlet başkanı olarak 2009 yılının ocak ayında Beyaz Saray'daki görevine başladı (Nagourney, 2008). Oldukça sert bir başkan profili çizen selefi Bush'un aksine, seçim kampanyası boyunca stratejisini kalpleri ve akılları fethetmek olarak ifade eden, çok taraflılığa riayet eden, müzakere seçeneklerini açık tutan Obama, güç

politikalarının yanı sıra ekonomi ve çevre politikalarına da sıkça atıf yapan ve kıtaya uzanan kökleri nedeniyle gerek Afrika'da gerekse dünyada sempati toplayan bir başkan adayı görüntüsü ortaya koyuyordu. Bu nedenle, bilhassa Afrika'daki devlet adamlarının ve kıta halklarının bu yeni başkandan beklentisi oldukça yüksekti. Afrikalı devlet adamları Obama'nın başkanlığının Afrika-ABD ilişkileri için yeni bir dönüm noktası olacağına, iki taraf arasında iş birliğini arttıracığına ve ekonomik, askeri, siyasi vb. alanlarda ilişkilerin yeni bir boyuta doğru evrileceğine ilişkin çeşitli varsayımlarda bulunmaktaydılar (Makgetlaneng, 2009). Söz konusu varsayımların odak noktasını ise ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticaretin ve Washington yönetiminin kıtada gerçekleştireceği yatırımların artırılması beklentisi oluşturmaktaydı.

Başkan Obama tarafından 2010 ve 2015 yıllarında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejileri ile 2012 yılında yayınlanan ABD'nin Sahraaltı Afrika Stratejisi incelendiğinde, kıta ülkeleriyle yapılacak ticaretin ve kıtaya yönelik yatırımların teşvik edilmesiyle Afrikalı devletlerin küresel ekonomik sisteme tam manasıyla entegrasyonunun sağlanmasının amaçlandığı görülebilmekteydi (Obama, 2010; Obama, 2015; Obama, 2012). Bu bağlamda, kıta ülkelerinin ekonomik olarak sağlam temeller üzerine oturtulmasıyla ABD ile olan ilişkilerinin daha yoğun ve nitelikli bir hale getirebileceği savunulmaktaydı. Bu nedenle, kıtanın ekonomik büyümesi, yatırımların artırılması iş olanaklarının çeşitlendirilmesi ve Afrika'daki serbest pazarlara başarılı bir şekilde ulaşılması ABD'nin Afrika'daki ulusal öncelikleri olarak ifade edilmekteydi (Obama, 2010). Bahsi geçen hedefler doğrultusunda, tıpkı selefi Bush döneminde olduğu gibi, Obama döneminde de AGOA sahiplenilmekte ve her iki ulusal güvenlik stratejisinde ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin merkezine yerleştirilecek şekilde vurgulanmaktaydı. 2015 yılında süresi dolan AGOA'nın uzatılması da bu yönde atılan bir adım olarak göze çarpmaktaydı (Meltzer, 2015). Ancak Bush yönetiminden farklı olarak, Obama yönetimi Afrika'ya yönelik dış yardımların azaltılması gerektiğini savunmaktaydı. Bu noktadan hareketle, kıta ülkeleri ile olan ilişkilerin ast-üst ilişkisi doğurabilecek olan dış yardımlara değil, karşılıklı iki eşit aktörün ilişkisi olarak nitelendirilebilecek olan ticarete dayanması gerektiği ifade edilmekteydi. Bu nedenle, Başkan Obama ülkesinin Afrika ile olan ticaretini arttırmaya yönelik çabalar ortaya koyacağını ilan ederken, dış yardım bahsine tam zıttı bir şekilde yaklaşmaktaydı (Obe, 2016).

ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler söz konusu olduğunda, Obama'nın Washington'da yaptığı hesap Afrika'dan dönmüştü. 2008 yılında ABD piyasalarında patlak veren ekonomik krizin olumsuz yansımaları, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve Obama yönetiminin izlediği yerli enerji politikaları gibi nedenler Washington yönetimi ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilere olumsuz yansımıştı. Başkan Bush'tan kıta ülkeleriyle 141 milyar dolar değerinde bir ticaret hacmi devralan Obama, iktidarda geçirdiği ilk yılın ardından kıta ülkeleriyle olan ticaret hacmini 86 milyar dolara düşürmüştü. Obama yönetiminin iktidarının son yılı olan 2016 yılına gelindiğinde ise bu rakam Bush yönetiminin kıta ülkeleri ile olan ticaret hacminin üçte bir oranına kadar gerileyerek 48 milyar dolara kadar inmişti (United States Census Bureau, 2019). Bununla beraber, Bush döneminde olduğu gibi Obama döneminde de ekonomik anlamda ağırlıklı olarak kıta ile olan ticaretin yüzde 70'ini teşkil eden Sahraaltı Afrika ülkeleri ile gerçekleştirilen ticarete odaklanılmışsa da, ABD'nin bu bölge ile olan ticareti yine Bush döneminde olduğu gibi dünyanın diğer ülke ve bölgeleriyle olan ticaretinin içerisinde oldukça küçük bir orana karşılık gelmekteydi. Örneğin, 2015 yılında ABD'nin Sahraaltı Afrika ülkelerine gerçekleştirdiği ihracatın dünyanın geneline gerçekleştirdiği ihracat içerisindeki oranı %1,2 iken, bu bölge ülkelerine gerçekleştirdiği ithalatın toplam ithalatı içerisindeki oranı %3 civarındaydı (Office of the United States Trade Representative, 2019). Obama döneminde ABD ile Afrika ülkeleri arasında gerçekleşen ticaret miktarındaki gerilemenin daha iyi anlaşılabilmesi adına,

karşılıklı ticaret hacminin yıllar içerisindeki değişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (United States Census Bureau, 2019):

Tablo 3: Obama Döneminde ABD Afrika Ticaret Hacmi: 2009-2016

Yıl	Ticaret Hacmi (Milyar \$)
2009	86.7
2010	113.73
2011	125.8
2012	99.5
2013	85.3
2014	72.6
2015	52.5
2016	48.8

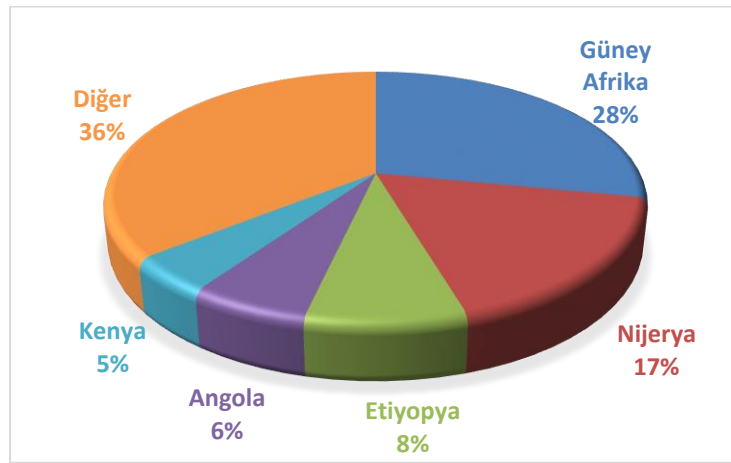
Obama'nın iktidarda olduğu dönemde ABD ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret hacminin bariz bir şekilde azalmasının en önemli nedeni enerjide dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik girişimlerdi. Siyahi başkan ülkesinin dünya üzerinde tüketilen toplam enerjinin %20'sini tükettiğini, buna karşılık üretilen toplam enerjinin yalnızca %2'sini ürettiğini ifade etmekte ve ABD'nin enerjide ithalata bağlı olmasına yol açan bu durumu ulusal bir güvenlik sorunu olarak vurgulamaktaydı (Kessler, 2012). Bu nedenle, Beyaz Saray'daki iktidarı süresince çeşitli yöntemler izleyerek yerli enerji üretiminin artırılması yoluna gitti ve bu girişimlerinde görece başarılı oldu. ABD'nin enerji üretimindeki başarısı, Afrika'dan ithal ettiği enerjinin aynı oranda azalması anlamına gelmekteydi. Bu durum, ülkesinin kıta ülkeleri ile olan ticaret hacmine azalma olarak yansısı da, ticaret açığı söz konusu olduğunda Bush döneminde ABD'nin aleyhine belirgin bir şekilde var olan ticaret açığı, Obama döneminde hızla azalmakta, hatta bazı yıllarda ticaret fazlası haline dönüşmekteydi. Öte yandan, azalan enerji ithalatı kadar petrolün varil fiyatlarındaki dengesizliğin (ani artış ya da azalışların) de bu durumun ortaya çıkmasındaki rolü yadsınamazdı. Sonuç olarak, iktidarının ilk yılında Afrika'daki devletler ile olan ticaretinde 24,3 milyar dolarlık ihracatına karşılık olarak gerçekleştirdiği 62,3 milyar dolarlık ithalat hacmi ile 38 milyar dolar ticaret açığı veren Obama yönetimi, iktidarının son yılına gelindiğinde bu rakamı 22,2 milyar dolarlık ihracat hacmine karşılık gerçekleştirdiği 26,5 milyar dolarlık ithalat hacmi ile yalnızca 4,3 milyar dolara kadar azalttı (United States Census Bureau, 2019). Aşağıdaki tabloda Obama yönetiminin iktidarda olduğu süre zarfında Afrika ülkeleri ile olan ithalat ve ihracat hacimleri dış ticaret açığı/fazlası ile birlikte verilmektedir (United States Census Bureau, 2019):

Tablo 4: Obama Döneminde ABD-Afrika Ticaret Dengesi: 2009-2016

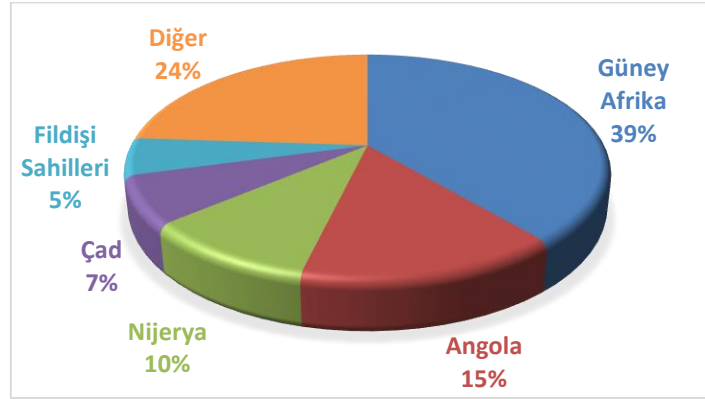
Yıl	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	Ticaret Açığı/Fazlası (Milyar \$)
2009	24.3	62.3	-38
2010	28.3	85	-56.7
2011	33.3	93	-60
2012	32.8	66.8	-34
2013	35.2	50	-14.8
2014	38.1	34.6	3.5
2015	27.1	25.3	1.7
2016	22.2	26.5	-4.3

Her ne kadar, Obama yönetiminde ülkedeki enerji üretiminin artmasıyla birlikte ABD'nin Afrika ülkeleri ile olan ticaret hacmi net bir düşüş gösterse de, bu ülkenin kıta ülkeleri ile olan ticaretinde enerji ürünleri ve değerli madenler hala önemli yer tutmaktaydı. Washington yönetiminin kıta ile olan ticaretinin önemli bir kısmını oluşturan Sahraaltı Afrika ülkeleri ile olan ticareti incelendiğinde de bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin Obama yönetiminin iktidarının son yıllarına denk gelen 2015 yılında Sahraaltı Afrika ile ticaret hacminin yaklaşık 19 milyar dolarını bu bölgeden ithal ettiği ürünler teşkil etmekteydi (Office of the United States Trade Representative, 2019). Bu dönemde, söz konusu bölgeden ithal edilen ürünlerin %56'sını ham petrol, %22'sini altın ve elmas başta olmak üzere değerli madenler, %10'unu çeşitli taşıtlar ve ekipmanları, %8'ini kakao ve %4'ünü demir-çelik ürünleri oluşturmaktaydı. Öte yandan, Bush dönemiyle kıyaslandığında, Obama döneminde özelde bu bölgedeye genelde ise Afrika'ya ihraç edilen ürün çeşitliliği benzer bir yapıda tezahür etmekteydi. Bu kapsamda, örneğin, 2015 yılında ABD'nin Sahraaltı Afrika'ya ihraç ettiği başlıca ürünlerin %33'ünü makine ve ekipmanları, %25'ini uçak ve parçaları, %21'ini profesyonel taşıtlar ve ekipmanları, %12'sini işlenmiş petrol ve %8'ini elektrikli makineler oluşturmaktaydı (Office of the United States Trade Representative, 2019). Her ne kadar burada yalnızca 2015 yılına dair istatistikler verilmişse de, Obama döneminin tamamı için benzer verilerden bahsetmek mümkündür.

Obama yönetiminin Afrika ile olan ticaretinde ön plana çıkan ihracat ve ithalat ortakları incelendiğinde de Bush dönemi ile nispeten benzer bir tabloya rastlamak mümkündür. Bu dönemde, ABD'nin Afrika ülkelerine yönelik ihracatında ön plana çıkan ülkeler Güney Afrika, Etiyopya, Nijerya, Angola ve Kenya olurken, ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ithalat ilişkisinde ön plana çıkan ülkeler ise Güney Afrika, Angola, Nijerya, Çad ve Fildişi Sahilleri olmuştur (Office of the United States Trade Representative, 2019). Anlaşılacağı üzere, tıpkı Bush döneminde olduğu gibi Obama döneminde de bazı kaynak zengini ülkeler ABD ile Afrika ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Ne var ki, Bush döneminden farklı olarak Obama döneminde gerek ithalatta gerekse ihracatta Güney Afrika rüzgarının estiği söylenebilir. Bilhassa ithalat ortaklarında Nijerya ya da Angola gibi petrol zengini ülkelerin yerine Güney Afrika'nın yer alması, Obama yönetiminin enerji üretim vizyonunun bir parçası olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki tabloda Obama döneminde ABD'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile olan ticaretinde ön plana çıkan ithalat ve ihracat ortakları gösterilmiştir (Office of the United States Trade Representative, 2019):

Grafik 3: ABD'nin Afrika'da İhracat Alanındaki Ortaklarının Oransal Dağılımı: 2015

Grafik 4: ABD'nin Afrika'da İthalat Alanındaki Ortaklarının Oransal Dağılımı: 2015

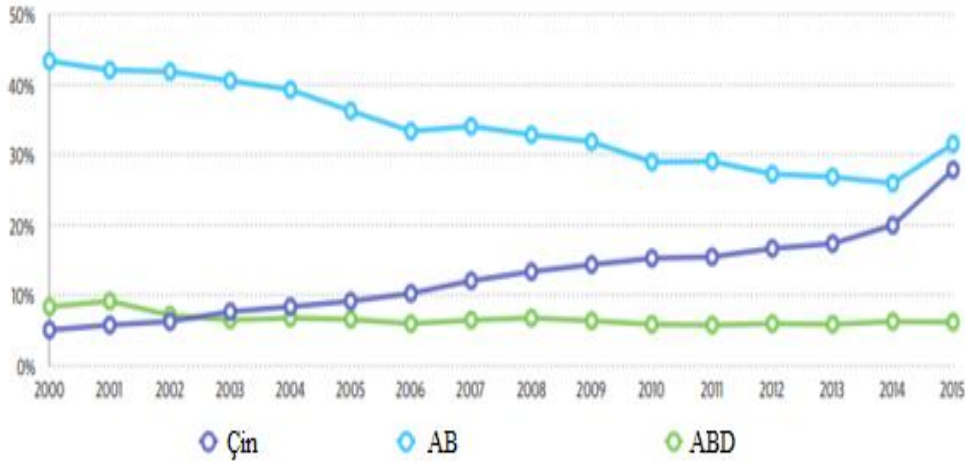
Obama döneminde ABD ticari ilişkiler bağlamında Afrika'da rakiplerine karşı alan kaybeden bir performans sergiledi. Bilhassa Çin'in 2000li yıllarda gerçekleştirdiği ekonomik atılımın Obama döneminde zirveye ulaşması ve bu ülkenin 2008 yılında patlak veren ABD menşeli küresel ekonomik krizi mümkün olan en az hasarla atlattığı, Pekin'i zamanla kıtanın en büyük ticaret ortağı haline getirdi. Örneğin 2013 yılında Çin'in Afrika ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticaret hacmi 200 milyar doların üzerine çıkarken (China Africa Research Initiative, 2019), ABD'nin kıta ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticaret hacmi 100 milyar doların aşağısına indi (United States Census Bureau, 2019). Sahraaltı Afrika söz konusu olduğunda da benzer bir tablo söz konusuydu. Aşağıdaki tabloda Obama'nın Başkanlık süreci boyunca ABD ve Çin'in Sahraaltı Afrika bölgesine yönelik olarak gerçekleştirdiği ithalat-ihracat miktarları gösterilmekte, Çin'in Afrika ABD karşısında elde ettiği ekonomik başarı ortaya konulmaktadır (World Bank, 2019):

Tablo 5: Obama Döneminde ABD ve Çin'in Sahraaltı Afrika'ya yönelik Ticaret Verileri (Milyar \$)

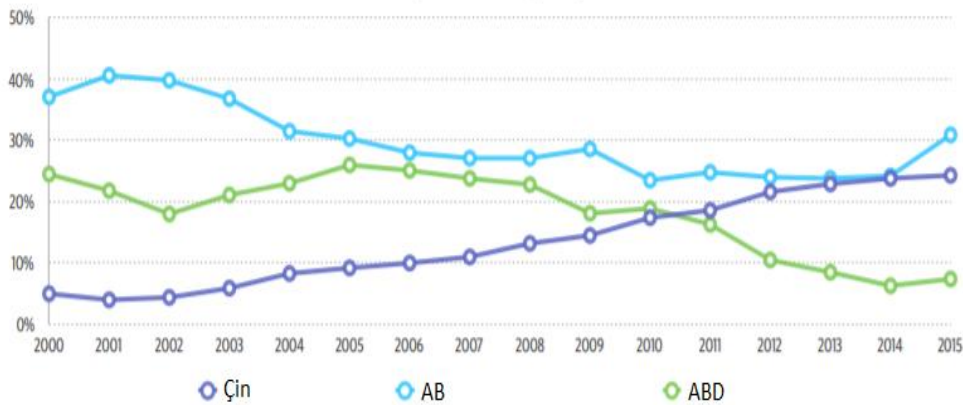
	Amerika Birleşik Devletleri				Çin Halk Cumhuriyeti			
	İhracat		İthalat		İhracat		İthalat	
	Miktar	Oran	Miktar	Oran	Miktar	Oran	Miktar	Oran
2009	14,9	%1,41	48,4	%3,02	33,2	%2,76	37,9	%3,78
2010	16,9	%1,33	66,8	%3,39	43,7	%2,78	59,8	%4,29
2011	21,03	%1,42	75,7	%3,35	55,7	%2,94	86,9	%4,99
2012	22,3	%1,45	49,5	%2,18	61,5	%3	100,9	%5,55
2013	23,7	%1,5	39,2	%1,73	67,4	%3,05	108,5	%5,57
2014	25,2	%1,56	27,4	%1,14	78,5	%3,36	110,1	%5,62
2015	17,8	%1,19	27,4	%0,84	78,3	%3,45	66,1	%3,94
2016	13,2	%0,92	19,3	%0,83	64	%3,05	54,2	%3,42
Toplam	155,03	-	353,7	-	482,3	-	624,4	-

Bu doğrultuda, Bush döneminde kıtanın en büyük ticaret ortağı olan ABD'nin Obama döneminde ithalat ve ihracat alanında Çin ve AB gibi temel aktörlerin gerisine düştüğü açıkça görülmektedir. 2015 yılı verilerine göre ABD gerek ithalat gerekse ihracat alanında ancak AB ve Çin'in ardından Afrika'nın en büyük üçüncü partneri olabildi. Bu yılda, Sahraaltı Afrika'ya yönelik olarak

gerçekleştirilen toplam ihracatın ve ithalatın içerisindeki ABD payı %10'un altında kaldı. Buna karşın AB ve Çin gibi aktörler ise ABD'nin iki katından fazla bir yüzdeye sahip oldu (Office of the United States Trade Representative, 2016: 11). Belirtilen oranlar ABD'nin Afrika ile olan ticaretinde enerjinin önemini bir kez daha ortaya koymaktaydı. Zira bu ülkenin Afrika'dan yüksek miktarda enerji ithalatı yaptığı yıllarda, ABD bölge ülkelerinin en önemli ticari partneri durumundaydı. Kıtadan ithal edilen enerjinin düşmesi ise ülkenin sahip olduğu bu vasfın rakiplerince elinden alınmasına neden oldu. Aşağıdaki grafiklerde, Bush ve Obama dönemlerinde AB, ABD ve Çin'in Sahraaltı Afrika'ya yönelik ihracat ve ithalat rakamları içerisindeki oranı gösterilmektedir (Office of the United States Trade Representative, 2016: 12-13):

Şekil 1: Üç Büyük Aktörün Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İhracat İçerisindeki Payı: 2000-2015

Şekil 2: Üç Büyük Aktörün Sahraaltı Afrika'dan İthalat İçerisindeki Payı: 2000-2015

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, ABD Afrika'da en etkili dış aktör olarak kalmış, 2000li yıllarda ise Çin başta olmak üzere çeşitli aktörlerin yükselişleri ve kıta ülkeleri üzerindeki etkilerini arttırmaları Washington yönetiminin kıtadaki en nüfuzlu güç olma vasfını tehdit eder bir hale gelmiştir. Bilhassa Çin'in Afrika ile olan ilişkilerinde ticari ilişkileri ön plana çıkarması, ABD ile kıta ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin önemini arttırmış ve bu ilişkileri irdelemeyi kaçınılmaz hale getirmiştir. Milenyumun başlangıcından günümüze kadar uzanan süreç büyük oranda Bush ve

Obama'nın başkanlıkları ile geçtiğinden, bu iki başkanın Afrika'ya yönelik stratejileri ülkelerinin kıta ile olan ticari ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.

11 Eylül saldırılarının ardından demokrasinin ve karşılıklı ticaretin teşvik edilmesini terörizmin panzehri olarak gören Bush yönetimi, Afrika ile olan ticari ilişkilerine ağırlık vermiş ve kıta ile olan ticaret hacmini 37,5 milyar dolardan 141,7 dolara çıkarmıştır. Bush yönetiminin bu başarısında Clinton tarafından çıkarılan AGOA'ya sahip çıkması önemli rol oynamıştır. Kıtaya yönelik ekonomik ilişkilerindeki temel stratejisini karşılıklı ticaretin artırılması ve buna karşılık dış yardımların azaltılması olarak belirleyen Obama yönetimi ise, kıta ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinde hayal kırıklığı yaratmıştır. İktidarının ilk yılı olan 2009 yılında kıta ülkeleriyle ticaret hacmi 86,7 milyar dolar olan Obama yönetimi, iktidarının son yılı olan 2016 yılında bu rakamı 48,8 milyar dolara kadar düşürmüş ve Bush yönetimine kıyasla oldukça başarısız sayılabilecek bir performans sergilemiştir. Daha da ilginç, Obama döneminde kıtaya yönelik olarak sağlanan dış yardımlar hedeflendiği gibi azaltılmamış, aksine yaklaşık %35 oranında artış göstermiştir.

Obama yönetiminin Afrika ile olan ticari ilişkilerinde görülen performans düşüklüğünde 2008 yılında patlak veren finansal krizin etkileri, petrol fiyatlarındaki ani iniş çıkışlar ve izlenen enerji politikaları önemli rol oynamaktaydı. Bilhassa enerjide dışa bağımlılığı ABD'nin ulusal güvenliğine karşı bir tehdit olarak gören Afro-Amerikalı başkanın yerli enerji üretimine yönelik politikalar izlemesi, ABD'nin kıta ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaret hacmini hızla düşürürken, bu ülkenin kıta ülkeleri ile olan ticaretindeki açığı da aynı hızla azaltmıştır. Öyle ki, Bush'un iktidar bıraktığı 2008 yılında 85,1 milyar dolar olan ticaret açığı, Obama'nın iktidarı bıraktığı 2016 yılında 4,3 milyar dolara kadar inmiştir. Ne var ki, gerek ticaret hacmindeki gerekse ticaret açığındaki büyük oranda yerli enerji üretiminden kaynaklanan bu düşüşe rağmen, ABD-Afrika ticaretinde en büyük kalemi her iki dönemde de petrol başta olmak üzere enerji ürünleri oluşturmaktaydı. İhracatta ise benzer bir şekilde çeşitli sanayi ürünleri her iki başkanın kıta ülkeleriyle ticaretinde hâkim pozisyonda olmasına rağmen, ithalat miktarının aksine ihracat miktarında başkanlar arasında keskin farklılıklar göze çarpmamaktaydı.

Her iki başkan döneminde de ticarete öncelikli olarak Nijerya ya da Angola gibi kaynak zengini ülkelere odaklanıldığı görülmektedir. Güney Afrika da Bush ve Obama dönemlerinde ticarete ön plana çıkan bir ülke olarak dikkat çekmekte, özellikle Obama döneminde bu ülke ithalatta ve ihracatta ABD'nin en önemli partneri haline gelmekteydi. Öte yandan, küresel aktörlerin Afrika ile olan ticari ilişkilerindeki rekabet incelendiğinde de, Bush ve Obama dönemlerinde keskin dönüşümlerin yaşandığı görülebilmektedir. Bush döneminde kıta ülkeleri ile olan ticari ilişkilerini arttıran ABD, bir bütün olarak Avrupa Birliği ülkeleri hariç tutulduğunda, Afrika'nın en büyük ticaret ortağı olarak göze çarpmaktaydı. Obama dönemine gelindiğinde ise, bilhassa enerji ithalatındaki ve enerji fiyatlarındaki ani düşüşlerin etkisiyle, ABD Afrika'nın en büyük ticaret ortağı olma vasfını Çin'e kaptırdı. Sonuç olarak gelinen noktada, Washington yönetimi kıtada hala etkili bir aktör olsa da, Bush döneminden Obama dönemine uzanan süreçte kıta ülkeleri ile olan ticari ilişkilerinde -ve dolayısıyla kıta ülkeleri üzerindeki nüfuzunda- bir kırılma yaşandığı ve ABD'nin ekonomik anlamda kıtadaki öncelikli konumunu kaybettiği açıktır. Üstelik, Trump yönetiminin açıkladığı Afrika stratejisinde eski başkanlar olan Bush ve Obama ile benzer hedefler ve politikalar ortaya koyduğu da göz önünde bulundurulduğunda, mevcut durumun yakın gelecekte de değişmemesi beklenmemektedir.

KAYNAKÇA

- Bush, G. W. (2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. 15.12.2019 tarihinde <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf> adresinden alınmıştır.
- Bush, G. W. (2006). *The National Security Strategy of the United States of America*. 15.12.2019 tarihinde <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/> adresinden alınmıştır.
- Carothers, T. (2007). *US democracy Promotion during and after Bush*. Washington DC: Carnegie Endowment For International Peace.
- China Africa Research Initiative. *Data: China Africa Trade*. 15.12.2019 tarihinde <http://www.sais-cari.org/data-china-africa-trade> adresinden alınmıştır.
- Corey, C. W. (2009). *Africa: Bush Legacy is Comprehensive Partnership*. 15.12.2019 tarihinde <https://agoa.info/news/article/4242-africa-bush-legacy-is.html> adresinden alınmıştır.
- Daalder, I. H. & Lindsay, J. M. (2003). *America unbound: The Bush revolution in foreign policy*. Washington: The Brookings Institution Press.
- Ensor, L. (2013). *US Food Producers Lobby Against AGOA*. 15.12.2019 tarihinde <https://agoa.info/news/article/5322-us-food-producers-lobby-against-agoa.html> adresinden alınmıştır.
- Erin D. (2020). *Volume of U.S. imports of trade goods from Africa from 1997-2016*, *The Statistic Portal*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/187734/volume-of-us-imports-of-trade-goods-from-africa-since-1997/> adresinden alınmıştır.
- Gerstenfeld, A. & Njoroge, R. J. (2003). African Growth and Opportunity Act(AGOA). *The International Journal of Business Disciplines*, 1-19. 15.12.2019 tarihinde, <https://agoa.info/images/documents/2897/paper03.pdf> adresinden alınmıştır.
- Huntington, S. P. (2004). *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı* (Çev. A. Özer). İstanbul: Global Yayın Ajansı.
- Jones, V. C. (2010). *U.S. Trade and Investment Relationship with Sub-Saharan Africa: The African Growth and Opportunity Act*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.files.ethz.ch/isn/100275/2010-02-04-US-Trade-Sub-Sahara.pdf> adresinden alınmıştır.
- Kessler, G. (2012). *U.S. oil resources: President Obama's non sequitur facts*. 15.12.2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/blogs/fact-checker/post/us-oil-resources-president-obamas-non-sequitur-facts/2012/03/14/gIQAp14CS_blog.html adresinden alınmıştır.
- Langton, D. (2008). *U.S. Trade and Investment Relationship with Sub-Saharan Africa: The African Growth and Opportunity Act and Beyond*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.hSDL.org/?abstract&did=716315> adresinden alınmıştır.
- Makgetlaneng, S. (2009). *Africa's expectations of Obama are unfounded*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.pambazuka.org/governance/africas-expectations-obama-are-unfounded> adresinden alınmıştır.
- Meltzer, J. P. (2015). *Reforming the African Growth and Opportunity Act to Grow Agriculture Trade*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2015/02/23/reforming-the-african-growth-and-opportunity-act-to-grow-agriculture-trade/> adresinden alınmıştır.
- Meltzer, J. P. (2016). *Deepening the United States-Africa Trade and Investment Relationship*. 15.12.2016 tarihinde <https://www.brookings.edu/testimonies/deepening-the-united-states-africa-trade-and-investment-relationship/> adresinden alınmıştır.
- Nagourney, A. (2008). *Obama Wins Elections*. 15.12.2019 tarihinde <http://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05campaign.html> adresinden alınmıştır.
- Obama, H. B. (2010). *The National Security Strategy of the United States of America*. 15.12.2019 tarihinde https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf adresinden alınmıştır.
- Obama, H. B. (2012). *U.S. Strategy Towards Sub-Saharan Africa*. 15.12.2019 tarihinde <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/209377.pdf> adresinden alınmıştır.

- Obama, H. B. (2015). *The National Security Strategy of the United States of America*. 15.12.2019 tarihinde https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf adresinden alınmıştır.
- Obe, A. V. (2016). *Trade Not Aid: Obama's Africa Legacy*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/trade-not-aid-obama-s-africa-legacy> adresinden alınmıştır.
- Office of the United States Trade Representative. *Trade Statistics with Africa*. 15.12.2019 tarihinde <https://ustr.gov/countries-regions/africa> adresinden alınmıştır.
- Office of the United States Trade Representative. (2016). *Beyond AGOA: Looking to the Future of U.S. – Africa Trade and Investment*. 15.12.2019 tarihinde <https://ustr.gov/sites/default/files/2016-AGO-Report.pdf> adresinden alınmıştır.
- Tandoğan, M. (2018). *Türkiye Yükselen Afrika'da Şahlandı*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.afam.org.tr/turkiye-yukselen-afrikada-sahlandi/> adresinden alınmıştır.
- Türkmen, F. (2005). ABD Dış Politikası: Devamlılık ve Değişim. *Doğu Batı*, 8(32), 157-181.
- United States Census Bureau, *Trade in Goods with Africa*, 15.12.2019 tarihinde <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0013.html> adresinden alınmıştır.
- United States International Trade Commission. *Trade Dataweb*, 15.12.2019 tarihinde <http://www.usitc.gov> adresinden alınmıştır.
- Williams, B. R. (2015). African Growth and Opportunity Act(AGO): Background and Reauthorization. *CRS Reports for Congress*, 1-27. 15.12.2019 tarihinde <https://fas.org/sgp/crs/row/R43173.pdf> adresinden alınmıştır.
- World Bank. *Trade Statistics by Country/Region*. 15.12. 2019 tarihinde <https://wits.worldbank.org/countrystats.aspx?lang=en> adresinden alınmıştır.
- Yücel, O. K. (2018). *Yükselen Afrika'da Gerileyen Küresel Güç ABD*. 15.12.2019 tarihinde <https://www.afam.org.tr/yukselen-afrikada-gerileyen-kuresel-guc-abd/> adresinden alınmıştır.

Türkiye ve Şangay Beşlisinde Makroekonomik Kırılğanlığın Karşılaştırmalı Analizi*

Sultan Abdilabekov ¹ Fatih Kaleci ²

¹ Birleşmiş Milletler Kalınma Programı (UNDP), Oş, Kırgızistan, abdilabekovsultan@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Konya, Türkiye,
fkaleci@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 25.11.2019 Kabul: 28.06.2020 Yayın: 30.06.2020 Anahtar Kelimeler: Türkiye, Şangay Beşlisi, Ekonomik Kırılğanlık, Makroekonomik, Kırılğanlık.	<p>Kırılğanlık, birçok disiplinde riski faköttürünün farklı bileşenlerine odaklandığı için birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ekonomi alanında kırılğanlık kavramı, en genel anlamıyla ani şoklar karşısında ekonomik sistemin olumsuz şekilde etkilenme olasılığıdır. Finansal kırılğanlıklar hem mikro hem de makroekonomik açıdan değerlendirilmektedir. Makroekonomik seviyedeki finansal kırılğanlıklar finansal sorunların finansal istikrarsızlık yaratacak düzeyde olmasıdır. Son yıllarda gerek ülke bazında gerekse küresel anlamda yaşanan krizler finansal kırılğanlığın ölçümünün önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Daha önceden standart ölçümlere dayanan endeksler yerini çok daha fazla değişkenin kullanıldığı, ülke ya da sektör bazlı analizleri mümkün kılan yöntemlere bırakmıştır. Nitekim kırılğanlığı önceden tahmin etmeye yönelik göstergeler, kullanılan yöntemlere göre birbirlerinden farklılaşmaktadır. Finansal krizlerin habercisi olan öncü göstergeler, bir ülkenin içinde bulunduğu ekonomik yapı hakkında bilgi verirken aynı zamanda o ülkeyi kısa ve uzun vadede nelerin beklediğini ortaya koyan çeşitli ipuçları vermektedir. Dolayısıyla literatürde makroekonomik kırılğanlığına yönelik yapılan çalışmalar önem kazanmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin yıllardır AB oluşumunun içerisinde yer alma çabaları, birçok şartı yerine getirmesine rağmen sonuçsuz kalması son dönemlerde Türkiye'nin kendine alternatif birlikleri değerlendirmesinin gerekliliğini ortaya çıkaran gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim Şangay İşbirliği Örgütü son yıllarda atma olduğu adımlarla adından söz ettirmeye başlamış dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Örgüt içerisinde son zamanlarda ekonomik anlamda gücünü artırmış ülkelerin yer alması birliğe üyeliği cazip hale getirmiştir. Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü ile ekonomik entegrasyonun olup olamayacağını açıklanmaya çalışmak adına Türkiye'nin üye ülkeler ile arasındaki ekonomik yapının incelenmesi önemlidir. Bu kapsamda, Türkiye'nin makroekonomik kırılğanlığını anlamak ve bu kırılğanlığın Şangay Beşlisi ile karşılaştırmalı analizi önemli kılmalıdır. Bu çalışmada Kırılğan Beşli ülkelerinden biri olan Türkiye ile Şangay Beşlisi ülkelerin makroekonomik kırılğanlıklarının karşılaştırmalı analiz ile incelenmesi amaçlanmıştır.</p>

Comparative Analysis of the Macro-Economic Fragility Turkey and the Shanghai Cooperation Organisation

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 25.11.2019 Accepted: 28.06.2020 Published: 30.06.2020 Keywords: Turkey, Shanghai Cooperation Organisation, Economic Fragility, Macroeconomic, Vulnerability.	<p>Fragility has been used in many different ways in different disciplines because it focuses on different components of the risk factor. The concept of vulnerability in the field of economics is the possibility of a negative impact of the economic system in the most general sense against sudden shocks. Financial vulnerabilities are evaluated both micro and macroeconomically. Financial vulnerabilities at the macroeconomic level are that financial problems are at a level to create financial instability. Crises experienced both on a country and global basis in recent years have brought the importance of measuring financial vulnerability to the agenda once again. The indices based on standard measurements have been replaced by methods that use many more variables and enable country or sector-based analysis. Indeed, the indicators for predicting vulnerability differ according to the methods used. Leading indicators, which are the harbinger of financial crises, provide information about the economic structure of a country and at the same time give various clues that reveal what awaits that country in the short and long term. Therefore, studies on macroeconomic vulnerability gain importance in the literature. However, efforts to take place in the formation of the EU Turkey for years, despite the fulfillment of several conditions proved fruitless in recent years has led Turkey's self-assessment of the necessity of the emergence of alternative unions reveals development. As a matter of fact, Shanghai Cooperation Organization has begun to make a name with the steps it has taken in recent years and has managed to attract attention. The presence of countries that have recently increased their economic power within the organization has made membership in the union attractive. Turkey's work on behalf of the Shanghai Cooperation Organization to be explained is whether the economic integration is important to examine the structure of economic efficiency between Turkey and the member states. In this context, Turkey's macroeconomic vulnerabilities and understand the important Shanghai Five makes comparative analysis of these fragility. In this study, one of the countries should The Fragile Five macroeconomic comparison of the brittleness of the Shanghai Five countries with Turkey aimed to investigate the analysis.</p>

Atf/Citation: Abdilabekov, S. ve Kaleci F. (2020). Türkiye ve Şangay beşlisinde makroekonomik kırılğanlığın karşılaştırmalı analizi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 48-58.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu çalışma, 3-4 Mayıs 2018 tarihlerinde Sakarya'da düzenlenen II. Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ekonometri Öğrenci Sempozyumu (EFEOS) adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuş ve ekonomi alanında "En iyi bildiri" ödülüne layık görülen bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Günümüz dünyasının küreselleşmesi, ülkelerarası ilişkilerin ve ekonomik bağımlılığın artması Batı ülkelerinde meydana gelen ekonomik krizin diğer ülkeleri de derinden etkilemesine yol açmıştır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerin buna karşı tepki verme kabiliyetlerinin zayıflığı, krizin küresel nitelik taşımasına neden olmuştur.

2008 küresel krizin yarattığı olumsuz etkilerin üstesinden gelme de gelişmiş ekonomilerin, özellikle ABD'nin faiz indirimine gitmesi, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu fonların maliyetin azaltmıştır ve büyümeyi pozitif yönde etkilemiştir. Ancak, FED'in 2013'teki tahvil alım programında daraltmaya gideceğini açıklaması ve o dönemdeki FED başkanı Yellen'in faiz artırım konusunda yaptığı açıklamaları piyasada belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Özellikle gelişen ülkeler için dış finansman konusunda brüt dış borç stokunun yüksek olması yani bağımlılık yükünün ağır olması, net döviz açığının olması vb. sıkıntılar kendini göstermiştir. Fon arzında yaşanan azalma, ülkelerarası rekabeti de beraberinde getirmiş ve ihtiyaç duyulan fonların teminini güçleştirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak girişine olan bağımlılığı, gelişmiş ülkelerde meydana gelen değişimler karşısında daha da kırılabilir hale gelmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla yükselen ülkeler büyüme ve makroekonomik istikrara kavuşabilmeleri için doğru politikalar izlenmeli ve küresel piyasalarda meydana gelen değişiklikler karşısında tepki verebilme kabiliyetlerin artırılmalıdır.

Bu bağlamda özellikle 2013-2016 yılları arasında meydana gelen siyasi, ekonomik gelişmeler, uluslararası sistemde yeni kutupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artık Batı'nın ekonomik ve siyasi egemenliğinin sarsılmaya başladığını ve bu sistem içerisinde jeopolitik olarak önemli yere sahip olan Türkiye, bölgesel anlamda ekonomik, askeri, siyasi olarak güçlü bir konuma geldiği söylenebilir. Hem Asya hem Avrupa ülkesi olması ve son yaşanan gelişmeler nedeniyle Türkiye'nin Şangay Beşlisi¹ içerisinde yer alabileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Günümüzde Türkiye'nin hangi örgüte üye olacağı sorusu önemli yere sahiptir ve daha da önemlisi AB'ne ve ŞİÖ'ne² üye olan ülkelerde ekonomik göstergelerin durumu ve Türkiye açısından nasıl bir avantaj ve dezavantajların olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda "Şangay Beşlisi" ile Türkiye'nin makroekonomik göstergeler ışığında karşılaştırılması ve özellikle makroekonomik kırılma kavramı çerçevesinde ele alınması hedeflenmiştir. Nitekim bu arada kırılma kavramı Morgan Stanley tarafından küresel sermaye akımlarına karşı en hassas görülen "Kırılma Beşli" olarak adlandırıldığı ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır (Karakul vd., 2015: 284). Bu çalışmada Kırılma Beşli³ ülkelerinden biri olan Türkiye ile "Şangay Beşlisi" ülkelerinin makroekonomik kırılma açısından karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda özellikle küresel düzeyde sermaye hareketlerinin zorlaştığı ve kırılma bir ekonomik yapı sergileyen Türkiye makroekonomik göstergelerinin "Şangay Beşlisi" ülkeleri ile kıyaslandığında "Şangay Beşlisi"nde makroekonomik kırılma yapısının mevcut olup olmadığı sorusu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Ekonomik Kırılma

Ekonomi alanında kırılma kavramı, küçük ada ülkelerinin şoklara karşı duyarlılığını ifade etmek için kullanılmıştır (Karakul vd., 2015: 285). İlerleyen dönemlerde kırılma kavramı açıklamaya yönelik yapılan araştırmaların artmasıyla birlikte kavram farklı şekillerde ifade edilmiştir.

Kırılma kavramı; kırılma var olan durumun olumsuz yönde ve öngörülemez biçimde değişmesinden dolayı görülebilecek zarar riskidir (Karakul vd, 2015: 285). Diğer taraftan kırılma kavramı, araştırmada kullanılan değişkenlere ve araştırılan ekonomik birimlere göre de değişmektedir.

¹ Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerinden meydana gelen işbirliği örgütü.

² Şangay İş Birliği Örgütü.

³ Amerikan bankası Morgan Stanley'nin cari açık ve enflasyon oranlarının yüksekliği ve dış yatırımlara duydukları ihtiyaç dolayısıyla Hindistan, Brezilya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika'dan oluşan beş ülkeye verdiği addır

Bu bağlamda, kullanılan endekslere göre finansal ve ekonomik kırılganlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda, mikro ve makroekonomik kırılganlık olmak üzere iki tür ekonomik kırılganlık mevcuttur.

Mikroekonomik bakış açısına göre kırılganlık; olası küresel piyasalarda meydana gelen ani bir değişikliğin, hanehalkı'nın gelirinde ciddi bir azalışa neden olabilecek riski tanımlamak için kullanılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların amacı, mali ve finansal krizlerle karşı karşıya kalan “yoksulluk riski altındaki” hanehalkını tanımlamak ve bu hanehalkın'nın “riski yönetme” yeteneğinin artırıcı politikaları geliştirip, tanımlamaktır.

Makroekonomik kırılganlık kavramı ilk defa Malta Büyükelçisi Mr. Alexander Berg Oliver tarafından tanımlanmıştır ve kırılganlığın ölçülmesinde indeks oluşmasına vurgu yapmıştır. Makroekonomik kırılganlık aslında küçük ada devletlerinin dış olaylara karşı duyarlılığını ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak ülkelerarası bağımlılığın artması ve son zaman yaşanan krizler, dış olaylara karşı kırılganlık riskin, sadece ada devletleri değil, aynı zamanda dışa açık ülkelerin de taşıdığını göstermiştir (Gnagnon, 2012: 5)

Makroekonomik dengesizlikler ne kadar ciddi olursa, o kadar da finansal krizin çıkma olasılığı yüksektir. Makroekonomik dengesizliklerin yanı sıra, makroekonomik kırılganlığı etkileyen iki tane faktör bulunmaktadır. Bunlar: i) uygulanan politikaların kredibilitesi ii) ülkenin finansal sisteminin sağlamlığı (Seth ve Ragab, 2012: 6). Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkelerin, küresel piyasalarda ortaya çıkan değişmeler karşısındaki tutumlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Literatürde bu bağlamda iki tür görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre, eğer piyasa aktörleri, piyasa temelleri hakkında doğru bilgiye zamanında ulaşabiliyorlarsa, piyasa kendiliğinden dengeye gelecektir ve istikrar sağlanacaktır. Ancak bu teorinin uygulamada farklı sonuçlara yol açtığını görülmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde belirsizlik ve spekülasyonun artması, krizin daha da büyük boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır.

İkinci görüşe göre ise, kriz döneminde piyasaların kendiliğinden dengeye gelmediğini iddia etmektedirler. Ancak ekonomik kırılganlığı önleyebilme konusunda bir açıklama geliştirmemişlerdir. Aslında, yaptıkları vurgu; uluslararası sermayenin “doğal” oynaklığıdır ve bu akımların istikrarsızlaşmasının gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini göstermektedir.

Kırılganlık İndeksleri

Günümüzde artan krizlere karşı ülkelerin kırılganlığını daha önce tespit etmeye, değerlendirmeye ve bu bağlamda istikrar politikaları geliştirmeye yönelik “indeksler” ve/veya “erken uyarı sistemi” oluşturma ihtiyacı duyulmuştur. Başka bir deyişle, erken uyarı sistemi politika yapıcılarına kırılganlığa karşı önlemleri almaları hususunda imkân sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak ilk kırılganlık indeksi 1992 yılında Briguglio tarafından geliştirilmiştir (Briguglio, 1995: 1616-1617). İndeks üç bileşenden oluşmaktadır⁴. Briguglio'nun 2009 yılında yayınladığı araştırmasında daha önce yaptığı araştırmasından farklı olarak ekonomik açıklık, ihracat yoğunluğu ve stratejik ithalata duyulan bağımlılıktır. Ayrıca bir ekonominin esneklik açısından kritik olarak görüldüğü dört tane faktör belirlenmiştir (Seth ve Ragab 2012: 7). Bunlar:

1) **Makroekonomik İstikrar:** Düşük enflasyon ve işsizliğe sahip ülkeler büyük refah kaybına uğramadan krizden çıkabilme kabiliyetine sahiptirler. Sağlıklı kamu pozisyonu kriz sonrası dönemde harcamaların artırarak piyasayı destekleyebilirler.

2) **Mikroekonomik piyasaların verimliliği:** Mikroekonomik piyasa verimliliğini ölçmek, Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi'nde (Ekonomik Özgürlük Ağı) yer alan göstergelerden piyasaların serbest, rekabetçi ve verimli bir şekilde işleyişini ölçmektedir.

⁴ a) dış ekonomik koşullara açıklık b) ada ülkesi olmak ve uzaklık c) doğal afetlere meyil.

3) **İyi bir yönetim:** Özellikle hukukta adaletin sağlanması ve temel hak ve hürriyetlerin korunmasıdır. Çünkü bunların sağlanamaması durumunda ekonomik kriz, siyasal ve sosyal krize dönüşebilme olasılığı yüksektir.

4) **Sosyal gelişim:** Bir toplumun sosyal ve kültürel seviyesinde ve zihniyetinde olumlu bir değişikliği ifade eder.

Kırılganlığı daha önceden tahmin etmeye yönelik göstergeler, çalışmalara ve yazarların bakış açısına göre farklılaşmaktadır. İncelenen ülkelerin yapısal faktörleri farklı olması nedeniyle araştırmacıların bu ülkelerin ekonomik kırılganlığını açıklayabilmek için kullandıkları göstergeler de bu doğrultuda farklılaşmıştır.

Spratt ve Berni'nin makroekonomik kırılganlık üzerine yaptıkları çalışmasında VulRes indeksini geliştiriyorlar (Spratt ve Bernini, 2010). Bu indeks, küresel finans sistemine entegre edilmiş ekonomilerin esnekliğini ve kırılganlığını ölçmek için kullanılmıştır.

Chander (1996), Briguglio'nun geliştirdiği indeksine benzer bir indeks oluşturmuş ve ada ülkesi olma ve uzaklığın arttırdığı fiyatların göstergesi olarak CİF⁵/FOB⁶ oranı eklenmiştir. Ayrıca, indekse iki yeni değişken eklenmiştir⁷ (Karakurt vd., 2015: 289).

Erken uyarı sistemi göstergelerinin anlamlılığı üzerine yoğunlaşan Roisin Hinds (2015) bir ülkenin a) istihdamı b) altyapının gelişmişliği c) ticari açıklığı d) doğal kaynakları krizlere karşı kırılganlığını tahmin etmek için kullanmıştır.

Bir diğeri, Krkoska (2009), çalışmasında, makroekonomik kırılganlığa yönelik erken uyarı göstergeleri olarak (Karakurt vd., 2015: 293) i) cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranı, ii) net doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranı iii) M2 para arzının döviz rezervine oranı, iv) reel kredi büyümesi, v) reel döviz kuru, vi) enflasyon, vii) endüstri üretimi, viii) euro-dolar kuru ve ix) spekülasyon baskı indeksini (döviz kurundaki aylık değişimlerin ağırlıklı ortalaması) göstermiştir.

Son olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Komitesi tarafından geliştirilen EVİ⁸ indeksidir. EVİ indeksi sekiz bileşenden oluşmaktadır: Bunları i) nüfus ii) uzaklık iii) ihracat yoğunluğu iv) tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinin GSYİH içerisindeki payı v) doğal afetler nedeniyle evsizlik vi) tarımsal üretimde istikrarsızlık vii) mal ve hizmet ihracatındaki istikrarsızlık viii) kıyı bölgesinde yaşayan nüfusun payı olarak sıralamak mümkündür (Guillaumont, 2011:2)

YÖNTEM

Kırılganlık Göstergeleri

Türkiye ve Şangay Beşlisi ülkelerini kırılganlık yönünden karşılaştırmak için araştırmaya konu olan ülkelerin yapısal faktörleri göz önünde bulundurularak dış, mali ve finansal kırılganlığı gösteren aşağıdaki göstergeler kullanılmıştır:

- 1) Cari dengenin GSYH'ye oranı
- 2) Brüt kamu borcunun GSYH'ye oranı
- 3) Enflasyon oranları
- 4) Bankaların özel sektöre kullandığı yurt içi kredilerin GSYH'ye oranındaki değişim
- 5) Toplam dış borcun yıllık ihracata oranı
- 6) Döviz rezervlerinin GSYH'ye oranı
- 7) Kısa-vadeli borçların orta ve uzun-vadeli dış borçlara oranı.

⁵ CİF (Cost, insurance & freight), satıcı taşıma sırasında malların kayıp ve hasar riskine karşı deniz sigortası sağlama yükümlülüğünü de almaktadır.

⁶ FOB (Free on board), tedarikçinin malzemeyi nakliye yapılacağı geminin güvertesine taşıyana kadar olan sorumluluğunu içerir.

⁷ a) İhracat yoğunluğu b) ekonomik gelişmişlik için dış finansmana bağılılığı göstermek amacıyla kullanılan sermaye akımlarının toplam yatırımlara oranıdır.

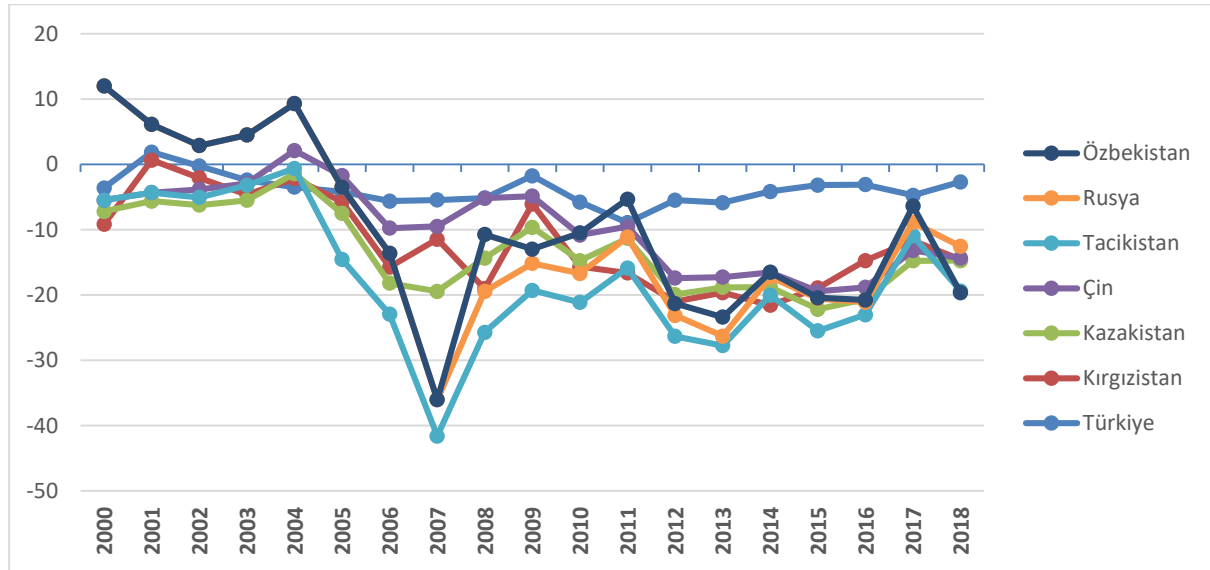
⁸ EVİ (Economic Vulnerability Index),

Şangay Beşlisi ülkelerinin Çin hariç, eski SSCB ülkeleri olması ve bu ülkelerin bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra ilk etapta kurulan yeni hükümetlerin istikrarsız yapıya sahip olmaları ve sağlıklı bir sonuçları elde edebilmek için 2000 ve 2018 yılları arası veriler kullanılmıştır.

Cari denge

Ödemeler bilançosunun iki ana hesabından biri olan cari işlemler hesabı üç ana kalemden oluşur. Bunlar: i) dış ticaret işlemleri ii) hizmet ticareti iii) net transferler. Bu hesabının toplam döviz gelirlerini ve toplam döviz giderlerini karşılaştırdığımızda cari işlem fazlası ya da işlem açığı söz konusudur. Başka bir deyişle yurtdışına gönderilen para miktarı yurtdışından gelen para miktarını karşılamıyor ise cari açık, tersine gönderilen döviz miktarı gelen döviz miktarından fazla ise cari fazlası söz konusudur. Eğer bir ülkenin cari işlemler hesabı açık veremekteyse, bu açık yabancı sermaye akımı (doğrudan veya portföy yatırımları) (Karakurt vd., 2015: 297) veya yurtiçi varlıkların satılması ile ya da borçlanarak finanse edilmektedir. Diğer yandan ülkenin cari açık vermesi döviz kurunun artmasına yol açmaktadır, ancak hükümetin sabit kur sisteminde kur seviyesi üzerinde baskı uygulaması sonucu kur düzeyinin düşük seviyelerde seyretmesi, ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Bu da ithalatın ve dolayısıyla cari açığın daha da artmasına sebep olmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 462) ve bu açığı kapatmak için yatırımcılara daha yüksek faiz oranların teklif etmek zorunda kalan ülkenin, borç yükü artırmaktadır. Diğer yandan cari açığın artması, yatırımcıların kararlarının etkilemektedir. Çünkü bir ülkenin cari açığı büyüdükçe dış finansman bulmakta zorlanabilmektedir. Cari açığı kapatmak için dış finansmana bağımlılık, ülkeyi daha kırılgan hale getirmektedir.

Şekil 1: Cari denge/GSYİH (2000-2018)

Kaynak: World Bank Databank: Economic Indicators. World Bank "World Economic Outlook" 266. İMF Database.

Şekil 1'e baktığımızda en yüksek cari açığına sahip olan ülke Kırgızistan'dır. Takiben Özbekistan, Tacikistan, Türkiye ve Kazakistan gelmektedir. Birçok faktöre bağlı olan sermaye akımları yavaşladığında yüksek cari açığın finansmanı güçleşmektedir. Bu sebeple, bu ülke grubu sermaye akımlarındaki değişikliklere karşı kırılgan hale gelmektedir. Rusya'nın zengin doğal kaynaklara sahip olması ve Çin'in küresel yatırım merkezi rolünü üstlenmesi, bu ülkelerinin cari işlemler hesabının fazla vermesine neden olduğu söylenebilir. 2008 küresel kriz ve 2013 Avrupa borç krizi sonrasında Şangay Beşlisi'nin ve Türkiye'nin cari açık oranının arttığını ve özellikle kriz öncesi döneme nazaran Türkiye'nin cari açığının %129 artması, dış finansmana duyulan bağımlılığın da şiddetlenmesine neden olduğunu Şekil 1'den görmek mümkündür. Türkiye'nin 2000 senesinde cari denge/GSYİH oranı %-3.63397 iken bu oran 2018 yılına gelindiğinde %-2.68944' azalmış ve %25,99'luk azalış

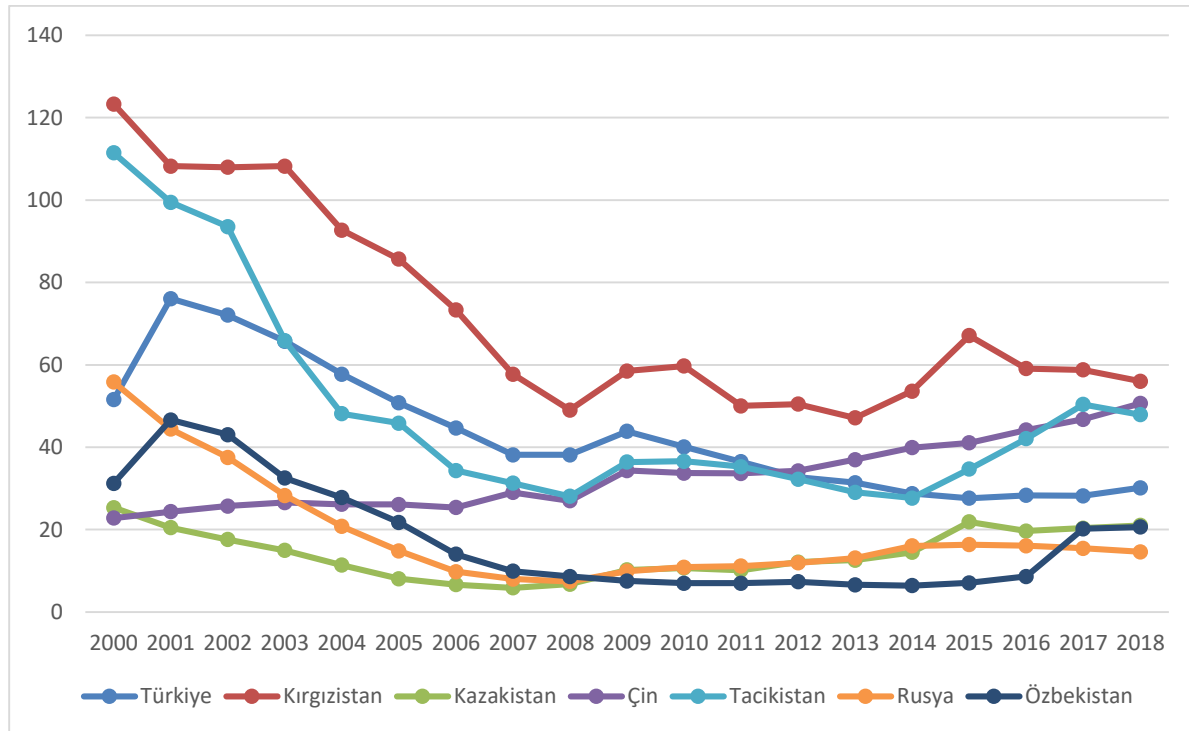
göstermiştir. Bu oran Kazakistan'da %108, Çin'de %78, Rusya'da %61 ve Özbekistan'da (2008-2018) %181'dir. Fakat diğer tarafta, 2000 ile 2018 yılları arası Kırgızistan'da, Tacikistan'da ve Özbekistan'da cari denge/GSYİH oranı sürekli artış göstermiştir. Örneğin Kırgızistan'da 2000 yılında bu oran %-5.56 seviyesindeyken, 2010 yılında %-9.90'a kadar yükselmiş ve nihayet 2018 yılına gelindiğinde, 2000'li yılındaki cari denge/GSYİH oranına kıyasla %113,93'lük artış göstererek %-11.88 seviyesine ulaşmış. Bu oran sırasıyla Özbekistan'da (2008-2018) %181,80, Tacikistan'da (2002-2018) %305,94'tür.

Brüt Kamu Borcu

Kamu borcunun artması, yatırımcı davranışlarında değişikliklere yol açabilmekte, bunun sonucunda ülke açısından dış kaynakların bulunmasını daha da güçleştirmektedir. Diğer yandan küresel piyasalarda meydana gelen ani değişiklik karşısında hükümetin dış talebi telafi ederek, bankaların ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlayarak ve ekonomik büyümeyi desteklemek için kamu harcamalarını artırmaktadırlar. Ancak kamu borcunun yüksek olması, devletin ek finansman kaynağın bulamaması ve giderek borç yükünün artması uygulanan maliye politikasının etki alanını küçültmektedir, bu da ülkeyi dış olaylara karşı esnekliğin kaybetmesine neden olmaktadır, yani daha kırılgan hale getirmektedir.

Kamu borcu miktarının büyük olması, aynı zamanda ülkelerarası ilişkileri de etkilemektedir. Moody's'e göre, kamu borcunun/GSYH'ye oranının %40 altı olması, kırılganlığın az olduğunu, %40 ile %60 arası olması orta derecede kırılganlığı, %60 üstü olması da yüksek kırılganlık düzeyini göstermektedir (Karakurt vd, 2015: 301).

Şekil 2: Brüt kamu borcu/GSYİH (2000-2018)

Kaynak: World Bank Databank: Economic Indicators.

Şekil 2'ye göre en düşük kamu borcuna sahip olan ülke Rusya'dır (%14,61), en yüksek ise Kırgızistan (%56)'dır. Yıllar itibarıyla, Türkiye ve Şangay Beşlisi ülkelerinde kamu borcu/GSYH oranı aşağı doğru seyir izlediğini görmekteyiz. 2000 senesinde yıllık GSYİH miktarından daha büyük bir kamu borcuna sahip olan Kırgızistan 2018 senesine gelindiğinde brüt kamu borcu/GSYİH oranı %54 gerileyerek %56,03 düzeyine gelmiştir. Bu oran Özbekistan'da %33,9, Rusya'da %73,84, Tacikistan'da %57, Kazakistan'da %17,1, Türkiye'de %42'dir. Çin'de ise 15 yıl içerisinde kamu

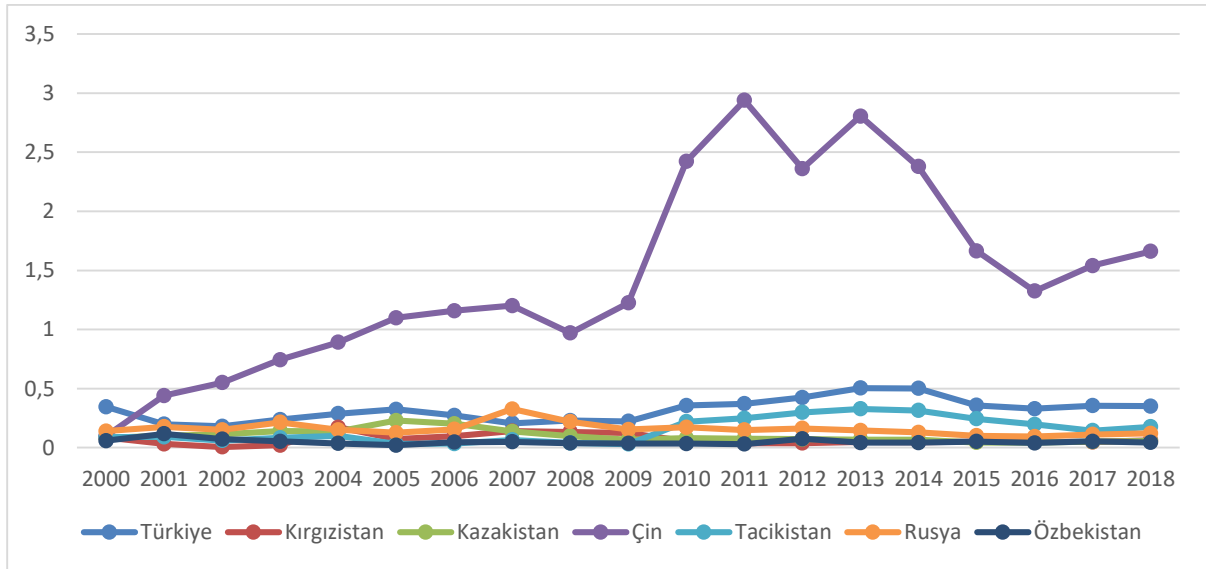
borcu miktarı %122'lik artış göstermiştir. Türkiye'de 2001 yılından 2007 yılına kadar kamu borcu azaldığını ancak 2010 yılına kadar arttığını ve 2010 sonrası istikrarlı olarak azalma eğiliminde olduğunu görmekteyiz. 2010 yılında borçlanmanın reel maliyeti önemli oranda düşmüş, borç stokunun ortalama vadesi uzamış, borç stoku içinde faiz ve döviz kuruna duyarlı borç senetlerinin payı azalmış ve iç borç çevirme oranı gerilemiştir. Bu da para ve maliye politikalarının iktisadi faaliyetler ile uyumlu bir şekilde tasarlanıp ve uygulandığını göstermektedir (TCMB, 2011: 3).

Grafiğe baktığımızda 2008 küresel kriz sonrası döneme baktığımızda bundan en çok Rusya'nın etkilendiğini görmekteyiz. Kriz öncesi döneme nazaran kamu borcu stoku %33 artış göstermiştir. Bu da Rusya'nın küresel krizlere karşı daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu oran Türkiye'de %15'tir.

Kısa-Vadeli Dış Borçlarının Büyümesi

Kısa-vadeli dış borçların orta ve uzun-vadeli dış borçlara oranı kırılganlığı gösteren önemli ölçülerden birisidir. Çünkü kısa vadeli dış borçların toplam orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisinde büyük paya sahip olması hatta Çin örneğinde olduğu gibi daha fazla olması durumunda, ülke için risk taşımaktadır. Küresel piyasalarda ya da ülkede meydana gelen bir ani değişiklik karşısında, süresi 1 yıldan daha kısa ve sene sonunda ödenmesi gereken borçların büyük miktarlarda olması, ülkeyi zor durumda bırakabilir hatta bazı durumlarda ödeyemez hale getirmektedir. Bu nedenle dış borçların orta ya da uzun vadeli olması istenmektedir.

Şekil 3: Kısa vadeli dış borçların orta ve uzun vadeli dış borçlara oranı (2000-2018)

Kaynak: IMF Global Debt Database

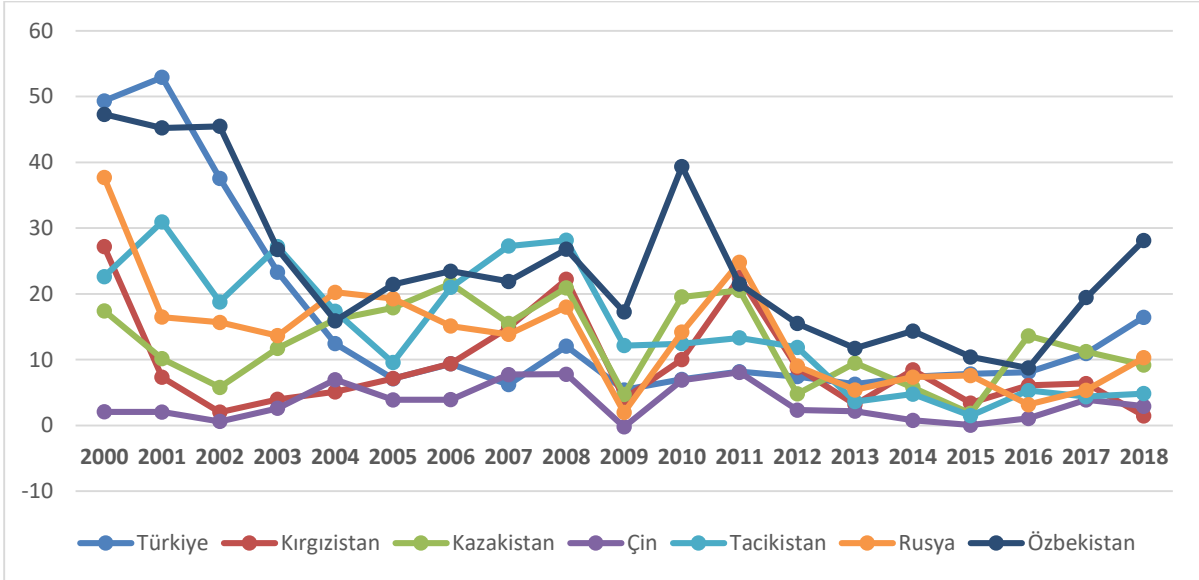
Şekil 3'e göre en büyük kısa vadeli borçları olduğu ülke Çin'dir. Bu ülkede kısa vadeli dış borçlar orta ve uzun vadeli dış borçlar miktarının neredeyse iki katıdır. Bu da Çin'in bu noktada kırılgan olduğunu göstermektedir. Ancak Çin'in üretim kapasitesinin yüksek olması ve dünyanın en büyük ikinci ekonomisine sahip olması bu ülkeyi ekonomik anlamda kırılgan olduğunu söylemeyi güçleştirmektedir.

Türkiye'de 2000 senesinde kısa vadeli dış borçların orta ve uzun vadeli dış borçlara oranı %34,59 iken, 2018 yılında bu oran %1,63 artış göstererek %35,16 oranına yükselmiştir. Bu oran Çin'de %1582,8, Tacikistan'da ise %95,56'dır. Kırgızistan, Kazakistan, Rusya ve Özbekistan'da kısa vadeli dış borçlar miktarının azaldığını görmekteyiz. Kırgızistan'da %26,9, Kazakistan'da %32,5, Rusya'da %13 ve Özbekistan'da %25 azalış göstermiştir. 2008 küresel kriz sonrası bütün ülkelerde Şekil 3'e baktığımızda kısa vadeli dış borçlar miktarının artma eğilimine girdiği görülmektedir.

Enflasyon Oranları

Şangay Beşlisi ülkelerinin Çin harici hepsi 90'lı yıllarda bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra kendi para birimini tedavüle sokması ve daha önce bahsettiğimiz gibi bu ülkelerde siyasi istikrarsızlık nedeniyle politika yapıcıların yanlış karar almaları sonucu ilk etaplarda hiper enflasyon olgusunu gözlemlenebilir. Bunun sonucunda yeni tedavüle çıkan bu ülkelerinin ulusal paraları önemli derecede değer yitirmiştir. Mesela 1993 yılında Kazakistan'da enflasyon oranı %1243, Kırgızistan'da %754, Tacikistan'da %1207, Özbekistan'da %1078, Rusya'da ise %887 seviyelerine ulaşmıştır.

Şekil 4: Enflasyon oranları (2000-2018)

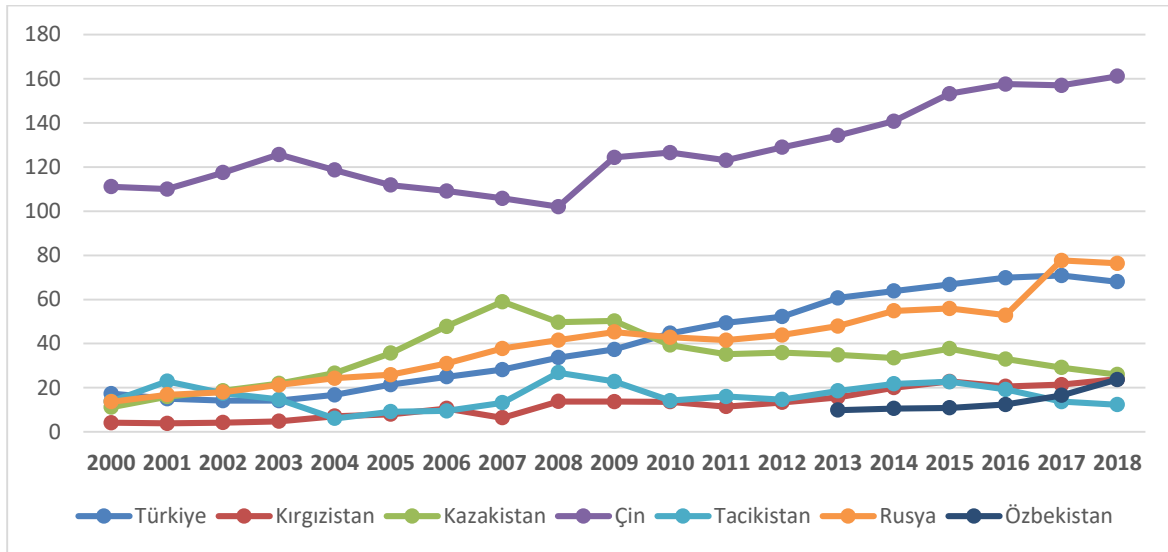

Kaynak: World Bank Databank: Economic Indicators.

Şekil 4'e göre 2000 yılında en yüksek enflasyon oranına (%49,34) Türkiye, en düşüğüne ise Çin sahiptir (%2,06). Özellikle Türkiye'nin enflasyon hedefleme politikasını uygulamaya başlaması ve dışa açılması enflasyonu aşağı yönlü hareket etmesine neden olmuştur. 2008 yılında patlak veren küresel krizin doğurduğu etkileri Şekil 4'de görebiliriz. 2008 yılında Türkiye'deki enflasyon oranı %12 olduğunu ve kriz sonrası dönemde %55 oranında düşerek %5.29 oranına kadar gerilemiştir. Bu oran Kırgızistan'da %81, Kazakistan'da %77,5, Tacikistan'da %56,9, Rusya'da %89, Özbekistan'da %36'dır. En büyük düşüş Çin'de gerçekleşmiştir %102.

Yurt içi kredi

Yurtiçi kredilerde yaşanan artış kırılganlık için kullanılan göstergelerden bir tanesidir. Yurt içi kredi miktarının büyümesi yurtdışı kredi piyasasında yaşanan olumlu gelişmelerin sonucudur. Ancak yurt içi kredi miktarının GSYH'ye oranının büyük olması ve bunun büyümesi, borçlanan kesimin herhangi bir krizde borçlarını ödeyememe riskini artırmakta ve ülkenin dış olaylara karşı tepki verebilme kabiliyetini azaltmaktadır. 2000'li yıllar boyunca tahminlerin üstünde konut fiyatlarının artması, bankaların düşük maliyetli kredileri bireylere sağlamışlardı. Konut fiyatlarının bir anda düşmesiyle, "mortgage" piyasası çökmüş ve daha önce borçlanan kesimin borçlarını ödeyemediğinde kriz patlak vermiştir.

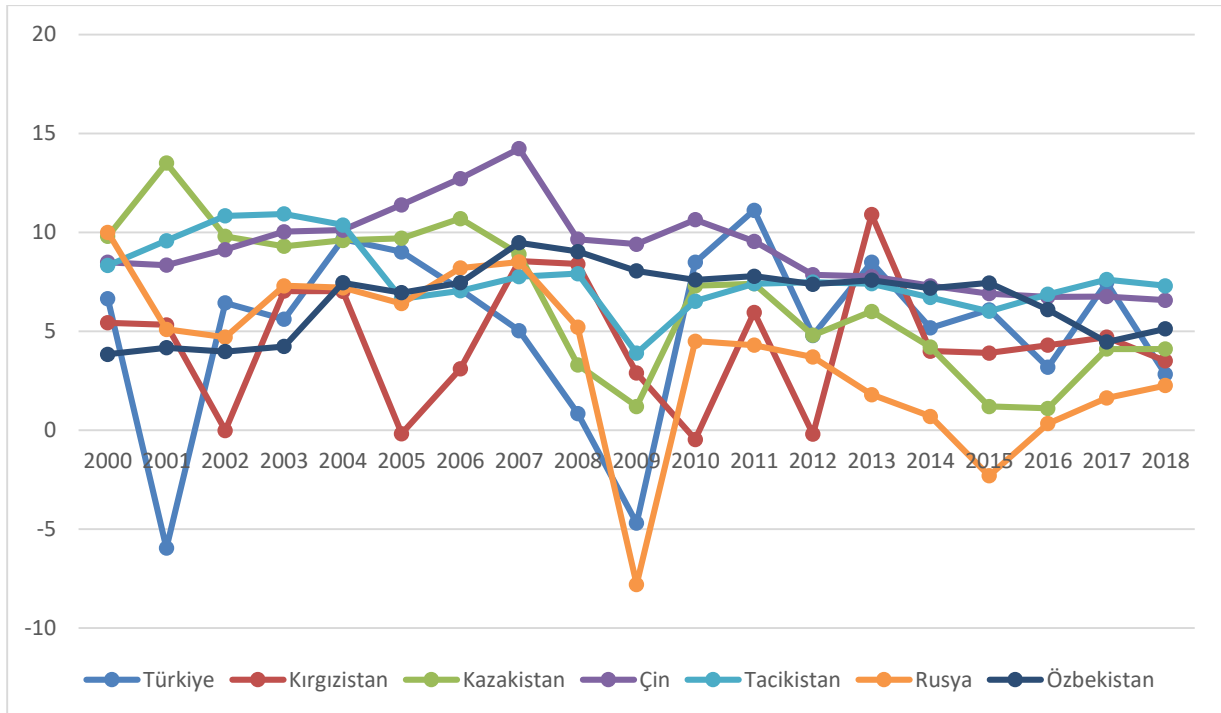
Şekil 5: Yurt içi kredi miktarı (2000-2018)

Kaynak: World Bank Databank: Economic Indicators.

Şekil 5’de Çin’de yurt içi kredi miktarın GSYH’ya oranı en yüksek olan ülke olduğu görülmektedir, ancak 2000 yılında bu oran %111 iken 2018 yılında %45 artarak %161 oranına yükselmiştir ve karşılaştırılan ülke grubu içerisinde en düşük büyüme oranına sahiptir. Bu oran Türkiye’de %292, Kazakistan’da %131’dir. En yüksek ise Kırgızistan’ındır %474. Ayrıca Tacikistan’ı belirtmek gerekir. Çünkü 2000 ve 2018 yıllarındaki yurt içi kredi miktarının GSYİH’ya oranları kıyaslandığında, bu oranın düştüğü tek ülkedir (%10,5).

Büyüme

Büyüme oranları birçok çalışmada kırılganlık göstergesi olarak kullanılmıştır. Başka bir deyişle, ülkelerin kriz sonrası dönemde büyüme oranında yaşanan düşüş ve bunun büyüklüğü bir ülkenin dış olaylara karşı kırılgan olup olmadığını dair bilgiler vermektedir.

Şekil 6: Büyüme oranları (2000-2018)

Kaynak: World Bank Databank: Economic Indicators.

Şekil 6'ya göre 2000 yılında Türkiye'de yaşanan kriz ve 2008 küresel kriz sonrası bu krizler karşısında en kırılgan ülke olarak karşımıza Türkiye çıkmaktadır. 2001 yılında büyüme oranı bir önceki yıla nazaran %189 azalarak büyüme oranı %-5.96 seviyesine inmişti. Diğer bir ülke ise Kırgızistan'dır grafik 'ten anlaşılacağı üzere en istikrarsız büyüme oranı serisine sahiptir. 2005 yılında ülkede darbenin gerçekleşmesi, büyüme oranının %103'e azalarak eksi seviyelere inmesine neden olmuştur. Küresel kriz sonrası özellikle 2010 yılının verilerine baktığımızda diğer ülkelerden farklı olarak 2009 büyüme oranının bile yakalayamamış ve küçülmeye devam etmiş. Bunun nedeni de yine şu anki hükümet yani o zamanın muhalefet partisi, tarafından darbe yapılması ve güney bölgesinde yerleşen Oş şehrinde yerli Özbek halkıyla gerçekleşen iç savaştır.

2008 küresel krizi Rusya'yı ciddi bir şekilde etkilendiğini grafik 'ten görebiliriz. 2008 yılında büyüme oranı %5.19 iken 2009 yılında bu oran %250 azalarak %-7,79 oranına gerilemiştir. Bu oran Kırgızistan'da %-65, Kazakistan'da %-63, Çin'de %-2,63, Tacikistan'da %-51 ve Özbekistan'da %-10'dur.

SONUÇ

Ülkeler arası ekonomik faaliyetlerin artıp ticaret hacminin genişlemesi ile küresel ekonomi kavramı önem kazanmaya başlamıştır. Ekonomiler arası görülen mal ve sermaye hareketleri ile birlikte ekonomik entegrasyon süreci hız kazanmıştır. Bu sayede gerçekleşen hızlı sermaye giriş çıkışları, sürece katılan ülke ekonomilerinde ciddi anlamda hissedilir olmuştur. Özellikle ekonomik gelişimini tam olarak gerçekleştirememiş, gelişmekte olan ülkeler bu durumdan etkilenmişlerdir. Sıcak paraya ihtiyacı olan ve dış ticarete diğer ekonomilere bağımlı olan bu gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikalarından daha kolay etkilenir hale gelmişlerdir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerini oluşabilecek piyasa riskleri karşısında savunmasız yani kırılgan hale getirmiştir.

Kırılgan ülkelerin en temel ortak özelliği; iç ve dış piyasalardaki dalgalanmalardan, diğer ülkelere göre daha kolay etkilenmeleridir. Makro ve mikro kırılganlık olarak sentezlenen kırılganlık kavramı, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir risktir. Küresel ekonomi ve artan ülkeler arası ticari bağımlılık, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik dalgalanmalardan daha fazla etkilenmelerine sebep olup onları daha kırılgan bir hale getirmiştir. Gelişmiş ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikaları ile ülkeler arası sıcak para giriş çıkış hareketleri farklılıklar gösterip piyasaları kolaylıkla etkileyebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bu gibi risklere karşı önlem almadıkça ve ekonomilerini bu dalgalanmalara karşı dirençli hale getirmedikçe kırılgan ülke olarak nitelendirilirler. Bununla ilgili erken uyarı sistemi ve kırılganlık göstergeleri üzerine araştırmalar yapılarak önlemler alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, Kırılgan Beşli ülkelerinden biri olan Türkiye'nin sermaye akımlarının azaldığı bir dönemde alternatif finansman kaynak arayışına girerek Şangay Beşlisi olarak adlandırılan Şangay İşbirliği Örgütü ile ekonomi-politik işbirliğinin karşılaştırmalı analizini ortaya koymayı amaçlamıştır. Ülkeler, krizlere maruz kalmamak için kırılganlığı erkenden tespit etmek, değerlendirmek ve de istikrar politikaları geliştirmek amacıyla erken uyarı sistemi düzenleme yoluna başvurmuşlardır. Bu yapılırken, göstergelerin mevcut durumu ile kriz dönemlerinden önceki durumuna bakılarak bir karşılaştırma yapılmış ve göstergelerin sonucunda ortaya çıkan rakamlar baz alınarak kırılganlık olup olmadığına dair çıkarımlar yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda Türkiye, Şangay Beşlisi olarak ifade edilen ülkelere kıyasla daha yüksek düzeyde dışa açıklığa sahip olduğu söylenebilir. Nitekim 2008 küresel kriz ve 2013 Avrupa borç krizi sonrasında Şangay Beşlisi'nin ve Türkiye'nin cari açık oranının arttığını ve özellikle kriz öncesi döneme nazaran Türkiye'nin cari açığının %129 artması, dış finansmana duyulan bağımlılığın da şiddetlenmesine neden olduğu söylenilebilir. Bu durum ekonominin şoklara ve krizlere karşı kırılganlığını artıran bir unsurdur. Literatür incelemesinde birçok araştırmada Türkiye en kırılgan ekonomiler listesinin en üst

sıralarında yer almaktadır (Karakurt vd., 2015: 303). Elde edilen çalışma bulguları da özellikle cari açık oranı ve yurtiçi kredi büyümesi bakımından literatürdeki bulguları destekler niteliktedir.

Karşılaştırmalı analiz sonuçlarına göre; Türkiye ve Şangay Beşlisi ülkelerinde kamu borcu/GSYH oranı aşağı doğru seyir izlediği görülmektedir. Türkiye’de 2001 yılından 2007 yılına kadar kamu borcu azaldığını ancak 2010 yılına kadar arttığını ve 2010 sonrası istikrarlı olarak azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 2010 yılında borçlanmanın reel maliyeti önemli oranda düşmüş, borç stokunun ortalama vadesi uzamış, borç stoku içinde faiz ve döviz kuruna duyarlı borç senetlerinin payı azalmış ve iç borç çevirme oranı gerilemiştir. Bu da para ve maliye politikalarının iktisadi faaliyetler ile uyumlu bir şekilde tasarlanıp ve uygulandığını göstermektedir. Dolayısıyla kamu borcunun GSYH’ya oranının hiçbir ülkede % 60’ın üzerinde olmaması borç kaynaklı bir kırılganlık riskini varlığını azaltıcı yöndedir.

Çalışmada, kırılganlık göstergeleri üzerinden yapılan karşılaştırmada göstergelerden biri de kısa vadeli dış borçların orta ve uzun vadeli dış borçlara oranıdır. Nitekim kıs -vadeli dış borçların orta ve uzun-vadeli dış borçlara oranı kırılganlığı gösteren önemli ölçülerden birisidir. Çünkü kısa vadeli dış borçların toplam orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisinde büyük paya sahip olması hatta Çin örneğinde olduğu gibi daha fazla olması durumunda, ülke için risk taşımaktadır. Analiz sonucunda kısa vadeli dış borçlar miktarının artma eğilimine girdiği görülmektedir. Karşılaştırmalı analiz bulguları sonucunda Şangay Beşlisi ülkelerinin küresel kriz koşullarından çok büyük ölçüde etkilenmediği, dolayısıyla makroekonomik kırılganlıklarının da görece düşük olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Briguglio, L. (1995). Small Island Developing States and Their Economic Vulnerabilities. *World Development*, 1615-1632.
- Gnangnon, K. (2012). “Does Structural Economic Vulnerability Matter for Public Indebtedness in Developing Countries, *Serie Etudes Et Documents Du Cerdi*, 36, 1-34.
- Guillaumont, P. (2011). “The Concept of Structural Economic Vulnerability and Its relevance for the Identification of the Least Developed Countries and Other Purposes (Nature, Measurement, and Evaluation)”, *CDP Background Paper*, 12: 1-7.
- Hinds, R. (2015). *Economic Growth and Fragility*. Applied Knowledge Services, 1-9.
- Duru, K. (2015). *Finansal Kırılganlık ve Türkiye Uygulaması*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisadi ve Mali Analiz Anabilim Dalı Yüksek Lisansı Anabilim Dersi, 2-13.
- İMF (2016). *World Economic Outlook: Subdued Demand Symptoms and Remedies*. İMF database, 3-289.
- Karakurt, B., Şentürk, H. S. ve Ela, M. (2015). *Makroekonomik Kırılganlık: Türkiye ve Şangay Beşlisi Karşılaştırması*. *Yönetim ve Araştırma Dergisi*, 13, 283-307.
- Krkoska, L. (2001), “Assessing Macroeconomic Vulnerability in central Europe”, *Post-Communist Economies*, 13(1): 41-55.
- Seth A., Ragab A. (2012). *Macroeconomic Vulnerability in Developing Countries: Approaches and Issues*. United Nations Development Programme, 1-22.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Spratt, S. ve Bernini, M. (2010). *Measuring Economic Resilience and Vulnerability: Towards an International Index*. Second Annual ESRC Development Economics Conference.
- TCMB (2011). *Kamu Borç Sürdürülebilirliği*. TCMB Araştırma Yayınları, 24, 1-6.
- Центральный Банк Узбекистана (2012). *Экономика Узбекистана*. 1-11.
- <http://data.worldbank.org/indicator>
- <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42&ss=1479329334655>